P. o. it.
225
m

P. o. A.

225 m

Cus. Cantu

Carolo Monte-

veichia ...

Venet. 1843

ԿԵՐՈՒՆ

ԿԱՐԱԼԱՄԻ

ՄՈՆԹԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԵՒ

ՕԳՏԱԿԱՐ ԽՐԱՏՆԵՐ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՏՊԱՐԱՆԸ

—

1843

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

ՍԻՐԵԼԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂ

Ոչ պզտի բարոյական իրաւաներու գիրքը, որ Իսալացի կեսար Քանդու կենդանի հեղինակին գործքերուն մէջ տպած էր՝ Կարոլոս Ամբրոսիոս անունով, կարդալու առենս մէկէն միտքս եկաւ ու ըսի, Թէ որ ուրիշ ազգի այնչափ հաճոյ անցեր է առ գրքոյկը ու շատ օգուտներ ըսեր է, նաև քիչ տարուան մէջ շատ հեղ տպուելով, աղէկ կըլլայ որ մեր Ազգին մէջն ալ գըտնուի. և կարծես Թէ աւելի յարմարուելիան մըն ալ ունի՝ ան տեսակ բաներուն վրայ խօսելովը, որ ամէն մարդու կրնայ յարմարիլ. մանաւանդ՝ տեսնալով որ գրողը աշխարհական է, և հիմակուան առենի մարդկանց պակասութիւնները աղէկ գիտէ, և անոնց վրայ ալ կրնայ աւելի համարձակ

խօսիլ: Ուստի ես ալ ուզեցի ասիկայ աշ-
խարհաբառ լեզուով թարգմանելու, որ
ամէնուն հասկընալի ըլլայ: Հեղինակին
դրած առջի մէկ անունը գործածեցի, ու
երեն ազգին վերաբերեալ քանի մը բանե-
րը մեր ազգին անյարմար սեպելով թո-
ղուցի, կամ քիչ բան փոփոխելով պահեցի:
Կրեմանաս ատոր մէջն որ հեղինակին
միտքը աւելի հասարակ ժողովուրդը կըր-
նէ: ես. անոր համար նայեր է որ պարզ
օրինակներով ու դիւրին զուրցուածքնե-
րով արդարութեան ճամբան անոնց հաս-
կցնէ: Ա ես իմ բաղձանքս ու դիտաւո-
րութիւնս ալ, որ մեր Ազգին ալ օգուտ
իար ըլլայ աս պզտիկ աշխատութիւնս, ու
անոր պատուղը տեսնեն ամէնքը, ոչ միայն
աս աշխարհքիս մէջ հանգիստ ու մխիթա-
րեալ ապրելով, հապա նաև վերջը յա-
ւիտենական փառաց ալ արժանի ըլլան:

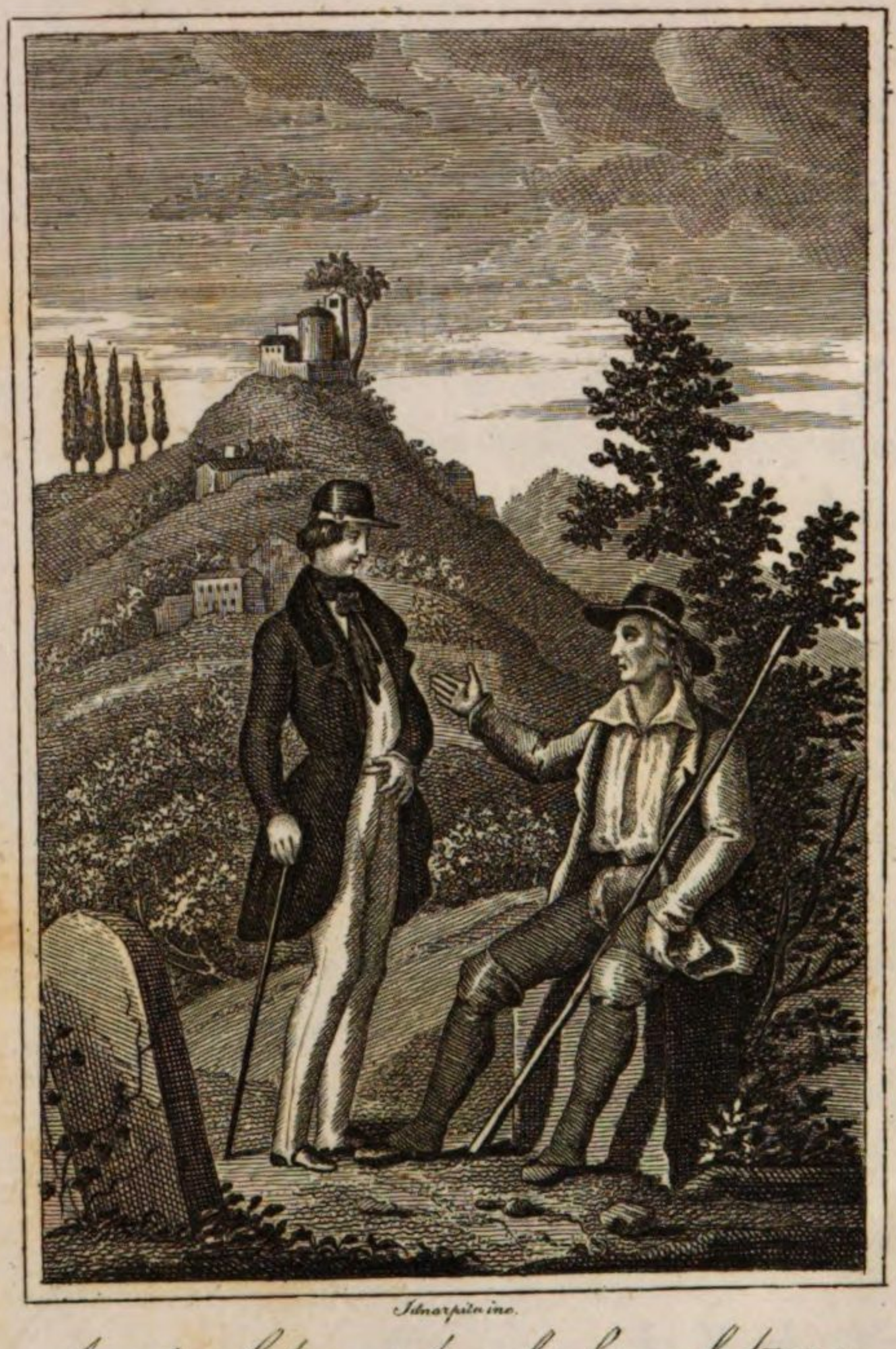

Ishmaelitish.

Ishmaelitish

ԿԸՐՈՒԼՈՍ

ՄՈՆԹԵՎԵՔԻԱՑԻՈՑ

ԽՐԱՏՆԵՐ

Ա

Ո՞Վ ԷՐ ԿԱՐՈՒԼՈՍ։

Լ ՈՄՊԱՐՏԻԱՑԻ ՄԷՋ ամէն մարդ կը-
ճանչնայ Մոնթեվեքիա անունով պըզ-
տի լեռը, որ զուարճալի բլուր մըն է՝
վարէն ինչուան ծայրը այգիներով ու
պտղատու ծառերով և կարդ կարգ
մանր արտերով զարդարած. վարի
կողմերը գեղեցիկ տնակներ կան, որ
ինչուան Պրիանցա քաղքին քովերը
կըմօտենան։ Ան բլրին ծայրը պզտի
եկեղեցի մըն ալ կայ՝ չորս դին մեծ

մեծ ծառերով, և անոնց շքովը պրե-
թէ պղտուած է: Ըս ծառերուն տա-
կը՝ (կըպատմէ Քանդու աս բանիս
դրողը,) 1836ին Մայիսին մէջ կարո-
ղանին հետ մէկ տեղ նստած կըզուար-
ձանայի քովն գեղեցիկ լեռներուն ու
զուարճալի դաշտերուն վրայ նայելով,
որոնք բազմամարդ տներով, գեղերով
ու քաղքներով զարդարուած են:

Ես երբոր տղայ էի՝ կարդայս շատ
հեղ մեր Պրիանցա քաղաքը կուգար՝
իր մանր մունր բաները ծախելու. ան
ատենն ալ իրաւ ծերացած կերևնար,
բայց ուժով, ուրախ և զուարճախօս
էր: Ինտոր ամէն մօտ տեղի եղած
տօնավաճառներն ալ (փանայիրները)
կերթար, կըծախէր, կըգնէր, և ա-
ուտուր կըներ. բայց իր արհեստը
ընելու ատենն ալ՝ իրեն դիտող բնու-
թեամբը ամէն բան կըտեսնար կըլը-
սէր, որ շատ հեղ ուրիշները բանի
տեղ չեն սեպեր. ամէն մարդու վրայ
կընայէր, ու անոնց սովորութիւննե-
րուն, մտքութիւններուն ու առաքինու-

թիւններուն ուշ կըդնէր։ Ըսանկ ի-
րեն մանր մունր բաներ ծախելովը՝ խել
մը ստակ մէկ դի դնելէն զատ, նաև
իրեն աս ուշադրութեամբը՝ շատ փորձ
մարդ եղաւ։

Իմ հասակիս տղաքներուն մեծ ու-
րախութիւն էր՝ երբոր Կարոլոս քա-
ղաք կուգար։ Մէկէն դիմացը կըվա-
զէինք ու կըսպասէինք. և. երբոր ծա-
խու բաները դուրս կըհաներ ու կը-
ծախէր, մենք բերանիս բաց կեցած
մոիկ կընէինք պատմած պատմութիւն-
ներուն ու խրատներուն, որ բան
գնողներուն կըխօսէր։ Շատ բան կը-
ծախէր, ինչու որ գոհ կըլլար քիչ
վաստակին ալ, ըսելով թէ « ով որ քիչ
քիչ կըվաստըկի, աւելի կըվաստըկի ».
ընտոր նաև կըսէր, « մէկ ստակ մը պա-
կաս, բայց միայն կանխիկ (հազըր)
առնուի »։ Ուրիշին բանին գործքին
չէր խառնուէր. անանկ անկեղծութիւն
մ'ալ կերևցընէր՝ որ ամէն հասակի ու
վիճակի մարդիկ ունեցած նեղութիւն-
նին իրեն կըպատմէին. և իրեն բերանը

միշտ մխիթարական խօսքեր ունէր, ու խոհեմութեամբ խրատներ ալ կուտար։ Ֆարցուցին իրեն թէ ընտո՞ր կարելի է հանգստութիւն գտնել. պատասխան տուաւ, « քիչ բանի բաղձանք ունենալով »։ Ֆարցուցին, « բուն աղքատութիւնը ո՞րն է ». պատասխանեց, « տգիտութիւնն ու մոլութիւնը »։ Ֆարցուցին իրեն թէ « մահուընէ կըվախնա՞ս ». պատասխան տուաւ, « այնչափ չեմ ախորժիր, որչափ թէ մէկը զիս քունէն արթընցընէր »։ Կըսէր նաև թէ տրտունջ ընելը տկար մարդկանց զէնքն է, ու մարդս պէտք է որ գոնէ հպարտութեան համար անկէ զգուշանայ։ Տղոց կըսէր. « նայեցէ՛ք, ամէն մարդ ծերանալիք ունի, որ իր երիտասարդութեան աւեներէն կըպատրաստէ »։ Որկրամոլներուն կըսէր. « դուք երկու կերպով անհանդիստ կըլլաք. մէյմը երբոր սամռքնիդ շատ լեցուն ըլլայ, մէյ մըն ալ երբոր պարապ »։ Վաճառականներուն ալ կըսէր, « առուտուրի մէջ աղէկ

անուն ունենալը՝ ամէն վարպետու-
թիւններէն աւելի կարժէ», և թէ «մէ-
կը իր աղէկ անունը աւրելով շահ ընել
ուզէ՝ մեծ կորուստ կրնէ»։ Դատ վա-
րողներուն կըսէր. «միաբանեցէք մէկ
տեղ. վասն զի երկուքին մէջ տեղը՝ ե-
րորդը կըվաստըկի»։ Ըս խրատները
շատ հեղ կուտար՝ մէջը զանազան ա-
ռածներ ալ խառնելով։ Որոնցմէ մէկ
քանին հոս բերեմ։

« Ով որ մէկուն բարիք կընէ, բա-
րիք կըգտնայ։

Ով որ ատակ չունի՝ թող շատ բա-
նի եաևէ չխնայ։

Որուն գլուխն որ ապակիի պէս
տկար է, քարով ծեծկուռներուն մէջ
չմտնայ։

Դանը ըլլալէն առքը՝ ամէն մարդ
իմաստուն կըգտնայ։

Դանի մը սկսիլը՝ կէսը ըրած կը-
սեպուի։

Ով որ կուզէ շատ բարեկամ ու-
նենալ, թող նախ փորձելով քիչը ու-
նենայ։

Ով որ ուզածը կրնայ, չուզածն ալ կրնայ։

Ով որ բանի ձեռք չզարներ, բանն ալ չկրնար ընել։

Ընդհարձ մարդը՝ պատանի կրսեպուհի։

Չարուստ է ան մարդն որ պարտք չունի։

Շուտ ու աղէկ դժուարաւ կրհաւանդրպին։

Նօսքի ու գործքի մէջ շատ տարբերութիւն կայ։

Ընդանց նեղութիւն կրեելու՝ աղէկ բան չկրնար ըլլալ։

Ով որ կուզէ ստակը փճացընել, գործք մը սկրսի ու վրան չկենայ։

Ո՛համբարդ մը տեղը չկրնար հասնիլ՝ թէ որ ամմէն տեսած ձամբէն երթայ »։

Ընոր ըսած առածներէն շատը մըտքերնիս կրպահէինք, մանաւանդ ոտանաւոր եղածները, ու մեր գեղացիները զինքը բանաստեղծ կրսեպէին։ Ինքը չէր ուզեր յուցընել թէ մշտա իր քովէն կրհնարէ աս առածները, ա-

նոր համար շատ հեղ ուրիշներուն ա-
նունովը կըգուրցէր. զոր օրինակ կը-
սէր. « լսեր եմ որ կըսուի թէ մէկ խեղճ՝
հարիւրը կըխեղդեցընէ : Ա՛սավաճա-
ռը կըսէր՝ թէ կեղտանի մը առանց ոս-
կորի չկրնար քալել : Ա՛ղը առջիննե-
րը կըսէին՝ թէ կատուին պէտք չէ սոր-
վեցընել խոհակերոցին ձամբան : Ռա-
րոզիչ մը կըսէր, լաւ է Ղաւուծոյ խաւ-
րածը, քան թէ մարդուն ուզածը. նոյն-
պէս սուրբ գրքին մէջ կըկարդանք, որ
կըսէ՝ թէ ես ալ տղայ եղայ ու հիմա
ծեր եմ, և ամենևին չեմ տեսած որ
արդար մարդուն որդին երթայ մու-
րայ » :

Կարոլոս ասանկ բաները կըխօսէր.
մենք ալ կըսորվէինք, ու ըստ տեղւոյն
կըգործածէինք : Ներքոր հիմա ալ
տեսնամ որ մէկը պարտքով կըգնէ,
կըսեմ իրեն. « Կարոլոս կըսէր միշտ,
թէ ով որ շուտ կըվճարէ, աղէկ կըվը-
ճարէ » : Ձէ որ մէկը իր ունեցածը քիչ
է ըսելով կըփճացընէր, « շատ հեղ
յարդի կտորուանքը մեծ կրակ կընէն »

կըսէր մեր Կարոլոսը։ Կամ երբոր սաս-
տիկ կըքոտ ու կռուասէր տղայ մը
տեսնեմ, կըսեմ անոր թէ « Կարո-
լոս սովորութիւն ունէր ըսելու՝ թէ
ակռայ կրճտող ու կատաղի կենդանի-
ները թող շատ վախնան իրենց կեան-
քէն »։ Երբոր Հանդիպէի անոնց՝ որ
կըտըրտընջային հիմակուան տեսնիս
վրայ ու կըսէին. « Է՛հ, տեսնօք աս
բանս չէր Հանդիպեր, առջի տեսնո-
րը ինչ աղէկ տեսններ էին ». ես պա-
տասխան կուտայի, « Կարոլոս ծեր
էր՝ ու կըսէր թէ միշտ իր տեսնն ալ
արեգակն ու ամպերը կան եղեր, ըն-
որ նաև ցօրեն ու որոմը »։

Կարոլոս խօսելու ու խրատ տալու
տեն՝ ամէն սովորական դիպուածնե-
րէն ալ օրինակ կըբերէր։ Իր ձին բեռ-
նաւորելու տեն երբոր ըսէինք իրեն,
թէ քիչ մը շուտ ըրէ, պատասխան կու-
տար. « համաց ընելովս՝ գործքս շուտ
կըմընցընեմ. ընտոր նաւը թէ որ
համաց համաց բեռնաւորես, աղէկ ու
հանդիստ Ճամբայ կընես »։ Թէ որ

ստիպէինք զինքը որ դեռ քիչ մ՚ալ կե֊
նայ մեր քովը, թէ որ ուշ մնացած էր՝
պատասխան կուտար, « միայն տղաքնե֊
րը ու խենդերը ցորեկ ատեն չեն մը֊
տածեր զիշերուան գալիքը » : Ու մը
մեզի ցերցուց մէկը որ ցորեն կըցանէր,
ու ըսաւ . « երբոր ատենով ուրիշնե֊
րուն բարիք ընելու ըլլաք , մոքեր֊
նիդ բերէք , թէ ձեռքով պէտք է ըր֊
րուել՝ չէ թէ պարկով » : Ան որ իրեն
ձիուն հասնէին, պատասխան կուտար ,
« վասն զի անոր ուտելիքը ձեռքովս
կուտամ » : Երբոր կըլսէր որ մէկը
երդում կընէ իրեն ըսածը ճշմարիտ
է ըսելով, Կարոլոս գլուխը շարժելով
կըսէր . « երդում ընողը ստապաց է » :
Ու թէ որ տեսնար որ երկու հոգի
կըկռուին , կըզուրցէր թէ անորն է
յանցանքը՝ որն որ շատ կըկանչէ :

Ու մը սաստիկ յոդնած տուն դար֊
ձայ , ինչու որ կարճ ճամբէն երթալու֊
զեղոմ ճամբան կորսընցուցի . ըսաւ ին֊
ձի Կարոլոս , « շիտակ ճամբան երկայն
ալ ըլլայ՝ անկէ գնա , վասն զի աւելի

ապահով է » : Ուրիշ օր մըն ալ ոսքս տեղի մը զարկի, ընկայ ու քիթս վիրաւորեցի. ինքը զիս մխիթարելով մը ըսաւ. « միտքդ պահէ՝ որ ասկէ եաքը երթալու ատենդ նայիս թէ ոսքդ ուր կը-ղընես » : Թէ որ մէկը հարցընէր ի-րեն, թէ ինչ արհեստով աղէկ կրցեր ես ապրիլ, ու Ըստուծոյ բարիքը ու-նենալ. պատասխան կուտար, « միայն հօրս թողած ժառանգութենովը, ո-րոնք էին՝ աղէկ անուն, արհեստ գիտ-նալս ու աշխատասէր ըլլալս. ասոնք պահել ջանացեր եմ » :

Դեռ երկայն կրնայի պատմել ասոր ըսածներն ու ըրածները, թէ որ չը-վախնայի ան մարդուն պէս ըլլալու, որ թէ որ մէկը իրեն ստակ մը տար որ երկէ, երկուք ալ պէտք էր աւելի տար, որ երգեցէն դադրի : Միայն աս բանս ալ կաւելցընեմ, որ սովորական նմանութիւնները նօր կերպով կըբա-նեցընէր. զորօրինակ. « ան մարդը նիհար է նախանձոտի մը պէս. անոր մազը թափած է խաղցողի մը պէս.

կոյր է՝ ընտոր մէկը բարկութեան ա֊
տեներ կըլլայ. տահիճի մը պէս անարգ
է. լրտեսի նման փախստական կերթայ.
արթուն կեներու կրնելն անիկայ՝ ըն֊
տոր պարտական մը. աղէկ իշղղութիւն
ունի՝ ընտոր պարտատէր մը», և այլն:

Իրեն հպատակը մեր քաղքներուն
սովորութեան կերպն էր. վասն զի
կըսէր. «ինչ երկիր որ երթաս, պատճդ
հագիր»: Բայց միշտ մաքուր էր ու
աղտոտութիւն ամենևին վրան չէր երև֊
նար. ինչու որ՝ մաքրութիւնը բնաւ
ծախք չունի՝ կըսէր: Ընտոր մէկը տես֊
նար որ աղտոտ ու թափթփած հա֊
պուստով կըքալէր, անոր գործքերն
ալ անկարգ են՝ կըսէր. ինչպէս պար֊
տէզ մը երեսի վրայ ծնացած ու աւե֊
լորդ խոտեր բուսած տեսնանք, պար֊
տիզպանին վրայ վարկուածիս կըկոր֊
սընցընենք: Նաև բան մըն ալ դիտեցի,
որ երբոր ուրիշ խանութպաններըը կը֊
րրաընչային թէ ծախողներըը շատցեր
են, ու ասոր անոր դէմ կըզուրցէին
թէ արհեստը կաւրեն աժան ծախե֊

լով, և այլն, կարելա անոր ներհակ կըսէր. « թողունք որ ամէն մարդ ապրի ու հնարագէտ ըլլայ. ա՛ծ ամէնուն համար ալ ստեղծեր է օդը, ջուրը, երկիրն ու խելքը՝ անոնցմէ օգուտ քաղելու համար. ամէն մարդ իրեն լաւ երևցածը թող ընէ »: Որովհետև որ ինքը համեստ մարդ էր, աւելի յօժարութեամբ իրեն խանութը կերթային: Ան որ երիտասարդ մը երթար իրմէ բան գնելու՝ աւելորդ զարդարանքներ ընելու համար, ինքը իրեն շահը կըմոռնար, ու կըհասկըցընէր անոր թէ ինչ տարբերութիւն կայ աղէկ հագուստին ու գեղեցիկ հագուստին մէջ. առջինը պատիւ կընէ՝ կըսէր, երկրորդը աղէկ կասկած չտար: Ու կըսէր, թէ « աւելորդ բան գնողը ետքը շուտով հարկաւորն ալ կըծախէ »:

Ի՛նչ մօտիկ բաղդընեցէն իմ գործ-
քերուս համար հեռացած ըլլալովս,

դրեթէ քսան տարի էր որ տեսած չէի իմ բարի Կարոլոս. աս քսան տարուան մէջ շատ դիպուածներ պլուխս եկեր էին, աղէկ ու դէշ մարդկանց հանդիպեցայ, տեսակ տեսակ վայելքներ ու կրքեր ունեցայ, ընտոր աս աշխարհքիս մէջ ամէնուն կը հանդիպի. երանի էր ինծի թէ որ աս դպրոցէս քիչ մը աւելի լաւ կրթուած ելլէի. թէ որ մանուկ դրած ըլլայի Կարոլոսին խօսքին, որ կըսէր՝ թէ « աւելի ապահով Ճամբան երջանկութեան հասնելու՝ էն շիտակն է ». թէ որ դոնէ տրված ըլլայի համբերութիւն ունենալ ու Ը. տուծոյ տուածին հնազանդիլ. ուրիշը չտեսնել ու չարհամարհել. այլ միշտ սիրել, կարեկից ըլլալ ու անոնց օգնել:

Երբոր իմ Պրիանցա քաղաքս դարձայ՝ մէկէն հարցուցի թէ ո՞ւր է մեր Կարոլոսը. իմացայ որ իրեն տուրուքը ու համեստ վարքովը՝ այնչափ բան մէկու դրեր էր, որ իր աշխատասիրութիւնը թողեր ու հանդիստ կեանքն ընտրեր իր ծերութեան օրերը: Հայց

ասանկով ալ երեսէ չէր թողուցած իր ծնած գեղը. վասն զի ինքը կըսէր, թէ « ամէն թռչունին իրեն բոյնն է գեղեցիկ »: Դիպուածով իմ բանիս համար ան կողմերը երթալու առիթ, իրեն հանդիպեցայ Վոնթեվեքիա լեռան տակը: Ինծի ձանչցաւ ու բարևեց. ստիպեց որ իրեն հետ լեռը ելլամ, ու ան օրը իրեն հետ կենամ: Ես ուրիշ գործք ունենալով խոստացայ որ վաղը երթամ. բայց ինքը ըսաւ. « գիտես որ ես թշնամի եմ հընէմ ըսողին. լաւ է աս օրուան մէկը, քան թէ վաղուան երկուքը ». ուստի անոր ուզածը ըրի: Ան տեսնելով որ գաւազանի կըկոթըներ, ու պէտք էր որ երբեմն երբեմն լեռ ելլելու առեն կենար շունչ առներ, ցաւ ըզգուշի իրեն անանկ անհանգիստ տեղ բնակելուն. բայց ինքը ձեռքը վեր վերցուց՝ ցուցընելով ինծի անոր քովի բարձր Ալպեան լեռներն ու ըսաւ. « Տղաս, հոն բնակողներուն ինչ կըզուրցես. պէտք է մեզմէ խեղճերուն

վրայ նայինք, չէ թէ աղէկ ապրողնե-
րուն : Ըեմ պատմած քեզի Մերաթ
քաղքին մէջ ոտքով քալողին վրայ, որ
երբոր օր մը կըտըրտալնջար թէ ոտից ա-
մանը պատռած է ու ոտքերը կըթրջին,
ան միջոցին տեսաւ ուրիշ աղքատ մը
առանց ոտքի. մէկէն տըրտունջը կըտ-
րեց, ու զՅաստուած օրհնեց » :

Ւասկըցայ որ մեր կարոլոսը ալ
ծերացեր էր, բայց ամենևին չէր փո-
խուած. և իրաւունք ունէր ըսողը,
թէ « գայլը մազը կըփոխէ՝ բայց բար-
քը ոչ երբէք » : Կարոլոյ գեղին մէջ
էն աղէկ շէնքը իր տնակն էր. պատու-
հաններուն մէջ դրեր էր զանազան գե-
ղեցիկ ծաղիկներ, ըթըր, մեկոն, մա-
նուշակ և ուրիշ ազնիւ տունկեր. տա-
նը դրան դրսի երկու կողմը քարէ
նստարաններ կային, ուր որ ինքը
կընստէր խօսելու և օդ առնելու հա-
մար : Տանը բնակարանները վայելուչ
զարդարուած էին, անանկ որ՝ երբոր
ըսի իրեն, թէ տունդ գեղեցիկ է
բայց պզտիկ, պատասխան տուաւ,

« պզտիկ է . երանի թէ պատուաւոր մարդիկներով լեցուէր » : Ա.ս բարի մարդս ուզեց որ իրեն հետ կերակուր ուտեմ . իրաւ սովորական բաներ էին կերակուրները , բայց իմ մտքս բե- րել տուին իրեն ան մէկ առածը , թէ « Ճշմարիտ և աղէկ կերակուրը՝սիրան ու անոյշ երեսը պիտի ըլլան » : Նա- քը ուզեց ցուցընել ինծի ախոռին մէջ եղած ձին ալ , որն որ հաւատարիմ ե- ղեր էր ամէն աշխատանքներուն մէջ . շատ ծերացած էր ձին վէրքերով լե- ցուած , կերակուր ուտելէն զատ ու- րիշ բանի չէր դար . չէր աշխատցընէր զանիկայ , հապա երախտապիտութեան համար ծերացած ծառայի մը պէս կը- պահէր :

Ուն լեռան վրայ հանգիստ կապրէր մեր Կարոլոսը , բայց դատարկ չէր : Նա- քը ան տեղի ժամին եղբայրութեան պլխաւորն էր , ու կիրակի օրերը եկե- ղեցին կերթար երգելու : Ինքը դը- րեր էին նաև ան գեղին վերակացու , ու հաստարակաց գործքերը անանկ կան-

քով կը հոգար՝ ընտոր թէ իրեն պործ-
քերն ըլլային։ Նշած ժողովքներու մէջ
միշտ ներկայ կըլլար, չէ թէ միայն ան-
ձամբ հոն երևնալու համար, հապա որ
պիտցածը խօսի. մանաւանդ երբոր պե-
ղի վարպետ, բժիշկ ու երեսփոխան ընտ-
րելու վրայ ըլլար խօսակցութիւնը,
սաստիկ ճշդութեամբ կը քննէր, որպէս
զի աւելի արժանաւորին վրայ ըլլայ
ընտրութիւնը. և աչքը անոնց վրայ էր՝
որ իրենց պաշտօնները աղէկ ընեն.
մանաւորապէս պարոցին աղէկ կընայ-
էր, և երբոր ան պաւարին գլխաւոր
կառավարը կուզար քննութիւն ընելու,
ինքն ալ հոն կըգտուէր։

Նե սակայն, ընտոր որ կընէ մէկը՝
անանկ հաստուցում կընդունի, ա-
նոր համար աս մեր Կարոլոսը շատ սի-
րելի էր իր գեղացիներուն ու չորս գին
եղած քաղքըներուն, ընտոր պատուա-
ւոր մարդ մը կըսեպէին, ու որոնք որ
կարօտութի՛ մը կունենային խորհուրդ
հարցընելու՝ իրեն կըվազէին, հաւնե-
լով միշտ անոր ըսածին, թէ « ծերուն

խորհուրդը զլուխ չպատռել », և թէ « դանձ վաստըկած կըլլայ՝ ով որ աղէկ խորհուրդ կընդունի » : Կուրախանար ինքը նաև մշակութեան ու արհեստի բաներ սորվեցընելով մէկուն մէկալին . կըհասկըցնէր թէ ընտոր պէտք է աղէկ պահել թուխին ծառերը, խոտհէնները ընտոր տնկելու է , ինչպէս զինի շինելու է , թուզերը ինչպէս պահելու է , աղէկ պանիր շինելն ու պահելը , և քարոտ երկիրները մաքրելը ընտոր կըլլայ , և այլն : Վրըքեր կարդալով ալ կըզուարճանար , և ամէն իրիկուն ընտանեաց հետ վարդարան ընելէն ետքը՝ գրելու կընստէր :

Ո՞նչ բան արդեօք կըգրէր աս մեր խեղճ խանութպանը՝ կարծեմ թէ ամէնքը հետաքրքիր են գիտնալու : Նա ալ աս բանիս հետաքրքիր եղայ , ու իրմէ ուզեցի որ ինծի ցուցընէ իր կըրուածները , որ ինքը փուճ մուճ բաներ են կըսէր : Հարի ծերը առջի բերան չուզեց ցուցընել , ըսելով թէ անոնք վերիվերոյ բաներ են , և միայն

անոնց համար գրեր եմ՝ որոնք ուրիշ գիրք կարող չեն կարդալու : Հայց էն եաքը հաւանեցաւ ու տուաւ . ես ալ շատ ուրախութեամբ առի հետս տարի , խոստանալով որ շուտով եաւ դարձընեմ :

Ըն ամառը թշուառաբար քօլէրա ըսուած հիւանդութիւնը մեզի ալ հասաւ : Ա՛տքերնիս պահենք, ու Ըստուծմէ խնդրենք որ ալ չհիասրէ մեզի ան կոտորածը , և թէ որ դառնայ ալ՝ մեզի այժ ու համբերութիւն տայ : Կատրոլոս ջանք ըրաւ որ իր գեղին մէջ անխեղճ հիւանդութիւնը պակասեցընէ աղէկ գեղով մը՝ որ միշտ կըճանչցաւի , այսինքն սէր ու ողորմութիւն ընելով : Նըբ կիմանար թէ տուն մը ողորմելի կապրին , կամ բնակութիւննին գէշ է , օգնութիւն կըհասնէր՝ քիչ մը ստակով, քիչմըն ալ ուրիշներուն ողորմութեամբ ըը . հիւանդներուն հարկաւոր օգնութիւնները կընէր , աղօղջներուն ապրուստ կըգտնար, մեռածներուն ընտանիքը կըմխիթարէր : Իրեն արիու-

թիւնը և Ընտանեաց ապաւինութիւնը զինքը աս հիւանդութենէն պահեցին. բայց մէկ հիւանդութիւն մը կար իրեն վրան, որ է ծերութիւնը, ասոր ալ դեղ չիկար։ Հոկտեմբեր ամսուն մէջ Մոնթեվեքիա երթալու առնա, երբոր այգինները զուարճալի կըտեսնայի, մարացորենը հասունցած, դաշտերը աշխատաւորներով լեցուած, սիրտս կըթացուէր. մէյմն ալ յանկարծ վրաս տրտմութիւն մը ձգեց զանգակին ձայնը՝ որ վերը մեռելի մը համար կըզարնուէր։ Այս մեռելին հոգւոյն համար մէկէն աղօթք ըրի, որն որ աս աշխարհքէն բաժնուեր էր և ուրիշ տեղ գացեր էր, ուր որ ամէնքն ալ ձամբորդ են։ Մտածեցէ՛ք իմ տրտմութիւնս՝ երբոր իմացայ թէ մեռնողը մեր կարոլոն է։ Տուները մարդ չէր ճնացեր, ամէնքը աս բարեյիշատակ մարդուն թաղմանը գացեր էին. ես ալ անոնց հետ միացայ, և լայն՝ երբոր տեսայ որ ան արդար մարդուն վրայ հողը լեցուցին։ Ո՛նքը տեսնայ արքայութենէն մեր արցունքը։

Նակ թէ որ հիմա իրեն գիրքը հարցը-
նէք թէ ինչ եղաւ. ես ալ բուն իրեն
կերթայի աս գիրքը եւ դարձընելու,
կամ ձշմարիտը ըսեմ՝ իրմէ խնդրէի
պիտի՝ թէ թողու որ տպագրութեամբ
հրատարակեմ։ Քիչ մարդ կայ՝ որ հա-
սարակ ժողովրդեան համար և ար-
հեստաւորներու համար գիրք շինէ։
Սովորաբար ուսումնականները բան
ծախելու կամ անուն հանելու համար
կըգրեն. թէ և այսպիսի փուճ վախ-
ճանի համար ալ չըլլայ, բայց գրե-
լուատեն կըմտածեն, թէ « ասիկայ
արդեօք հաճոյ պիտի անցնի մի, ինչ
ձայն պիտի ելլայ, և թէ ինչ պիտի
ըսէ ան մարդը կամ ուսումնականը »,
և այլն։ Ու հապիւ կըփըմտածեն, թէ
« ինչ օգուտ պիտի բերէ տպիտին, որ
առաքինութիւնը պիտի հաստատէ,
որ դէշութենէ պիտի հեռացընէ, որ-
պիսի նախապաշարումները պիտի կա-
րենայ ջնջել, որչափ տարաձայնու-
թիւններ վերջացընէ պիտի ու սէ-
րը աճեցընէ »։ Ասոնք ու ասոր նը-

Ման մտքերով ըսեր էր Կարոլոս իրեն
գրուածքը. և որովհետև ինքը միշտ
ընկերին բարիքը կուզէր, ատոր պի-
տեմ որ ինծի պիտի թոլ տար որ ա-
նիկայ տպել տամ: Իմաս բանը ատանկ
է. ինքը մեռած ըլլալով ես իրեն հա-
ւանութիւնը կըսպասեմ, ու տպագրու-
թեամբ դուրս կըհանեմ աս գրուածքը:
Նրաւ կըզուրցեմ թէ ես ուրիշ բան
չըրի, միայն քիչ մը ձևի բերի, ուր որ
աւելի անհոգութեամբ ու վերիվերոյ
գրած էր, քիչ մըն ալ կարգի դրի ու յար-
մարցուցի: Պարմանք չէր որ նաև ա-
նանկ ըրած ըլլամ՝ ընտոր շատ հեղկը-
հանդըպի, որ մտքերնիս կըդնենք թէ
ուրիշներէն աւելի պիտինք, այսինքն՝
կըրնայ ըլլալ որ աւրած ըլլամ, ու ի-
րեն գրածներուն համը կորսընցուցած:
Ձէ որ ատանկ է նէ՝ ներէ՛ ինծի բա-
րի Կարոլոսը, և դուք ալ բարեսիրտ
ընթերցողներ ներէ՛ք աս ակամայ վրի-
պանացս: Իսկ թէ որ ատ դիտքը ձեզի
հաճոյ ըլլայ . . :

Իմա աս խօսքերը մէկդի թողունք,

Ձեզի պատմեմ պզտի բան մըն ալ։ Կարոլոս իրեն շատ կատարելութիւնները չէր ըներ զատ նաև երգեհոն վարնել գիտէր, և լսելով միայն սովրեր էր ամանց երաժշտութեան խաղերը ձանձնալու։ Իր դեղացիներուն աւելի ջերմեռանդական կերևնար իրեն պարզ ու ծանր վարնուածքը, քան լիէ ուրիշ վարպետներունը, որ երբեմն սրբազան տեղուանք անվայել եղանակներ կըգործածեն։ Կիրակի օր մը սովորական երգեհոն վարնողը հիւանդ ըլլալով՝ Կարոլոս վարկաւ. ես ալ հոն գնուեցայ, և եկեղեցիէն դուրս ելլելու ատենս՝ իրեն ձեռքը սրխմելով ուրախակից եղայ ըսելով թէ շատ աղէկ երգեհոն չալեցիր։ Ըն ատեն դիմացնիս երիտասարդ մը ելաւ, և ուռելով մը ըսաւ. «ես էի որ երգեհոնին փուքը (քեօրիւկը) կըքաշէի». աս բանիս խնտալնիս եկաւ, ու թողուցինք որ երթայ ուրախանայ։

Ըս երիտասարդին կըննամանիմ ես ալ, սիրելի ընթերցողք։ Կարոլոս երգե-

հոնը զարկաւ, ես ալ անոր փուքը քաշեցի. թէ որ անոր շատ աղէկ ըրեր ես ըսէք, ես ալ կուրախանամ ու փառք կունենամ: Նւ Աստուծմէ կաղաչեմ որ գոհ ու հանդարտ պահէ զձեզ ձեր վիճակին մէջ:

Բ

Կարելոս կըսպասէ՝ մէկ ինչը ինչպէս իմաստուն եղեր է։

Յ ԱՑՐՍ առաջ կօշիկ կարկըտող էր, եաքը իրեն աշխատանքովը կօշկակար եղաւ ու խանութ բացաւ. և առավ քիչ մը հոգի առաւ իրեն ընտանեաց հա֊ցը ձարելու։ Խնճղճ մարդ, Ըստուած՝ ի բարին յիշէ զինքը։ Իր խանութին փեղկերուն վրայ երկու թուղթ կա֊խուած կար. մէկուն վրայ գրուած էր. « Ընյսօր ապառիկ (վէրէսիյէ) չիտը֊րուիր». մէկալին վրայնկարուած էինեօ֊թը ծեր մարդիկ՝ գրասեղանի մը չորս դինաստած, ու ամէնուն վրայ մէյ֊մէկ առակներ գրուած էին. անոր վա֊րի դին խոշոր գրերով գրուած, « Նօ֊թըն իմաստութիւք Յունաստանի »։ Ընտոպուն անունը պզտիկ տղայ ըլլալով՝

ինձի մեծ բան երևցաւ, ու փառասի-
րութիւնս շարժեց։ Ես ինձի կըսէի,
թէ որ աղէկ իմանաս ասոնց բառին միա-
քը, քեզմէ իմաստուն մարդ չկայ։ Ի-
մաստուն ըլլալու համար ինչ բան
պէտք է. ազնուական ծնանիլ. սակայն
ասոնց իմաստուններուն մեծ մասը՝ ինչ-
պէս որ իրենց վարքը հայրս ինծի պատ-
մեր էր, իմ վիճակէս ամենևին տարբե-
րութիւն չունէին։ Հարուստ ըլլալ. ա-
ղէկ գտար. անանկներ կային անոնց
մէջ, որ տասկի մը ողորմութեան կա-
րօտ էին։ Երկար պէտք էր երկար ու
շատ բաներ գիտնալ. բայց ան եօթին
մէկը լսած է, թէ բոլոր իմաստու-
թիւնը ասոնց խօսքին վրայ է, « ծանիր
զքեզ », ինքզինքդ ճանչցիր։ Ասիկայ
անանկ դժուար բան մը չերևցաւ ինծի
առջի բերան. որովհետև միտքս դրի
ան ատեն ու հաստատեցի իմաստուն
ըլլալու, ու խելքովս հասկըցայ թէ
ասանկ բանին համար պիտանաւորու-
թիւն կայ մեծ անուն կամ հարստու-
թիւն ունենալու. սակայ մէկէն դիտել

քննել ինքը զինքս՝ որ զիս կարենամ ճանչնալ։ Հայց իրաւ կըսեմ՝ որ ասբանիս այնչափ դժուար ըլլալը չէի կարծեր, քանի որ իմ պակասութիւններս չէի քննած. ու ես ինծի ըսի, թէ «ասպիտութիւնս ալ ուրիշ պիտութիւններէն տարբեր չէ, ու շատ աշխատանք կուզէ ձեռք ձգելու համար»։

Սակայն ջուստհատեցայ, և թէ որ կուզէք որ շիտակը ըսեմ, դեռ ինչուան ասոր ծերութեամբս նոյն ուսման մէջ եմ. վասն զի անանկ աշխատանքմըն է՝ որ վերջ չունի։ Հայց ասոր ալ կուզեմ ըսել. թէ որչափ որ առաջ երթցուի՝ աշխատանքը կըպակսի, մանաւանդ թէ զբօսանք մը կըդառնայ։ Հան մը ըսեմ՝ կըհաւատաք. զուարճութիւն մըն է ինծի ամէն անգամ՝ երբոր իմ բնութենէս դուրս կըձգեմ մէկ դէշ մոլութիւն մը. աստիկ կերպով անոր եռևէն կիյնամ՝ որ աւելի շուտով անկէ խալըսիմ. ընտոր նեղացուցիչ ճանճին կըներնք. և ամէն անգամուն սրտէս ուրախանալով մը

կըսեմ, « փառք Աստուծոյ մէկն ալ պակսեցաւ »։

Այսչափ չանք ընելէս ետքը՝ կը-ձանձնամ դեռ սիրելիք, թէ որչափ հե-ռու եմ մուքիս դրածէն. բայց այնչա-փը կրնամ հասկրնալ թէ քանի պակ-սութիւններ դեռ ունիմ, և թէ քանի տարկի մարդ եմ։ Ինձմէ իմացայ թէ ասանք բանս ձանձնալը՝ իմաստութեան սկիզբն է, ուստի ձեռքէս եկածը ը-նելէն ետքը, թէ որ իմաստուն չե-ղած մեռնիմ, Աստուծոյ կամքը ըլլայ, ու ինծի յանցանք չիսեպուի. բայց յայտնի գիտցէք, որ ես ասանկով մեծ օգուտ ըրած կըլլամ, ու ամենևին բան չեմ կորսունցըներ։

Ճէ որ ձեզմէ մէկն ալ ասանկ փա-փաք մը ունենայ. ես անոր աշխատան-քը քիչ մը կրնամ թեթևցընել, իմաց-նելով ան ձշմարտութիւնները՝ որ իմ վրաս փորձեցի ու իմացայ։ Միայն թէ քիչ մը ուշ դրէք իմ ըսելիքներուս. և թէ որ ուզէք օգուտ հանել անկէ, ինծմէ աւելի կրնաք առաջ երթալ ա-

բարի ձամբուն մէջը։ Ընանիկ կըլլայ՝ ինչպէս թէ ես զձեզ կոնակս առած ինչուան կէս ձամբան տանէի, ու դուք անկէ եառքը յոգնած չըլլալով կըրնաք դիւրաւ առաջ երթալ ձեր ձամբան։

Աղջի պիւտը որ իմ վրաս փորձեցէք՝ վերի ըսած առաջադրութենէս եառքը, ան փառասիրութեան դրպիտը եղաւ, որն որ սրտիս մէջ մնած էր. ու ինչ կերպով եղածը լսեցէ՛ք։ Նախ պէտք է պատմեմ ձեզի՝ թէ ընտոր իմ քաղքիս բարեյիշատակ ժողովրդապետը վրաս մանաւոր սէր ունէր. վիս քահանայ ընելու վրայ ունենալով՝ ինծի կարդալ գրել սորվեցուց։ Հասակակիցներուս մէջ ինծի պէս սորվող քիչ կար. անոր համար ուրիշներէն շատ աւելի առաջ գացի, և ուրիշ իմ կներս համարձակ խօսելս տեսնալով, զիս պզտի վարդապետ մը կամ պատգամ տուող մը կըսեպէին, ու ին-

ծի մոիկ կըդնէին . ու կըվկայեմ որ
ես անոնց իօսածներուն շատ անգամ
և ոչ ուշ կըդնէի : Ընոնց ինծի ըրած
պատիւնին ու պատկառանքնին իմանձ-
նական սէրս կըպրգուէր . և մէկուն
մտքէն չէր անցներ ինծի դէմ ըսելու
կամ հակառակելու, մանաւանդ թէ իմ
ընկերութիւնս կըսիրէին, թէպէտև ես
արդիւնք չունէի այնչափ պատիւ ու-
նենալու :

Հայց աս բանս ինծի քիչ քիչ սո-
վորութիւն բերեր էր գլուխս բարձր
ու շիտակ բռնելու՝ թէպէտ հասա-
կաւ ցած էի : Ընսիկայ անոյտ փառա-
սիրութիւն մըն էր . բայց ոմն որ փա-
ռամոլութեան մէջը ընկած է, նման
է անոր որ դեղին ապակիի մէջէն ար-
ծըթէ դրամի վրայ նայելով ոսկի կը-
կարծէ . կամ թէ աւելին ալ ուզէք
ըսել, քիթը դրած աչքնոցովը՝ ինքը
զինքը ոսկի կըտեսնայ, և ուրիշները
պղինձ : Նոյն ալ ատանկ էր . զիս ու-
րիշներուն բաղդատելով այսպիսի ու-
նեցած վարկումովս , ակամայ զիս մեծ

բանի տեղ կըսեպէի. ու թէ որ միտքս գար ան եկեղեցական վիճակը, որ հայրս ու ժողովրդապետը մոքերնէն որոշեր էին, կըսկըսէի ես մէկէն մտածել ինչուան եպիսկոպոսական թաղը, գաւազանը, և եսքը ամէ դիտէ ուրիշ ինչ բաներ:

Բայց ասմեծմեծ մտածմունքներուս առեն ալ չէի մոռնար հօրս արհեստը ընելու, այսինքն կօշիկ կարելու. որն որ ինքը ան արհեստովը սատուով կապրէր ու ընտանիքը կըհոգար: Ան առեններըը օր մը հօրս հետ Սիլիան քաղաքը գացինք՝կաշի գնելու: Հոն եղած առեննիս Մարմնոյ և արեան տօնը հանդիպեցաւ, ուր որ մեծ թափօր կըլնեն, ու տէրութեան ամէն պաշտօնատէրները, եկեղեցականները ու զինուորականները հանդիսակից կըլլան: Հետաքրքրութիւն ըրի առ գեղեցիկ հանդէսը տեսնելու՝ որ ինծի նոր բան էր: Հոն հանդիսի առեն աչքս բացուելով մոքս կըսկսի. նայէ, Ընքեպիսկոպոսը կեցեր է՝ դլուխը փառա-

ւոր թագ դրած, ու վրան ոսկեթել շուրջառ առած. անոր չորս դին ալ քահանաները կեցեր էին ոյսայն եկեղեցական զգեստով։ Ա՛էկալ դին քաղաքապետը ու իր խորհրդականները՝ որ փառաւոր զարդարուն զգեստով կեցեր էին. ու ինքնիրմէս կըսէի թէ քանի՛ ուրիշ հասարակ պաշտօնատէրներ, զրաղիրներ ալ կան, որոնք խեղճաբար իրենց ապրուստը կըհոգան։ Ընդին ալ կըտեսնայի հազարապետ մը քանի մը հարիւրապետներով՝ փայլփլուն ոսկի զարմանդներով ու փետուրներով զարդարուած. բայց անոնց հանեմատու թեամբ քանի՛ հազարաւոր զինուորները ալ կային. որ անոնց իբր խեղճ ծառաներն են՝ կըսէի։ Ուրիշ կողմն ալ երեսունի չափ փառաւոր հագուստով մարդիկ տեսայ. անոնց չորս կողմն ալ հասարակ մարդիկներու բազմութիւն, որոնց շատը կարծեմ խեղճ աղքատներ էին ինծի պէս ու. քան զիս աւելի, և ուրախ զուարթ կապրին կըսէի, ընտրիրենց երեսէն ալ կերևնար։ Ուրեմն

դուն քեզի եկուր կարծես , ինչպի դիր ան մեծ մեծ մտածութիւններդ, որ չըլ֊ լայ թէ կործանիս : Ա՛րդիական ընկե֊ րութիւնը բուրգի նման է . բուրգին վերի ծայրերը նեղ են , ուր խիստ քիչ մարդիկ կրնան տղմիլ, ինչպէս վրայ դիզուելով անհանգիստ կըկեցուն, շատ հեղ ինչմէկ հրել կըլլայ . ով որ կու֊ զէ վարէն վեր հասնիլ, վար իյնելու ու կտոր կտոր ըլլալու վտանգի մէջ է : Ընդ որ ներհակ՝ բուրգին վարի կողմերը ամէնուն տեղ կայ . ամէն մարդ կըր֊ նայ հանգիստ կրնթըռնիլ ու երկրնային՝ որը աւելի որը պակաս : Ուստի քեզ տեսնամ կարծես ինչպի դիր տա հը֊ պարտութիւնդ ու փառասիրութեան բաղձանքը . զիտցիր հոն կենալ՝ ուր որ ընտուած քեզ դրեր է , ու անանկ քեզ յարմարցուր՝ որ կարենաս քու հօրդ բեռը տանիլ :

Ընդ ան մեծ հանդէսը տեսնալով տա պատուղը հանեցի , որ մտքիս դրած֊ ը աւաչ տանիմ իմ անձիս դէմ . տա որոշումը՝ իմաստութեան մէկ դործքն

էր, բայց ՚ի գործ դնելու և պահելու համար խոհեմութիւն, արիութիւն ու չափաւորութիւն պէտք է։

Ոչէկ նայէ չորս կողմդ, և ուշադրութիւն նախ դուն զքեզ քննէ, եաթը ուրիշները. ու մէկէն կըհասկընաս՝ թէ ամէն մեղի հանդիպած չար բաները, կամ թէ ան ջնասներն որ ուրիշներուն կընենք, շատ հեղ մեր չմտածելէն առաջ կուգան։ Վասնաս որ՝ եթէ օր մը միայն քովդ կենայի, ո՛րչափ անգամ կիմացընէի քեզի, սիրելի՛ ընթերցողս, թէ ինչպէս ծուռ դատմունքներ կընես թէ մարդկանց և թէ այլևայլ բաներու վրայ, ինչպէս դէշ կըխօսիս և ինչպէս կարզաւորեալ գործք չես ըներ. ասոնց պատճառը ան է որ՝ չես մտածեր թէ քու մտածմունքներուդ, խօսքերուդ ու գործքերուդ ծայրը ուր կերթան։

՚Նախ՝ առաւօտուն երբոր դուն դեռ

կըքնանաս արեգակը ելլելու ատեննե-
րը, կամ երբոր դուն մէկ դին մէկալ
դին կըդառնաս անկողնիդ մէջ ելլա-
լէդ կէս ժամ առաջ, եւ ել կըսէի քե-
զի, ատեն կանցնի ու գործիքներդ կը-
ժանգոտին։ Ձէ որ անվրէպ ամէն տա-
րի տասնըհինգ օր հիւանդութիւն քա-
շէիր, ու բանէդ գործէդ եա ձգէը
զքեզ, չէիր տխրիր։ Ընդէկ հաշիւ ըրէ,
ու կըպտնաս որ ամէն օրուան կոր-
սընցուցած ժամդ՝ անոր կըհաւասարի
տարուան մէջ։ Կորսընցուր ուրիշ ժամ
մըն ալ իրիկուան հանպիտդ փութա-
ցընելով առանց հարկաւորութեան.
և կամօք քեզի վնաս ըրած կըլլաս, ինչ
որ ամենական հիւանդութիւնը քեզի կը-
նէր։ Ժամանակը ստակի կըմտնի,
ժամերը վրայէ վրայ դնելով մարդս կը-
հարբստնայ. բայց որ ժամն որ փճա-
ցած է՝ ալ հաշուի չիգար և օգուտ մը
չունի։ Կորսընցուցած ժամանակը ալ
չդառնար. վասն զի անցածը հոր մըն
է՝ ուսկից ամենևին բան դուրս չհա-
նուիր. վայ է ուրեմն թէ թողունք որ

անոր մէջ ինձմէ պիտանի բան մը։ Գործ մը չիկայ՝ որ կարենայ բանի բե֊ րել ան դէշ կամ պարապ անցուցած օրը. ընտոր և ոչ ան որսի շունը կըր֊ նայ հոտուըտալով նորէն ձեռք ձգել ժամ մը առաջ կորսընցուցած որսը։ Ուրեմն խոհեմութիւն է ժամանակը չիկորսունցընելը՝ առանց անոր ամէն օգուտը վաստկելու որչափ որ կարե֊ լի է։

Ինանկ է նէ, հիմա դու գործքի մէջ ես, ինչու համար արհեստիդ գոր֊ ծիքները ձեռքդ չեմ տեսնար. անոր համար կըպարտաւորիս ուշք ելլալու, երթալ, դառնալ, փընտռել, ու եա֊ քը պէտք եղածը չես գտնար ու կընե֊ ղանաս։ Ճէ որ ամէն բան կարգաւ պահէիր, աս բանը չէր հանդիպէր քեզի։ Ուրեմն չես գիտեր ան առածը, «Թէ ամէն բան մէկ տեղ պիտոր ըլլայ, ու ամէն բան իրեն տեղը». որն որ մէկ հատիկ ճարն է աշխատանքը ու նեղ֊ սրտութիւնը թեթևցընելու։ Հաներդ կարգաւորելու համար անցուցած ժա֊

մանակդ՝ կորուստ մի սեպեր. վասն զի աւելի քիչ ատեն կանցնի կարգի դնելու՝ քան թէ եաքէն փլնտռելու։ Որ տեղը դրուած բանը՝ դիւրաւ ալ կը գտուի։ Ասկ որն որ խառնափնդոր դրուած է՝ դրեթէ կորսուածի պէս է, կամ թէ կորսուելու վրայ է։ Հայց պէտք եղածը չգտնալով՝ նորէն աշխատանքիդ քիդ ձեռք պարնես. և ատանկով մէկ անկարգութիւնը ուրիշ անկարգութեանց պատճառ կըլլայ։ Ըեմ գիտեր առակը, « ան բանն որ իր տեղին կըլլայ՝ լաւ կըլլայ ». երբոր նկարելու ներկերուն եղը չորցած է՝ գոյները իրարու չեն խառնուիր։ Ոե որ վերիվերոյ ձեռք կըզարնես քու աշխատանքիդ, կարգաւորեալ ընելու տեղը՝ կըտեսնաս որ քեզի չեն յարմարիր ու աղէկ չեն ըլլար. պէտք կըլլայ որ նորէն շինես, ու ան միջոցին որ երկու կամ շատ գործքեր կրնայիր ընել նէ՝ հազիւ գործք մը լըմընցուցած կըլլաս։

Ինչ եղաւ քեզի . առաջ սոխակի պէս կըխօսէիր, ու հիմա երեսդ կախեր ես մաղձոտ մարդու պէս: Գուցէ մարգ բան ինկաւ՝ տեսնելով ան դատարկ մարդիկները որ ատքով կամ կատքով աստիս անդին ժուռ կուգան. ու դուն կըտրտընջաս ըսելով, թէ «ով որ կաշխատի՝ պարապ կեցողին ծախքը կըհանէ »: Հայց անոնց վրայնա խանձելէն առաջ՝ պէտք է գոնէ ճանչնայիր զանոնք, վասն զի « ամէն մարդ ինքը կըճանչնայ թէ ատքի ամանը ուր տեղ կըզարնէ » կըսէ առակը. այսինքն ամէն մարդ ինքը կըզգայ իր ատքին ցաւը, և ուրիշինը ամենևին չէ մանար: Ով ըսաւ քեզի թէ ատոնք կամ անոնք ներսէն չեն տանջուիր սրտի անհանգստութենէն կամ ձախորդ բանէ մը . գուցէ մէկը ըստակ գանալու կըվազէ, մէկալը գուցէ պատիւ փնտրելու եռանդէ է, ով գիտէ թէ գեղեցիկ չորս ձիով կատքին մէջ նստողը ուրչափ տխրալի մտածմունքներու մէջ ինկեր է, ու բոլոր գիշերը անքուն մնացած է. ու

մեկալը՝ որ հարստութեամբը այնչափ կըհպարտանայ, ինքնիրեն հաւնած ու գեղեւութեան մէջ թաթխուած, վաղը գուցէ ան բարիքներէն կըզրկուի, որ հիմա քու առջեդ այնչափ երջանիկ կըսեպուի։ Ամէն փայլուն երեւցածը՝ ոսկի չէ. հաւատա ինծի՝ որ անանկ բան ծախելը շահ մը չունի։ Հարուստը աղքատէն կէս տրամ աւելի չիկըշռեր. և անոր ձի պէտք ըլլալը անոր համար է՝ որ ձանձրութիւնը իրեն այնչափ ծանրը բեռ է։ Ամէն փայտ իր ցեցը ունի, ու ամէն դուռ իրեն զարնելիքը։ Դուն քու հանգիստ քունդ եղար, խաղաղութեամբ աւուրչէքդ վատրկէ, քեզի բաւական է։ Ուրեմն դու անոնցմէ աւելի հարուստ ես, որ իրենց հարկաւոր եղածը չունին։

Նկուր նայէ սա խեղճ կինը՝ որ ձեռքը քանի մը հատու ձաղեր առած ողորմութիւն կըմուրայ։ Թէ որ ուզես պատմութիւն մը գինիէ ելլալ, կամ ժամ մը աւելի աշխատիլ, կրնաս անոր բոլոր օրուան կերակուրը տալու, ուստի ինչ

բանի վրայ կըտրտըննջաս։ Ըն է հա-
րուստ ու անիկայ երջանիկ պիտի սե-
պուի, որն որ իրեն չափաւոր պիտոյ-
քը ունենալէն ետքը կրնայ նաև իրեն
վաստկած ստակը ուզածին պէս գոր-
ծածել։ Թէ որ բովանդակ աշխարհքին
մէջ մարդ մը չըլլար՝ որուն կարեւոր
նայել, ես անմեղադիր կըմնէի. սակայն
զամէնքը կըտեսնաս և ամէն բան
կիմանաս. և ատանկ կրնամ ըսել նաև
թէ աւելի ուրիշները պիտի քու վրադ
նախանձէին։ Ուրեմն քեզմէ կըկա-
խուի ուրիշի վրայ նախանձ չունենալ։
խոհեմ եղիր թէ հիմակուան և թէ
գալիքին համար, այսինքն՝ ատենդ չա-
փէ՝ որ աւելի օգուտ հանես, ու ծախ-
քերդ ալ չափէ՝ որ ամէն գժբաղդու-
թեան դիմացը կարենաս առնել։

Ըսենք թէ վաղը ոօնի օր է. ըն-
տր պիտի անցընես ժամանակդ։ Ա՛ի-
քըդ դիր որ հանգիստը ու գաւառ-
կուքիւնը մի և նոյն բանը չեն. հան-
գիստը հարկաւոր ու օգտակար է,
մանաւանդ աշխատանքէն ետքը։ Այլ

դատարկութիւնը ամենևին աղէկութիւն մը չունի, ու շատ պէշութիւննե-րու պատճառ է։ Արդ յոգնութիւն կառնէ՝ գործքերը փոփոխ ընելով ու ինքնիրեն հանգիստ տալով. բայց ձեռք ձեռքի վրայ դրած կենալով ձանձրութիւն կուգայ, ու ձանձրութիւնն է որ աշխարհքիս մէջ աւելի կլսողնեցընէ։ Դատարկութենէ առաջ կուգայ ձանձրութիւնը. և ասոր դէմ մը ուրիշ բան նում չառնուիր, բայց եթէ բանի հետաքրքրութիւն։ Ո՞նչ կընեն ամանք որ իրենց պարապ կեցած ատեննին ձանձրութիւնը վերցընեն։ Կլխատան, կերուխումի կուտան իրենք զիրենք, ուրիշին բանին կըխառնուին, ու ընկերին վրայ չար կըխօսին։ Ցոյլ եղողը՝ անոր հինգ ձիւղերն ալ հետը ունի, որ իրմէ չեն բաժնուիր, այսինքն՝ խաղ, անժուժկալութիւն, հետաքրքրութիւն, անխոհեմութիւն ու չարախօսութիւն. գուցէ ասոնց պէս ուրիշ գէշբաներ ալ ունենայ, բայց միայն ասոնք ալ բաւական են մեծ վնաս բերելու։ Մէկը

երբեմն կըլսաւէ բանտխաւրել տալ, կամ
ան ալ չըլլայն է՝ հիւանդանոցը կամ ա-
նոր նման տեղեր դրուելու. ուր որ
խենդեր, անզգամ ու չար մարդիկներ
կըդրուին: Խենդ չէ՞ ան մարդն որ իր
ձակատին քրտինքով վաստկածը կը-
կորսունցընէ. անպիտան չէ՞ ան մարդը՝
որ դիպուածով կուզէ ձեռք բերել ան
բանն, որ կրնար իր կամքովն ու աշ-
խատութեամբ վաստկիլ: Խենդ չը-
սուր անիկայ, որ երբոր անօթի ու ծա-
րաւ չէ՝ կերթայ իր առողջութիւնը ու
խելքը կըկորսունցընէ, տըկին ալ ջնաս
տալով. և երբոր ստակը հատնի, կամ
անօթութիւն ծարաւ իմանայ, ան ա-
տեն կըսկըսի ցաւիլ իր ըրածին վրայ:
Գէշ ու խեղճ մարդ չէ՞ անիկայ՝ որ մէկ
վայրկեանիմը մէջ ունեցածը կըկորսուն-
ցընէ, որ կրնար երկայն ատեն բաւե-
ցընել, ու իր կինը, որդիքը պահել,
հագուեցընել ու կերակրել: Յիմար
չըսվիր ան մարդը՝ որ իր բանը կը-
մոռնայ, անօգուտ տեղը ուրիշին գործ-
քերուն մէջը կըխառնուի. նոյնպէս գէշ

մարդ չէ՞ անիկայ որ իրեն բնութիւն
ըրեր է ուրիշի գաղանիքը յայտնելու ,
որոնք կուզէին որ անյայտ մնար :

Նաև թէ որ քիչ մը առաջ երթանք
աս ծուլութեան ճիւղերը հատրելու ,
ու անոնցմէ եւս ծներն ալ ջանչնալու ,
պէտք է որ ամէն անթիւ մոլու-
թիւնները ու կիրքերը մէջ բերենք :
Ոմանք աբար խաղէն՝ անհատատարմու-
թիւն , գողութիւն , մարդասպանու-
թիւն , ինչուան նաև անձնասպանու-
թիւն կըհեռևի. վասն զի իր յոյսը կոր-
սընցնողը՝ խաբեբայ ու բռնաւոր կըլ-
լայ , ու իր անպատիւ մնալուն՝ յուսա-
հատութենէն զատ ուրիշ զէնք չունի :
Ընժուժկալը՝ բարկացող ու անամօթ
կըլլայ . վասն զի՝ կամօք իր բնական
խելքը կըկուրցընէ ու գէշի կըպարծա-
ծէ . զով որ պիտի սիրեր ու պաշտ-
պաներ՝ կըչարչարէ , և որն որ պիտի
յարգեր՝ կանարգէ : Հեսաքրքրութե-
նէն առաջ կուգայ ստախօսութիւն ու
չարամտութիւն. ինչու որ հետաքրքի-
րը կեղծաւորութեամբ ու խաբէու-

թեամբ կապրի։ ԸնկերհեմուԹենէն ու չարախօսուԹենէն շուտով դուրս կելլէ առելի զրպարտուԹիւնը. վասն զի ան որ ամէհուն վրայ չար խօսիլ կուզէ, չեղածին վրայ ալ պէշ կըզըտնայ, ու քովէն բաներ կըհնարէ, երբոր դուրս հանելու բան մը չգտնար։ Հոլը աս չարիքները եաքը մէկ տեղ կածին, ու տեսակ տեսակ առելուԹիւններ, վրէժխնդրուԹիւններ ու հազարաւոր չարիքներ կըծնանին. ատոնցմէ կըզնայ մարդ զգուշանալ՝ Թէ որ քիչ մը խոհեմուԹիւն ու չափաւորուԹիւն ունենայ, և մանաւանդ Թէ որ դատարկուԹենէն փախչի։

Սակայն վերի ըսած պէշուԹիւններէն հեռու կենալու համար՝ միայն խոհեմուԹիւնը չիբաւեր. Համառօտուն ըսելու համար՝ նաև արիուԹիւն ու կըտրըճուԹիւն պէտք է, որ մարդ կըլսուկնէ ու երկայնամտուԹեամբ չարեաց

համբերել կըսովրեցընէ։ Ընտութիւնը հակայի մը նման է՝ որ իրեք ձեռք ունի. այսինքն քաջութիւն, յարատեւութիւն ու համբերութիւն. առջի ձեռքովը կըգործէ. երկրորդով հաստատ կըբռնէ, ու վերջինով անոր վրան ալ կըկըռթըռնի։

Քաջութիւնը կրնանք ըսել թէ զինուորիմը առաքինութիւնէ, որ վտանգներու դէմ կելլայ, պատերազմի դժուարութիւններուն ու թշնամիին զէնքերուն դիմացը կելլայ։ Երբ որ զինուորներն ալ աստր կարօտ են, բայց քննենք թէ մեր խաղաղ կեանքին ալ հարկաւոր չէ՞ մի, և թէ պէտք եղածին չափ ունինք։ Ուռանց հեռուն երթալու, հաստատ գիտեմ որ մենք շատ տեսակ թշնամիներու մէջ ենք. անոր համար պէտք է քաջ ըլլանք, որպէս զի անոնց դէմ դնել կարենանք։

Իյն առաջ ծուլութիւնը, որ մեր ամէն ձեռք զարկած գործքերուն ձամբան կարելու համար դիմացնիս կելլայ։ Ընկայ հետը կըբերէ փառասի-

րութիւն ու շռայլութիւն։ Իրեն օգնական ունի մանր մունր թշնամիներ ալ, ինչպէս են յամառութիւնը ու ապշութիւն։ Դեռ որչափ ալ փընտռելու ըլլամ նէ՝ ամբողջ գունդ մը կըգտնամ, որոնց դէմ պատերազմիլ պէտք է՝ գործք մը սկըսելէն առաջ։

Նպաքը տեսակ տեսակ դժուարութիւններ ալ կըհանդըպին ձեռք զարկած գործքին մէջ. և հոս պէտք է ըսած յարատեւութիւնը ունենալ եռև եռև չերթալու համար, ու մանաւանդ թէ առաջ երթալու է ինչուան վերջը։ Դանիներ տեսած եմ որ սկսեր են, և քիչ մարդիկ լըմընցուցեր են ձեռք զարկած գործքերնին։ Որոնք որ ամէն բան կըսկըսին ու բան մը չեն լըմընցներ, անոր կընմանին՝ ընտոր որ շունը բան մը փընտռելու համար՝ հոտուըտալով մէկ ձամբան կըթողու մէկալ ձամբան կերթայ, ու անանկ ընդունայն կաշխատի, ու լեզուն դուրս ընկած հեռավ կըգտնայ։ Ասանկ կըհանդըպի անհաստատ մարդուն ալ. վասն զի էն

դժուար Ճամբան՝ դոնէն անցնելն է։ Կաշխատի ինքը կըփորձէ, և եաքը կըձանձրանայ, փուշերը փըրցընելու Համար ձեռքը կըպատըռտէ, և եաքը ծաղիկը ժողվել չուզեր։ Փուճ աշխատանք է՝ դաշտ մը փորել բանիլ, ու եաքը բան չցանել։ Շերամը թէ որ կուզէ թևաւորուիլ, պէտք է իրեն խոզակը ինչուան եաքը փաթուէ. թէ որ Հաւը ձանձրանայ Հաւկիթի վրայ նըստելէն, ձագեր չեն ելլար։

Ըն մարդուն ձեռք վարկած գործքը կըլըմընայ, որն որ սկըսելէն առաջ ազէկ մտածեր է թէ ընելու բան է, ընելու Համար ուժը կըթաւէ. և եաքը ինքը իրեն թո՛ղ ըսէ վստահութեամբ, թէ կուզեմ աս բանս լըմընցընել։ Վհատէք թէ աս բանիս քուն շատ ժողը ո՛վ է. կամքն է։ Ընող չկիտցածը կըտարվի, չկրցածը՝ի գործ կըսկսի. անիկայ մոգականդաւազանի նման է՝որ ձեռնածուները կըգործածեն. որով ուզածնին կերևցընեն ու չուզածնին անյայտ կընեն։ Ոմանք մարդկային

գործոց մէջ դժուարութիւն պատճառողը՝ շատ անգամ կամքին չուզելն է։ Ուրեմն նախ ուզել սորվեցէ՛ք, և ամէն բան կրնաք ընել։ Հայց հաստատուն մտքով ու ինչուան եռքը ուզելու է. վասն զի թէ որ չուանը քաշեն՝ բեռը վար կըմնայ։ Ընդէկ բանին սկզբնաւորութիւնը ուրախալի է. ինչո՞ւ. վասն զի բարի վերջաւորութեան յոյս կուտայ։ Վարդ կըսիրէ դեղձին ծաղիկը, վասն զի գիտէ որ եռքը պտուղ կուտայ. բայց աս բանս աղէկ մտքդ դիր, թէ պտուղները կատարեալ չեն հասուննար, ու ինչպէս որ պէտք է նէ չեն ըլլար, թէ որ ինքիրենին ու բնական կերպով չհծըլին, և առանց արհեստի ըլլան։ Ըս կերպով ալ որպէս զի քու աշխատանքդ աղէկ լըմընայ, պէտք է որ քու կամքդ, ջանքդ ու յարատեւութիւնդ քեզի բնական ըլլան։ Ըն բանն որ բռնի ու ակամայ կընես, անիկայ դէշ ու անյաջող կըլլայ. ուստի կըսեմք առակով. « ան ձին որ մտրակի կարօտ է, վազելով յաղ-

թանակ չկրնար առնուլ »։

Ան քանս մտածէ ու անանկ ըրէ, կըտեսնաս թէ ընտար քու դիմացդ ան դժուարութիւնները կըդիւրանան։ Բայց ախտի պիտոյ որ՝ կրնայ ըլլալ թէ Ան տուած ուրիշ կերպով կարդաւորած ըլլայ, որն որ ինքը կըխաւրէ բարին ու շարը. վասն զի, սիրելիք, « մարդ կառաջայրէ, Աստուած կըկարգադրէ »։ Ձէ որ իրեն նախախնամութիւնըզմեզ փորձել ուզէ, որչափ ալ մենք ընդդիմանանք, ամենևին զօրութիւն չունի ու ջնաւակար է իրեն դիմացը. այսպիսի դիպուածի մէջ համբերութեամբ կըլլայ արիւթիւնը։ Ի՞նչ. կուզես դէմ դնել վրադ եկած հիւանդութեանը ու վշտին. թէ որ պատահմամբ պարտաւոր եղած ըլլաս պատիժ ընդունելու քու մեծերէդ, կամ քու վրադ իրաւունք ունեցողէն, ինչ շահ կունենաս անոր դէմ դառնալու, որ քեզմէ աւելի զօրաւոր է։ Ձէ որ դէմ դրածիդ վրայ բանտը քեզի չօգնէ, ինչ բան կուզայ բարկութեան կիրքդ։ Պէտք

է որ գլուխդ խոնարհեցընես. վասն
զի ծառած եղէգը՝ փոթորիկը անցնելէն
ետքը կըշտանայ. իսկ ամուր ծառը որ
չիճկիր՝ արմատէն կելլայ և ոչ երբէք
կըշտանայ: Ով որ քարը կըխածնէ,
իր ակռաները կըկոտրտէ: Երբոր քա-
մին շատակ դիմացէն չիփչէր, դեռ կա-
րելի է որ նաւը առաջ տանի քովընտի
երթալով: Բայց երբոր հանդարտ է-
ղանակ է՝ քամի չկայ, անօգուտ տե-
ղը ասդիս անդին կըպըտըտցընես նա-
ւը ու առագաստները կըդարձընես:
Համբերութիւն. յուսանք որ քամին
նորէն փըչէ: Բայց կըսէք դուք, թէ
որ ուշանայ նէ՝ անօթութենէն կըմեռ-
նինք, վասն զի պաշարնիս պակսելու
վրայ է: Ես ալ պատասխան կուտամ:
նորէն համբերութիւն. թէ որ ուրիշ
բան չենք կրնար ընել նէ, հնազանդինք
Աստուծոյ կարգաւորութեանը, որով-
հետև օդին հրամայելը անհնար է:

Ինչուան հիմա ցրցուցի թէ ընտրո
մոլութիւնները ուրիշնման մոլութիւն
ներ կրծնանին. տեսանք հիմա թէ
ընտրնաև առաքինութիւնեն ալ ու
րիշ առաքինութիւն կրսեբեն: Որով
հետև համբերութիւնը արիութենէն
կելլայ, ինքն ալ յուսոյ ու համակեր
պութեան պատճառ կրլլայ: Յոյսը ե
ղած է, սիրելիք, շատ հեղ ձեր և ու
րիշներուն ապաւէնը. բայց աղէկ ի
մացեր եք թէ յոյսը ինչ բան է: Ֆախ
տաիի մը կրնամնի անիկայ նաւակոծու
թեան տեղն. խաւարի մէջ լոյս մրն է.
անապատի մէջ մարդու ձայն է. բա
րեկամի մը յիշատակ է՝ թշուառ վայր
կեանի մէջ՝ մեր որդւոյն ժպտիլն է՝ իրեն
հոգեվարութեան տեղը. և դեռ մե
ծը ըսեմ, միտք բերել մրն է մնհուան
անկողնին վրայ՝ թէ Ըստուած ար
դար ու ողորմած է: Ըս է յոյսը, սա
է մարդուն անբաժանելի ընկերը, ո
րուն այսչափ կարօտութիւն ունի իրեն
թշուառութեանց տեղը. և որպէս
զի աւելի մխիթարութիւն ու զերա

զանց բան սեպուի, մեր սուրբ կրօնը դրաւ ասիկայ իրեք մեծ առաքինութի՝ ներուն կարգը։ Բայց մի և նոյն առե՝ նը՝ կրօնը պարտք մըն ալ դրաւ որ հա՝ մակերպութիւն ունենանք Աստուծոյ կամացը հետ որովհետև «մարդս տկար ու մահկանացու է, պէտք է որ համ՝ բերել գիտնայ, ու իրեն ձակտին վրայ գրածը՝ գլուխ հանէ։ Աստ Աստու՝ ած «օդնէ ուրիշին, որ ես ալ քեզի օդնեմ». ատով սիրտ կուտայ յարատե՝ ւութիւն ունենալու։ Բայց նորէն ըսաւ, թէ «ո՛ր բանն որ արգելել չես կրնար անոր համբերել տրվէ», ու ատով համ՝ բերութեան պատուէրքը դրաւ։

Վ՚իտցէք՝ որ համբերութեամբ ամ՝ մէն բան մեզի շահաւոր է։ Հիւանդու՝ թիւնը, թշուառութիւնը խեղքով ու հանգիստ տրտով տարուինէ՝կիտով չափ կըթեթևնայ. անոր ներհակ՝ անհամ՝ բեր ըլլալով, ծանրութիւնը կրկին կե՝ րևնայ, ու վէրքերը աւելի կըթանին։ Ձին թէ որ չանայ բեռը վրայէն թող՝ վելու, ծանրութեան հաւասարութիւ՝

նը կըկորսընցընէ, և անոր համար ա֊
ւելի կըտանջուի ու իրեն վնաս կընէ։
Նակ համբերող ուղտը անապատին մէ֊
ջէն հանդարտութեամբ իր բեռը կը֊
տանի, ու անանկ կըսեպէ թէ կուզ
մը (խամպուռ մը) վրան աւելի ունի։
Ոտքի ցաւ ունեցողը չըըժըշկուիր ցա֊
ւին դէմ սրդոդելով, հապա միայն սըը֊
աին հանդարտութիւնը կրնայ անոր
ցաւը իջեցընել։ Ուրեմն նորէն կը֊
սեմ, երբոր բանի մը ձար չես կրնար
ընել՝ համբերէ։

Իրաւ է ըսածս, բարեկամներս։ Ցոյ֊
որ գիտնանք ինչպէս պէտք է խոհեմ
ըլլալ մեր մտածմունքներուն, խօսքե֊
րուն ու գործքերուն մէջ, չափաւոր
ըլլալ մեր բաղձանքներու մէջ, պար֊
կեշտ ու զգուշաւոր ըլլալ գործերու ա֊
մեն, կրնանք մեզմէ հեռացընել շատ
անպատմ ան չարիքները, որոնցմով ու֊
րիշները այնչափ կըտանջուին։ Ցոյ որ

հատատ կենանք մեր կարքովը որոշած բաներուն մէջ, արիասիրտ ըլլանք ձեռք զարկած բաներնուս, աշխոյժ ու յարատեւող աշխատանքի մէջ, շատ հանդիստ և ուրախ կեանք կունենանք։ Ձէ որ ցաւերու ու ձախողութեանց մէջ համբերող ըլլանք, գոնէ կանուշ ըլլենք անով Ձար չեղած նեղութիւններուն տանելու. յոյսը մեզի քաջալերութիւն կուտայ, և Աստուած չմոռնար մեր հանգիստ ու երջանկութեան վարձքը տալու։

Ասոնք բոլոր պարզ ու անկեղծ ձըշմարտութիւններ են. բայց ես հազիւ կրցայ իմանալ ու ճանչնալ՝ այնչափ տարիներ դիտելէն ու քննութիւն ընելէն ետքը, թէ իմ վրաս ըլլայ և թէ ուրիշներուն վրայ։ Իմ վրայի ըրած փորձառութիւնս՝ շիտակը ըսելու ինծի երբեմն ծանր եկաւ. վասն զի թէ որ փորձը այնչափ արժէք ունի նէ, շատ անգամ սուղ ալ կիյնայ. ուստի ես մեծ անհանգստութիւն կըսեպեմ, որ մէկը ուրիշի ըրած փորձերէն խելք

չտրվիր, որն որ ձրի կրնայ ունե-
նալ։ Ձե՛ որ քեզի ըսէի, « բարեկամ,
աս տունը ես շինեցի, ու հիմա քեզի
ընծայ կուտամ », գոհ չէիր ըլլար՝ որ
առանց մըտմըտուքի ու առանց ծախքի
մը կըվայելես։ Այսպէս հիմա քրտին-
քովս վաստկած փորձառութեանպար-
զևը, կրնայ խալըսել զքեզ թէ ժամա-
նակն և թէ տըկի հոգերէ։ Ուսաի
անպիտան կամ փուճ մի՛ սեպեր, սի-
րելի ընթերցող, աս տուած ընծաս.
շատ չանցնիր դուն ալ կիմանաս, թէ
աս պարգևը ուրիշ ամէն պարգևնե-
րէն աւելի վեր է։

Գ

Կարելաին վարպետ փաստաբան ըլլալը։

Այդոս անդին քալելով ըրած առաւ-
աւուրս մէկդի ձգելէն ետքը, որուն մէջ
աւելի բարի անուն ունեցայ՝ քան թէ
վաստակ, հոս Պրիանցային կողմերը՝
չեմ գիտեր ինչէն՝ կըսեպէին թէ փաս-
տաբան մը գարձեր եմ. ուստի իմ
գործքերս աղէկ կամ գէշ կերպով լը-
մընցընելէն ետքը, պէտք էր որ ու-
րիշներուն գործքին ալ զբաղէի. թէ-
պէտ ես խելացի ու վարպետ մարդ
երևնալու կամք չունէի։ Իմ առած
խորհուրդներս ձրի ու Աստուծոյ սի-
րոյն համար ըլլալով, եկող գացողնե-
րը չէին պակսեր. ու պարծենալու հա-
մար չեմ ըսեր, քիչ փաստաբան կայ՝
որ այնչափ եկող գացողներ ունենար
իր տանը մէջ, ինչպէս ես քիչ առեն

մէջ ունեցայ։ Վ՚ասն զի անոնք ինծի չափ փոյթ չեն ըներ, ու առանց սուրկի բան չեն ըներ. անոր համար կըջանան նաև որ քովերնին եկողները երկայն կեանան. ես անոր ներհակ՝ ամէն կերպով կըջանայի որ ինծի եկողներուն գործքերը շուտով լըմընցընեմ։

Հայց ասիկայ իրաւ է, որ անոնց ինծի ցըցուցած վատահութիւնը ու սըրտերնին բանալը, ստիպեց զիս՝ որ աս բանս աղէկ ընելու ու անոնց ճաշակ չի բերելու համար, հարկաւոր եղած նոր տեղեկութիւններ ալ սորվիմ, որոնց զիս կարօտ կըսեպէի։ Ըս պզտի փաստաբանութեան ուսմունքէն, ու գործքով ըրած փորձերէս յորդորուելով, քիչ քիչ աղէկ օրէնքի գիրք մը շինեցի ուզածիս պէս, որ ամենևին պարզ էր. ու եարքը միշտ անիկայ կըգործածէի, և հիմա ալ ձիշդ կըպահեմ ամէնն անդամուն որ մէկը ինծի կուգայ։ Ընորհ համար ալ մտածեցի թէ գէշ բան չըլլար որ թղթի վրայ գրեմ աս օրէնսգիտութեան սկզբունքները։ Ըս գը-

րուածքովս տեսլը եկած ատենը ազատ
կըլլայի երփային խօսակցութիւններէն .
ու մեռնելէս ետքն ալ կրնար ատիթ
ըլլալ բարի մարդիկներուն՝ որ աս խոր-
հուրդներուս մասիկ դնեն :

Ասատի անանկ ըրի . ու ինձի կերև-
նայ որ գիտնական փաստաբաններէն
ամենք որ շատ տարիներ անցուցած
են ուսումնարաններու մէջ օրէնսգի-
տութիւն սորվելու , ու ետքը երկայն
ատեն ալ փորձեր ըրած են , երբոր լը-
սեն աս խելք փաստաբանին ըրած
դատաստանները՝ որ առանց գիտու-
թիւն սորվելու կըդատէ , խնտան աս
գրուածքիս վրայ : Սիրելի ընթերցող ,
թո՛ղ որ ծիծաղին . և թէ որ դուն ին-
ձի մասիկ դնելու ըլլաս , ծիծաղողնե-
րուն վրայ դուն կըծիծաղիս : Ես քեզի
անիմանալի լեզուներով վկայութիւն-
ներ չեմ բերեր . ես օրէնսգիտութեան
գրքեր չեմ կարդացած , և ոչ Յուստիա-
նոսի շինած Յունաց օրէնքը սորված
եմ : Իրաւ ատոնք աղէկ բաներ են՝ օ-
րէնքները գիտնալու ու անոնց վրայ

դրելու համար, ինչպէս պիտի պիտանայ նաև անիկայ՝ որն որ արգարութեան իրաւունք պիտի կարէ. բայց աս գըրքերը այնչափ պէտք չեն ըլլար անոր, որ գործածել միայն կուզէ օրէնքը և անոր հետևիլ. և բուն իմ՝ միտքս ալ ասիկայ էր: Ծոդղ փաստաբանները իրենց արուեստը ընեն, Ջանանք մենք անոնց քիչ աշխատանք տալ՝ որչափ որ կարելի է. բայց չափէն դուրս պէտք չէ ելլանք, և ոչ արհամարհելով անոնց մտիկ դնենք, երբոր հարկաւորութիւնը կամ խոհեմութիւնը կըպահանջէ:

Ասիկա որ բժիշկ մը կըսէր, թէ «աւելի դիւրին է հիւանդութեան դէմ առնել՝ քան թէ բժըշկել»: Այսպէս ես ալ կըսեմ, թէ շատ աւելի դիւրին է դատաստաններէն հետու կենալ, քան թէ անպամ մը անոր մէջ մտնելէն ետքը՝ խալըսիլ անկից: Երբոր ջուրը ցած է՝ կրնաս թռումբ շինել.

թէ որ սպասես որ բարձրանայ գայ լեցուի, կառնէ ջուրը կըսանի ան շինած թումբն ալ ու աշխատողն ալ։ Դանը առաջուց պէտք է հոգալ. ինչու որ աղէկ մտածելը դիտակի մը նման է, որ հեռուէն երևցընել կուտայ աղէկն ու գէշը. աս ազնիւ գործիքը մէկը չունենայ նէ, մութ տեղը կըքալէ, մէյմը ասդին մէյմը անդին կըզարնուի։ Ո՞նչ փուճ պատճառներ են աս բաներս, « թէ ես չէի գիտեր... ով կրնար մտածել... և ոչ մտքէս կրնար անցնիլ »։ Ընտածող մարդիկ ներու կըհանդպի շատ հեղ այսպիսի խօսքեր լսել. բայց քիչ մը խելք բանեցընողը անանկ բաներու մէջ չնայր. վասն զի իրեն գիտակովը ան բաները առաջուց տեսած է։ Սիրելիք, կուզէք հանգիստ ապրիլ, ձեր խաղաղութիւնը և ունեցածը պահել, ու հանգիստ քուն ըլլալ, երկու բանէ պէտք է զգոյշ կենաք. մէյմը՝ մէկմէկու հետ հակառակութիւն ընելէն, մէյմըն ալ ընկերութեան մէջ տրտունջ-

ներ ընելէն : Ասոնք են օրէնսգիտու-
թեանց երկու հիմերը (թէմէլները) :
Տեսանք հիմա թէ ատոնց վրայ ինչ
առեղեւութիւններ կրնանք տալ :

Ա՛արդուս առջի պարտքն է՝ որ գէշ
բաներէն զգուշանայ . նմանապէս ի-
րեն առջի պարտքն է՝ ուրիշին ալ
նոյն բաները չընել . ուստի մեր օրի-
նայ գրքին առջի գլուխը կըգրենք .
« Ա՛ըներ ուրիշին այն բանը , որն որ
չես ուզեր որ քեզի ալ ընեն » :

Կըփափաքինք հանգստութեամբ մեր
անունը՝ մեր բարիքը ու մեր իրաւունք-
ները պահել . ուրեմն զգուշանանք մենք
ալ ուրիշին անունը , անձին ու անոր
աղէկութիւններուն վնաս չհասցընելու :
Կըսեն՝ թէ խածնող շունը՝ կըխած-
նուի . զող կատուն՝ ձեռ կուտէ . նոյն-
պէս ամէն վնասակար կենդանի՝ փոր-
ձանքի կըհասնի : Ա՛ինքդ դիր թէ ու-
րիշի դէմ գէշ բան ընելը ու անիրաւ քա-

ներ խօսիլը՝ իրաւունքդ չեն աւելցներ, և զօրաւոր կարծուած իրաւունքդ չեն մեծցներ։ Եւ զօրաւոր կարծուած իրաւունքդ քիչ աւեն կրնան դիմանալ կամ բանի գալ, որովհետև արդարութիւնն է որ միշտ կըյաղթէ։ Վայրը կրնայ գործ յափըշտակել տանիլ, բայց եռքը որտորդը վրայ հասնելով՝ կըսպաննէ վինքը։ Ճէ որ քու դիմացինդ իրաւունքները՝ նեղութիւն ու վիշտ կուտան քեզի, պիտցիր որ քու ըրած աշխարհքներն ու ընդդիմութիւնները՝ անոնց դէմը առնել չեն կրնար, ու ըրած կռիւդ քեզի օգուտ չբերեր։ Հասնը աղէկ մեկնելը՝ հակաճառութեան առաջը կրնայ առնել. բայց գէշ խօսքերը՝ ամենևին բանի չեն գար, ու եղած կռիւները՝ գործքով չեն շըտկուիր. ընտոր պնակ մը չես կրնար զարնելով շըտկել, կամ նուագարանը շատ սխմելով յարմարցընել (տիւզէնի բերել). պէտք է կամաց կամաց քովէքով յարմարցընել պնակին կտորուանքը, ու նուագարանին

ձայնին մոխիկ դնելով լարելու է : Ը մ
ն մարդ քիչ մը իրենէն եւս պիտի
կենայ, այսինքն բանի տեղ չսեպէ ե
ղածը ու ձայն չհանէ . անատեն մ
ն բան լաւ կըլլայ : Ա էյմը տա
կատին զարնելու է, ն էյմըն ալ տ
նոր շրջանակին (չէմպէրին) , ընտր
կընեն . ն կողմանէ բանը թուլցըն
լու է , ու ն կալ կողմանէ սեմելու է .
աս է իրար հասկընալու միջոցը, ու սի
րով միաբանութեամբ ապրելու կեր
պը : Ը ն պտուղներն որ ն կզն կ կըճըզ
ուն, ու թող չեն տար ն կն կու օդ ու
արև տեսնելու՝ չեն հասուննար . բայց
ան պտուղներն որ իրարու արգելք
չեն ըլլար, ու ն կ ն կու շուք չեն ձգեր,
աղէկ կաճին ու գեղեցիկ կըլլան . ա
սանկ ալ մենք չանանք ըլլալ, որ ա
ն ն կը իրեն գործքը կարենայ վայե
լել, և ուրիշներուն ըրածը չաւրէ .
վան զի նորէն կըսեմ, թէ նեղսըր
տութիւնը ու կռիւը նշան են թէ ն կը
նախանձ ու ինքնահաւանութիւն ունի,
արդարութենէ հեռու է :

Միայն իրաւունք ունեցող ուժը՝ ՀշմարտութԹեան ուժն է։ Ով որ անկեղծ է՝ զօրաւոր է. խաբել ուզողը՝ տկար է. վասն զի բարեպաշտութիւնը Հշմարիտ իրաւունքին հետ համաձայն կերԹայ, ու սուտիւնը միշտ սուտի վրայ կեցած է։ Հաճեստ ու լաւ մարդը կրնայ անկեղծ ըլլալ, ինչու որ՝ ծածկելու պակասութիւններ չունի. իսկ գէշ դիտաւորութիւն ունեցողը կամ չար գործ ընողը, անկարելի է որ առանց սուԹեան բան ընէ։ Լաւ մարդը՝ զօրաւոր ու ամուր բերդի մը մէջ կեցած է. Հանդիստ մնք ալ անոր մէջը կեցած ենք. բայց չըլլայ Թէ մեր Հափազանց բարեպաշտութիւնը զոնէ պահապան մը կեցընել չուայ անոր մէջ ուրիշ խաբեբայի դէմ։ Կրնանք վստահիլ մեզի սէր ցուցընող շան մը վրայ. բայց պէտք է զգուշանալ կատուին փափուկ թաԹԹերէն։ Ճշմարտութիւն չունենալը ու խելքով ուրիշին չվստահիլը անանկ հարկաւոր բաներ են, որ միշտ իրաւունք կունենանք և ոչ երբէք կըխաբուինք։

Հայց ինչու կըխօսիմ հոս անկեղծութեան վրայ. վասն զի ինչպէս որ պիտեմ նէ՝ ստութիւնն ու կեղծաւորութիւնը ցած ու գէշ մոլութիւնները ըլլալէն զատ, նաև պժգալի ու անարգելի գիտներ ունին՝ որ ուրիշին ալ կըներգործեն հանելուկի ոգիովը կըներկայանան, որ կուզայ կըտիրապետակէ գեանի վրայէն հաւուն ձագերը գորեկը ու իմ աչքիս դիմացը, քան թէ ան նենգաւոր կենդանին, որ յանկարծակի ու ծածուկ կուգայ գիշեր ատեն հաւնոցի մէջ կըխղդէ զանոնք։

Մեռելհետև մեր ունեցած պարտականութիւնները ու մեր ամէն շահերը մէկմէկու հետ կապուած են, հիմա ժամանակն է որ ուրիշին բաները յարգելուն վրայ ալ խօսիմ։

Պիտեմ որ երբեմն մարդուս դէմ ժուռը կուգայ, աեսնելով որ ամէնք ա-

ուանց աշխատելու Աստուծոյ ամէն բա-
րիքը ունին. ուր մենք աշխատանք աշ-
խատանքի վրայ, նեղութիւն ու անձ-
կութիւն կրելով՝ հազիւ երկու բան
ձեռք կը ձգենք: Հայց լաւ մտածելով՝
գիտցիր թէ ամէն մարդ իրեն Հարուա-
րութեամբը կրնայ ձեռքը բան մը ձգել՝
որչափ որ նաև քիչ ըլլայ. ուրիշ բան
ալ չըլլայ՝ գոնէ իր հպարտը ու բնա-
կարանը կըգտնայ. և անոր շատ պը-
ժուարը կուգայ՝ թէ որ մէկը աս ու-
նեցածին ալ նեղութիւն տայ: Պզտիկ
թռչուններն ալ դէմ կըկենան՝ երբոր
ուրիշ մեծ թռչունները գան իրենց բու-
նը մտնել ուզեն: Գորբիկ կատուն ալ
կըմռնչէ ու ճանկերը կըսրէ մեծ կեն-
դանիի մը դէմ, երբոր երթայ քիթը
երկընցընէ անոր կերակրին մէջ: Վասն
զի բնական է ամէն կենդանւոյ՝ որ իր
ունեցածին վրայ սէր ունենայ: Հա-
նը ան ատիճանի կըհասնի երբեմն,
որ կուզեն ուրիշինն ալ յափշտակել.
բայց բանաւոր մարդս՝ որ գիտէ ար-
դարն ու անիրաւը, ուրիշին ունե-

յածը կըսարդէ, ապա թէ ոչ՝ պատիժ, յանդիմանութիւն ու վատահամբաւութիւն կըկրէ։ Յայտնի է որ դուն չես ուզեր որ ուրիշները խորհուրդներ ընեն մտածեն քու պզտի տանդ վրայ, տրտերուդ ու խանութիդ վրայ. ուրեմն դուն ալ պէտք է յարգես հարուստներուն պալատը, երկիրները և ունեցածնին։ Ինչու որ՝ թէ որ դուն պալատ կամ մեծ բաներ չունիս, կան ուրիշներ որ և ոչ խանութ կամ պըզտի տեղ անակ մը ունին։ Հայց աւոնք ալ բան մը ունին, իրենց աշխատանքին քիչ վարձքը. վատըկածնին իրենցն է՝ ու տահկով կըվճարուի։ Ձին ալ երբ աշխատանքէն կըդատնայ՝ իրաւունք ունի գարի ուտելու, և թէ որ չտաս՝ քովինէն կուգէ առնուլ։

Մարդ ինչ որ կըշահի՝ իրմէ եաթը իրեն որդւոցը կամ ժառանգներուն կըթողու. և աս բանս արդար է. վասն զի նոր բուսած ծառին ճիւղը արմատէն կապրի։ Ուրեմն պէտք չէ հարցընես՝ թէ ինչո՞ւ աս իշխանը կամ ան

պարոնը այնչափ ստացուածք ունի, որ և ոչ իսկ մէկ մասը շարժեր է վաստըկելու համար: Իրեն հայրը կամ իր պապը շահեր են իրենց աշխատանքով, ու հիմա իրենց կինին վայելելու. նախանձելու տեղ՝ դուն ալ աշխատէ, որ աղէկ հարստութիւն թողուս քու որդւոցդ: Ըս մտածմունքը քեզի քաջալերութիւն ու աւելի ջանք պիտի տայ, քու խելքդ ու ճարտարութիւնդ պիտի սրէ. թէ որ աստանկ չըլլար՝ մարդկանց ըրած գործքերուն կէտն ալ եղած չէին ըլլար. աս չըլլար նէ՝ ինչո՞ւ այնչափ ծախքեր ընել, հաստատուն պատով տներ շինել. երբոր քիչ տարիներ պիտի անցընենք, ինչո՞ւ համար ծառեր տնկէ մարդ, որոնց նաև շուքն ալ կրնայ ըլլալ որ չվայելէ: Սակայն աս բաները կընենք մեր որդւոց թողլու համար, կամ անոնց՝ որոնց բարիք ընել կուզենք, մեր քրտինքին ու խնայելներուն պտուղը ցուցընելու համար: Մարդս անբաններէն տարբեր ըլլալուն մէկ բանն ալ աս է, որ ան-

բաններըը միայն մեծնալ ու շատնալ ու-
նին, իսկ մարդը նաև յաջորդութիւն
կըփընտռէ. մանաւանդ կենդանիներ
կան՝ որ իրենց ծնողքէն կօտարանան,
երբոր քիչ մը կարենան ինքնրեննին
ապրիլ. բայց մարդս կըսէ, աս իմ
արդիս է, ինծի նման է, իմ յաջորդս
է, իմ անունս, ունեցածս, պատիւս
ու փառքս իրեն պիտի թողում, թէ
որ խելք ունենամ ատոնք շահելու. ինչ
որ իրեն կըթողում՝ իմ ձեռքս եղա-
ծին չափ ապահով է իրեն ձեռքն ալ:
Ինոր համար աէրութեց օրէնքը փոյթ
ունի ապահովցընելու ժառանգներուն
ունեցածը, երբոր գիտնան թէ ինքի-
րենին անկարող են պահելու՝ տղայ
ըլլալնուն պատճառաւը. ու ինչուան
որ չափահաս ըլլան՝ խնամածու (վա-
սը) մը կըդնեն, որ փոյթ ունենայ ա-
նոնց ամէն ունեցածներուն վրայ:

Աս խնամածուին պաշտօնը զգու-
շալի ու դժուար բան է. անոր հա-
մար կըզգուշացընեմ դիւրաւ յանձն
չառնէք անիկայ. բայց եթէ պարտը-

կան ըլլայ ինկը իր գործքերուն պատ-
ճառը, կամ երախտագիտութեան
ու սիրոյ համար ընելու։ Ընդհակ կընդ
որ գաշինք մը չըմընցընդ, ու առնե-
լու տալու գործք մը չընդ՝ ինչուան
խորհուրդ չհարցընդ բան հասկըցո-
ղի մը. և աս բանս քու աղէկու-
թեանդ համար կըզուրցեմ։ Դարձեալ
աս ալ գիտնալու է, որ աս խնամա-
ծուին պաշտօնը չպարտաւորեր միայն
որ որբին արտաքին շահուն ուշ դնէ,
հապա նաև անոր կրթութեանը, վար-
քին ու գալած ձամբուն ուշ դնէ. վասն
զի առջի պարտքին վրայ հաշիւ պի-
տի տայ ան պաշտօնը իրեն յանձնո-
ղին. իսկ երկրորդին համար Աստուծոյ։
Ասոր անոր համար կըսեմ թէ զգու-
շալի գործք մըն է ասիկայ, ու ես միշտ
վախցեր եմ ասկէ. ինչու որ՝ մարդ իրեն
վրայի բեռէն այնչափ նեղութիւն չի-
կրեր, որչափ ուրիշին յանձնածէն։

Նշանականձինքներու հանդիպեր եմ երբեմն, որ իրենց փոխ առած բաները կը մոռնան, ու չեն սեպեր թէ անիկայ ուրիշին է։ Նոյն պարտատէրներն ալ աղէկ յիշողութիւն ունին, ու շատ հեղ կուգան կը նշիշեցընեն իրենց առնելիքը, նաև երբեմն անյարմար ատեն ալ։ Նմանիկայ է գլխաւոր բաներուն մէկը, որ կռիւները ու դատաստանները կը շատացընէ. թէ որ կուզես դիտնալ անկէ խալըսելու կերպը, աս է։

Նէրքոր մէկէ մը փոխ առնել կուզես, աս երկու բանը աղէկ մտաքդ դիր. մէյմը՝ թէ պէտք է ետ դարձընել առանց ուշացընելու. վասն զի ճշդութիւնը՝ արդարութեան ու բարեսրտութեան նշան է. կըսուի, « ով որ պարտքը շուտով կը վճարէ՝ սրտի գլուխ կունենայ »։ Նէրկրորդ՝ թէ փոխ առնելը՝ սանձ (եուլար) մըն է պարտապանին գլխուն ձգած, ու անոր ծայրը պարտատէրին ձեռքն է. կամ թէ՝ պարտապանը որս ընելու կենդանւոյ մը նման է, որուն միշտ եաևէն կը քալէ պար-

տատէրը. ուսաի և կըսեն՝ , « ով որ ուրիշին բանը կառնէ , իրեն ազատու֊ թիւնը կըծախէ » :

Երբոր փոխ կուզես տալ՝ իրեք բան յիշէ նախ՝ աղէկ դիտէ ան վերի ը֊ սած որսի կենդանին , ու անոր չուա֊ նը ամուր կապէ. այսինքն թէ գիտցիր որուն փոխ կուտաս , ու անոր տեղը յարմար բան մը փոխ ա՛ռ : Երկրորդ՝ երբոր ծառի մը շատ պտղաբերել տաս՝ կըչորցընես. այսինքն չափէն աւելի ու֊ զելով որ ստակը շահ բերէ , կորսընցը֊ նելու վտանգի մէջ կըձգես : Երրորդ՝ թէ ամէն մարդ միայն իրեն քսակին աէրն է , այսինքն թէ խելք չէ չունե֊ ցածին վրայ հաշիւ ընելը , ու մէկը ա֊ մենևին իրաւունք չունի՝ուրիշին ունե֊ ցածը վտանգի մէջ դնելու :

Թէ որ աղէկ պահես խրատներս , վէճ կամ դատաստան ընելու բան չես ունենար՝ թէ պարտապաններուն հետը ըլլայ և թէ պարտատէրներուն : Յայտ֊ նի է որ աս խօսածներս միայն ա֊ ուտուրի վրայ կիմացուի , չէ թէ մար֊

պավարութեան ու սիրոյ համար ըլ-
ւած փոխերուն վրայ. որ պէտք եղած
աաեն ուրիշի օգնելու համար պիտի
զոհուի նաև ամէն բան. « ավ որ ո-
ղորմութիւն կընէ, եաևէն չերթար
փոխարէնը ուզելու »: Իրաւ որ աս
բանս աղէկ ու ազնիւ բան է, բայց ա-
սանկ դիպուածի մէջ ալ պիտի աղէկ
գիտնաս, թէ միայն տէր ենք մեր քա-
կին՝ ընտոր նաև ամէն եղածներն
ալ քուկդ չեն: Ա՛սեր թէ ո՛վ կընայի
սասանկ մանր բաներու. վասն զի թէ
որ ամէնքը սասանկ ըսէին՝ եւած պը-
տուղները դեռ տէրը անոնց չիդպած՝
կըհատանէին: Ես և ժուժկ երկու
պզտիկ բառեր են, բայց անոնց նշա-
նակութիւնը՝ ձայներնէն մեծ է. ամ-

մէն աեղ կըբաժնուին, երկիրներուն չորս դին փշեր կրանկուին՝ փոսեր կըբացուին, ցուցընելու համար թէ իրենն է. ապա թէ ոչ՝ ապահովութիւն մըն ալ չէր ըլլար: Ուրիդ է ան տունը, երկիրը, ընտանիքը, ծառաները, կարասիքը, հարստութիւնները, կամ նաև ան ունեցած աղքատութիւնդ. և ես կարող չեմ ձեռք դպցընելու կամ անոնց բաղձանք ունենալու. վասն զի ես ալ չեմ ուզեր որ քու ձեռքդ շարժի կամ բաղձանքդ գայ իմ ունեցածներուս վրայ:

Բայց սա նիւթական բարիքներէն աւելի ազնիւ ուրիշ տարացուածք մըն ալ ունինք, որ է պատիւը: Պատիւը հարստութիւններէն մեծ է. ինչու որ՝ ասիկայ պահել չանացողը, թէ և ուրիշ բարիքները կորսընցուցած ըլլայ, յաւով կրնայ մխիթարուիլ ու կորստած՝ներուն ձար ընել. վասն զի պատիւը երիտասարդութե՛ն նման է, մէյմը որ կորսուեցաւ, ալ ձեռք չի՛նար թէ և բոլոր աշխարհքի հարստութիւնը ուզես

տալ։ Ուրեմն մէկուն պատուոյն դպչիլը անոր ստացուածքին դպչելէն աւելի ծանրակար է. ուստի չարախօսէն ու զրպարտողէն անանկ փախչելու է, ընտոր կըփախչիս գողերէն ու ձամբու վրայ կեցած աւազակներէն։ Ասոնց ընկեր անունք միայն կըլլան, որոնք ասանկ բաներ մտիկ ընելու դէշ սովորութիւն ունին, որ ետքը երթան դուրս հանեն եղած խօսակցութիւնները։ Այսպիսիները չարախօսներէն վար չեն մնար. վասն զի, զանգակը այնչափ ձայն չէր հաներ, թէ որ օդ չըլլար անոր ձայնը հեռուն տարածելու, ու առանց արձագանգի՝ ձայնը հեռուէն նորէն չէր լսուեր։ Ձոս ես չեմ խօսիր անորոշելի ցած մարդիկներուն վրայ, որոնց պատիժը Աստուած կուտայ, ընտոր նաև արդարութեան իրաւունքը՝ շուտով կամ քիչ մը ուշ ըլլայ։ Միայն իմ բարեկիրթ ընթերցողներուս դիմացը կուզեմ դնել ու խրատել, որ զգուշանան տաքնալու հակաճառութիւններու մէջ. որ ետքը անարգանքներու

չերթայ բանը, ու ընկերին պատուոյն դպչի, և իր էն սիրելին վիրաւորուի։ Ըղէկ պիտցէք՝ թէ դէշ խօսք մը շատ հեղ չար կենցաղավարութենէն դէշ է։ Ընձին շահը և օգուտը՝ դաշնադրուելին կամ հաշտութիւն ընելով կրնայ շտկուիլ. բայց պատիւը ոչ երբէք կըշտանայ։ Մէկ խօսքը բաւական է հազարաւոր մտացուած խօսքեր միտք բերել տալու. ու երբոր վէրքը բացուի, լեզուն թունալից սուր կըդառնայ։ Ընդհամար առակով կըսեմք, թէ «լեզուն ոսկոր չունի, բայց մեծ մեծ ոսկրները կըկոտրտէ»։

Ինչ որ ուշ դնէք ըսածներուս՝ գիտեմ որ աղէկ կիմանաք թէ ինչպէս պէտք չէ ջնաս տալ ուրիշի անձին, անդհամար բաներուն ու պատուոյն, ընտրենաև ձեր անձին յարգութիւնը պահել, ու վերջը նաև տհաճելի գործքերու մէջ ձեզ չձգել։ Ըս բանիս համար աղէկ հասկըցէք, թէ հարկաւոր չէ որ ձեր բուն իրաւունքը զոհէք՝ երբոր օրինաւոր են. բայց նաև մտքերնիդ պահե-

ցէք, թէ «ամէն թոյլ տրուած բաները՝ միշտ պատուաւոր բաներ չեն»։ Օրինակի համար. օրէնքը՝ որուն ամէն դիպուածները առաջուց դիտնալ անկարելի էր, քանի մը կանոններ ուզեց դնել, որպէս զի վաւեր ու օրինաւոր ըլլան դաշինքները, ու անպատշաճ բաներու դիմացը առնէ, որ չկարծած աւեն մը կրնան հանդիպիլ։ Ինչպէս, դուն ատակի ընդունելութեան դիր մը տուեր ես մէկուն, ու պարտաւէրը կորսընցուցեր է անիկայ, զ՚քեզ չկրնար ալ պարտաւորելու որ վճարես։ Մէկու մը հետ դաշն դրեր ես, բայց անոր վերաբերած պայմանները, վկայները կը պակսէին, ու ատրուեստէ որոշած թըղթին վրայ դրուած չէր, ան դաշը չզօրեր դատաստանի մէջ։ Ձէ որ մէկը եաւէն չկնայ երեսուն տարի առնելիք ը ուզելու իր պարտապանէն, անիկայ արձըկուած է իրեն պարտքէն. (աս բանիս՝ Նախագրութիւն կըսենք։) Բայց խղճմտանքին դիմացը՝ ըսած պայմաններու, վկայներու պակսութիւն չկայ,

և ոչ տէրութենէ տպած թուղթ և ոչ նախագրութիւն: Մէկը կըսնանկանայ (սնուիլ կելլայ), ու եաքը իրաւախոհ (ուզլաշմիշ) կըլլայ պարտատէրներուն հետ այսչափ պակաս վճարելով. բայց սունտըկին մէջը պահծու ստակ ունի եղեր, ու քիչ ատենէն նորէն կըծաղկի. թէպէտ օրէնքը ալ անոր եաւէն չէ նար, սակայն աս բանս իմ դիմացս պողութիւն կըսեպուի. վասն զի մարդ մը իրեն պարտքը վճարած սեպուելու համար, բաւական չէ միայն որ դատաստանի մէջ միաբանի, հապա նաև իր ամէն պարտականութիւնները պիտի կատարէ: Ասոնց նման դիպուածներու մէջ՝ ճիշդ իրաւունքին օգուտը քեզի հանելէն առաջ, խըղճմտանքիդ հարցուր, և ուրիշին դէմ մընէր՝ օրէնքին դիւրութիւնները նայելով. միայն ան ատենը կրնաս գործածել, երբոր կըտեսնաս որ արդար է:

Տեսնանք հիմա նաև ան բաներն՝ որ ընկերութեան հետ վերաբերութիւն ունին. և անանկով օրինաց կրքին երկրորդ մասին անցնինք:

Նրբոր ուրիշներուն հետ ընկերու-
թիւն կընես վաճառականութեան հա-
մար, կամ բանի մը մէկ տեղ ձեռք զար-
նելու տաես, առաջուց գիտես որ ամ-
էն մէկը իրեն ընկածը կառնէ, թէ
վաստկի քան ըլլայ, և թէ ծանրու-
թիւն կամ կորուստ հանդրպի: Նոյնպէս
պիտի ըլլայ աշխարհքի ընկերութեան
մէջն ալ. ան օգուտները վայելելու հա-
մար որ տէրութիւնը ամէնուն կապա-
հովցընէ, պէտք է որ ամէն մէկը հր-
պատակի անոր դրած ծանրութիւննե-
րուն կամ բեռներուն: Գլխաւոր օգուտ-
ներն են, մեր անձին ապահովութիւնը,
ամէն մէկուն իրաւունքները պահելը,
չար ու վնասակար մարդիկները զբսպե-
լը: Ուս բաներս ունենալու համար՝
պէտք էր որ կառավարութիւն մը իշ-
խանութիւն մը ըլլար, տեսաններ, զի-
նուորներ. ու ասանկ շատ հարկաւոր
բան է՝ որ ամէն մէկը իրեն բաժինը
տայ, հասարակաց ծախքերը հոգալու
համար. ասոնք են ան ըսած ծանրու-
թիւնները կամ բեռները տանիլը: Ուս

մեծ ընկերութեանը դաշնադրութեան պիտքը՝ օրինաց գիրքն է, ուր ամէն հարկաւոր եղած թէութիւնները որոշուած են. ու ասոնք մէկ օրէնսդիրը մը գրեր է, և իրեն աոջի պարտքն է՝ ամէնուն աղէկութիւնը ուզել։

Օրէնքը կարգելու ան բաներն որ ուրիշին կրնայ վնաս բերել։ Օրինակի համար՝ թէ որ յանկարծ կամք ունենաս բռնութեամբ կամ չարութեամբ ուրիշին վազուկ ջուրը քու չաղացքիդ բերել տալ, նայէ որ դուն ալ չինաս քու որոգայթիդ մէջ. վասն զի արդարութիւնը քեզմէ աւելի ուշադիր է, իրեն աչքը ամէն դին կըտեսնայ՝ որչափ որ հեռու ալ ըլլայ, ու իր ձեռքը որչափ որ ուզէ նէ կերկընցընէ։

Օրէնքը ան բաները կըսահմանէ՝ որոնք ընդհանուր ու հասարակաց բարեացը ու շահուն հարկաւոր են։ Ուսոի հարկաւոր են տուրքեր դնելու, որ կարենայ սէրութեան ու դատաստանները ուրուն ծախքերը լեցընելու. ընտոր նաև զամբաներ, հիւանդանոցներ, հա-

սարակաց դպրատուներ և ուրիշ հար-
կաւոր տեղեր շինելու ու պահելու։ Ու-
րեմն ամէն մարդ պէտք է որ վճարէ
իրեն ունեցածին համեմատութեամբը
կամաւորութեան կարօտութեանը չափ։
Ով որ չուզէր վճարել աս արդար ու
հարկաւոր պարտքը՝ իրաւունք չունի
ամենևին. ընտոր թէ մէկը վճարել չու-
զէ իրեն ընկած ծախքը առանձին վա-
ճառականութեան ընկերութեանը մէջ։
Գիտեմ որ երբեմն աս տուրքերը կըծան-
րանան. բայց ինչ կրնանք ընել, եր-
բոր կըճանչնանք նոյն առենին կարօ-
տութիւնները։

Պէտք չէ որ մէկը միտքը դնէ թէ
ինքը օրէնքներուն որոշածներէն ա-
ւելի պիտէ։ Ըսուր օրինակ, դուն կըսես
թէ ինչ բանի համար պէտք է առեան
երթալ՝ ան ըրած դաշնադրութեանդ
թղթին թուահամարը ու օրը առնուլ.
կամ թէ ատեան մէր մը կըմեռնի, պիտենք
կըսես թէ ինչ ունի չունի, ինչ պէտք
է ցուցակի վրայ առնել անոր ունե-
ցածները։ Աս մտածմունքը այսօր ա-

ղէկ կերևնան. բայց ինչ կըսէիր թէ որ աւեղնօք մէկը գար դատ վարէր քեզի հետ ըրած գաշնագրութեանդ վրայ, կամ բանի մը հաշիւ ուզէր՝ որ իրօք մեռնողին թողուցածներուն մէջը մնած չըլլար. ո՞ւր պիտի փընտռէիր, ու ապացոյցդ ինչո՞վ պիտի ցուցընէիր անոր անիրաւ պահանջմունքները: Կ՚հա աստանկ դիպուածներ կան՝ որ դուն չէիր մտածած, ու օրէնքը առաջուց իմաստուն կպուշտութիւններով որոշեր էր:

Կ՚ս բանիս վրայ բան մըն ալ կուզեմ ըսել, որ ես փորձով սորվեր եմ. թէ անհաւատարմութենէ զատ անխոհեմութիւն է գաշնագրութեան գրի մը մէջ ձշմարիտ չեղած բանը դնել: Հատ անգամ կըհանդըպի՝ որ ծախքէ փախչելու համար կամուրիշ շահու մը համար՝ վաճառքներու մէջ, աճուրդներու և տուրքերու մէջ, ծախելու բանին գինը կըձևացուի կամ ուրիշ կերպով մը կըդրուի. ու եթէ շատ չարութիւններ կըհեռևին անկէ: Այսպիսի տուտ ու ձշմարիտ չեղած գաշինքները՝ ան-

հուն դատաստաններու պատճառ կըլ-
լան. իսկ օրէնքը միշտ ճշմարտութիւնը
ու անկեղծութիւնը կըպաշտպանէ: Ո-
սանկ գործքերը թէ և գաղտնի դիտ-
մունք սեպուին, կամ բարի մըտքով ե-
ղած գործքեր կոչուին, որոնք կըսեմ
ես թէ աւելի խաբէութեան համար ե-
ղած են, օրէնքին քովը ամենևին բանի
չեն գար: Ուստի զգուշանալու է ա-
սանկ բաներէն, միշտ արդար գործք ը-
նելու է. վասն զի ոչ երբէք օգուտ կը-
բերէ սուտ բան ձևացընելը, կամ սուտ
բանին ստորագրելը:

Ուրեմն գանգատելու և. արտնջալու
տեղ՝ պէտք է օրէնքին հպատակինք,
օրհնենք ու սիրենք անիկայ. որովհետև
աղէկ օրէնքը մեր լաւ պահապանը ու
պաշտպանն է: Ինոր վրայ յարգու-
թիւն ու վարկուելն ցուցընելու հա-
մար պէտք է յարգենք անոր անունով
իշխանութիւն կամ ուժ ունեցողը: Ա-

մէն անգամ որ պաշտօնատէրներուն դէմ, տէրութեան գործքերուն վրայ եղողներուն դէմ գանգատ կըլսեմ, մըտքէս կըսեմ. «ով որ մէկուն ծառանեըրուն հետը դէշ կըվարուի ու կըխօսի, ըսել է թէ անոր տիրոջը վրայ ալ վարկում չունի»: Մենք ալ անոնց պէս օրէնքին ծառաներն ենք. տեղը եկած աեենը պիտի յարգենք գանոնք, որովհետև հասարակաց գանձը անոնց ամէնուն պահպանութեանը յանձնուած է: Թէ որ տեսնես մէկը որ հասարակաց շինուած շէնք մը կաւըըշարկէ, կըսրդոզիս ու կըսես, թէ «աս շէնքը մերն է, ինչո՞ւ կաւըես»: Ատ անգին շէնքը՝ օրէնքն է, և դուն պէտք է միտք դըներս, որ մէկը անոր գլաս չըաերէ:

Նըրբեաճ մեծ կամ ծանր դիպուած կըհանդըպի, որ օրէնքը կամ աեենը զքեզ ալ կըկանչէ դատաստան կտրելու կամ վկայ ըլլալու համար. և ատ բանը լաւ է, բայց զգուշալի գործ է, և անկէ հրաժարիլը իրաւունք չէ: Բայց պարտական ես գիտցած ան կեղծու-

թեամբ ու ձշմարտութեամբ ըսելու. նոյնպէս երդուիլ ալ ընել՝ թէ որ պահանջեն: Թէ որ սուտ վկայութեամբ յանցաւոր մը խալըսես, ամէնուն դիմացը դուն յանցաւոր կըլլաս՝ անոր ետքի ընելու չարիքներուն համար: Ընոր ներհակ՝ անմեղ մը պարտաւոր ընես քու սուտ կամ սխալ վկայութիդ անոր պատժին դուն ալ արժանի կըլլաս: Ըս զգուշաւորութիւններուն համար ետ պիտի չիկենաս ատանկ բաներէն. վասն զի մաքուր խղճմտանք ու անխարդախ դիտաւորութիւն ունեցողը, այսպիսի պարտականութեներէն ետ չիկենար: Ետքն ալ միտդ դիր, թէ դիպուած ըլլար որ զքեզ անիրաւաբար ամբաստանած ըլլային, կուզէիր որ անվկան որ կրնար զքեզ արդարացընել՝ հոն չուզէր գալ. « դուն քու պարտքդ ըրէ, ու թող որ ըլլալիքը ըլլայ »:

Ահա բովանդակ օրէնսդիտութեան ուսմունքս աս է. ոչ երկայն և ոչ դըժուարին է. բայց աղէկ տեսնելու ու շիտակ քալելու համար՝ պէտք է որ ձամբան լապտերնով լուսաւորած ըլլայ. կրնայ նաև պզտիկ լոյս մըն ալ բաւական ըլլալ, թէ որ մէկը խելքի լոյսը ունենայ: Իմ վրաս կըվկայեմ, թէ սաանկ վարուելով բովանդակ կեանքիս մէջ ազատեր եմ ու հեռու կեցեր եմ դատաստաններէն ու կռիւներէն. և շատ անգամ ուրիշներն ալ խալըսեր եմ, որ աշխարհքիս մէջ թէ մանաւանդ անձի ըլլայ և թէ ընկերութեան մը մէջ կըրնային հանդըպիլ: Կրնայ ձեզի ալ հանդըպիլ անանկ դատաստանի դիպուածներ, և ես շատ գոհ և ուրախ կըլլամ՝ թէ որ իմ խրատներս բանեցընէք. ինչու որ՝ սաանկով կըխալըսիք նեղութենէ, վիշտերէ, և մանաւանդ ձեր տանը վերջի քանդումը հասնելէն: Դատաստանը զանգակի մը կընմանի, որ գիշեր ցորեկ ականջին տակը կըզարնէ, որով ոչ բան մը կրնանք հասկընալ և

ոչ ալ քնանալ. ջրհան (թուլումպա) մըն է ձեր սունտուկին վրայ դրուած, որ ինչուան վերջի կաթիլնիդ կը ծծէ։

Նրանի թէ կարող ըլլայի միշտ աս թշուառութենէն զձեզ պահելու. բայց աս բանիս ապահով ընելու զձեզ՝ չեմ կրնար խոստանալ. վասն զի անանկ մարդիկ կըզտնուին, որոնք ոչ օրէնք և ոչ հաւատք կըհասկրնան. ու երբոր դատաստան մը կըսկըսին, անանկ կրնկրլոին անոր մէջ՝ որ ալ դուրս չեն ուզեր ելլել։ Ընդ՝ թէ որ հանդրսի որ այնպիսիներուն հետ բան ունենաք, ըսած նախապահողական դեղերը անօգուտ կըլլայ, կըմնայ անոր վերջի դեղը ընելու, որ է զձեզ պաշտպանել։ Բայց ասիկայ անանկ բուրդ է՝ որ ամէն սանտրը չիկրնար զգել. ու հոս իմ իրաւազիտութիւնս կըվերջանայ, և պէտք է ան աստենը սորված փաստաբանի մը դիմել։ Պէտք է որ անոնք ալ իրենց արուեստը ընեն, որոնք այնչափ աշխատեր են ասոր համար. թէ որ իմ արհեստս գլխանոց շինել է, կօշիկներս

ալ ես պիտի չկարեմ։ Թէ որ Հիւան ըլ-
լայի՝ սայլս կրնայի նորոգել, բայց ժա-
մացոյցս չէի կրնար։ Ուրեմն ամէն բա-
նին լաւագոյնը ըրէք, որչափ որ կարե-
լի է և ինչ որ ձեզի կվնաս. և որ բանն
որ կարող չէք դուք գիտնալու, խոր-
հուրդ հարցուցէք։

Դ

Կարծեսին քաղաքականութիւնը։

Ոմանք կըվկայեն, թէ հիմակուան դարուս մէջ շատ մարդիկ խելագարութեամբ մտքերնին դրած են աշխարհքի կամ տէրութեանց կառավարութենէ վրայ խօսելու՝ առանց անկէ բան մը հասկընալու. և անանկ խորհրդածութիւններ կընեն՝ ընտոր խուլ մը երաժշտութեան վրայ ընէր, կամ կոյր մը գունեղութիւ վրայ։ Ծոդ որ փուճ տեղը աւելնին կըկորսընցընեն ունայն հակաճառութիւններով, և ան բանն որ իրենց չէնար՝ կըխառնուին։ Աւելի դէշն ալ աս է, որ իրենք զիրենք վտանգի և սըխալ ճամբու մէջ կըձգեն, հետևելով անոնց որ չար դիտաւորութիւն մը ունին, կամ աւելի խորամանկութեամբ կըխօսին։ Ո՞ւստի զի բան չգիտցողը՝

դիտցողին գերին է, և ով որ աչուըն ե-
րը գոցած կըպահէ, ձամբան կըմոլո-
րի և դիտաւորութեանը չհասնիր. և
անանկով՝ առջի դիմացը եկող սրիկան
կրնայ գինքը ուզած տեղը տանիլ։

Ես ալ տեսնով աս որոգայթին մէջն
ինկայ, ու յիմարութեամբ միտքս դը-
րեր էի՝ որ քաղաքական բաներուս մէջ
խառնուիմ, կամ թէ որս ընեմ առանց
ուղեղի (թօռի)։ Բայց ինծի ըրած
օգտակար սովորութեամբ՝ իմ վրաս ըզ-
գուշաւոր ըլլալու, Աստուծոյ շնորհքո-
վը կրցայ իր տեղին զգաստանալ, ու
ըսի ինծի. «Կեցիր մէյմը, դուն քեզի
եկուր. բանի մը վրայ խօսելէն առաջ՝
խօսածներդ ձանչցիր. միայն խենդերը
չգիտցածնին կըխօսին, և ան բանն որ
սորված չեն՝ կըսեպեն թէ գիտեն»։
Ուրեմն տեսանք հոս ինչ բանի վրայ
կըխօսի քաղաքականութիւն արհեստը, և
ինչ բան է։ Քաղաքականութիւն արհես-
տը՝ աշխարհք կառավարելու արհեստ
է. շատ աղէկ. բայց կարելի բան է որ
թագաւորին մտքէն անցնի՝ զիս պաշ-

ուծնատէր կամ խորհրդական ընելու։ Այսպէս պիտեմ որ ասոնք ինծմէ շատ հեռու բաներ են. անոր համար պաշտօններուն պարտքերը քննելը՝ ժամանակ կորսունցընել է, ու անանկ պետութիւն մը՝ որ ամենևին պէտք պիտի չունենայ մտածելու։ Ո՞նչքան կուգայ պիտնալս՝ թէ նաւուն ղեկը ընտո՞ր կըպարձուի, երբոր ես ղեկավար պիտի չըլլամ։ Ոակայն ես ալ անոնաւուն մէջ ըլլալ կեցեր ձամբայ կընեմ կոր, և ես ալ ջանք ունիմ որ չըլլայ թէ նաւը ընկըղմի։ Ոչ որ կըբաղձամ որ նաւը տանողները ինծմէ աւելի գիտնան, ու ընտոր պէտք է նէ անանկ ձամբայ ընեն, ինծի ընելու բան չիմնար. կարող չեմ ես ալ գոնէ անոր հաւատարակշռութիւնը պահել տալու և առաջ տանելու։ Ոչ որ կատավարողնելուն համար քաղաքականութեան գիտութիւն կայ, չիկայ ուրիշ գիտութիւն մըն ալ՝ որ սորվեցընէ ուրիշներուն թէ անոնց ջանքին ինչպէս օգնելու է, ու աղէկ կատավարութեան ամէն օգուտները վայելելու է։

Շատ մտածելէն ետքը՝ պտայ սիրե-
լի հայրենակիցներս , որ հարկաւոր
պիտութիւն մ'ալ կայ, որն որ շատ դը-
ժուարութիւններ չունի : Ասոր վրայ
կրցածիս չափ մտածեր եմ, և կուզեմ
հիմա ամէնուն հաղորդել, թէ մաս-
նաւոր մարդիկներու ըլլայ, և թէ բո-
վանդակ ազգին բարւոյն համար :

Սիրեցէք ձեր ազգը և ձեր կառա-
վարութիւնը. միաբան ապրեցէք ու աշ-
խատեցէք : Ասոնք են բոլոր ձեզի
պէտք եղած գիտութիւնը : Լսեցէք ու-
րեմն թէ ըսածներս ճշմարիտ են թէ չէ :

Ինչ որ ես խօսէի խեղճ Լաբոնաց-
ւոց ազգին հետ, որ հիւսիսային կող-
մը բովանդակ սառերու մէջ կապրին,
ան երկրի բնակիչներուն՝ որոնք ծաղիկ
կամ կանաչ գետին չեն տեսնար, ու
վեց ամիս արեգակ չունին, թէ որ խօ-
սէի կըսեմ ասոնց հետ ալ հայրենեաց
սիրոյն վրայ, անոնց սիրտն ալ զարնել

կուտայի, ու իրենց թմրած ոգիքը կը-
կենդանացընէի: Հայց հոս կըխօսիմ
իմ քաղաքացիներուս, գեղեցիկ ու ա-
նուանի գաւառիս որդւոցը. որ երկիր
մըն է՝ պատիւ, իմաստութիւն, գեղե-
ցիկ արուեստներ ու հնարագիտութի-
ներ բերող. երկիր մըն է յիշատակաց
արժանի ու մեծ բարիքներու յոյս տը-
ւող: Ըս հայրենիքը չէր մի արդիւնա-
ւորէր իրեն որդւոցը սիրոյն: Մտքեր-
նիդ դրէք՝ թէ մէկը որպէս զի իր ու-
նեցածը պահէ՝ պէտք է որ անիկայ
սիրէ: Ով որ փոյթ չունի պատիւ ու
ստացուածք ունենալու, անզգայ է այն-
պիսին՝ որ խեղճութեամբ ու թըշուա-
ռութեամբ պիտի իր կեանքը լմընցը-
նէ: Հայրենեաց տուած բարիքները ու
հարստութիւնները բուն ձերն է, վասն
զի ամէնուն համար է. և ինչ որ ամ-
էնուն կիյնայ՝ ամէն մէկուն ալ կիյ-
նայ: Ձեր մէջը կըգտնուի՞ մէկը, որ
հանգստութիւն չգտնայ՝ երբոր հայ-
րենիքը աւելի հարուստ է: Կըտեսնա՞ք
մէկը որ իր գլուխը չվերցընէ ու չու-

բախանայ՝ երբոր տեսնայ որ իր քաղաքը կըփառաւորուի. կամ մէկ ուրիշ մը՝ որ սիրտը չիկոտրի ու չիտխրի, իր հայրենիքը խեղճութեան մէջ տեսնելով։ Հայրենիքը ձեր սիրելի ծնողքն է, ամէնքը կըսնուցանէ, ու ամէնուն պաշտպան կըկենայ. բայց քանի որ ինքը կեցանի է՝ ասանկ կընէ. թէ որ մեռնելու ըլլայ ժառանգութիւն չիթողուր։ Ասոր թէ որ ձեր երախտապիտութիւնը անոր սէր ու մեծարանք կըբերէ, ձեր շահն ալ ասոր բախտ կուտայ։

Տեսէք թէ ինչպէս ձեր ազգին իշխանութիւնը ձեզի պատիւ կըբերէ. ուրեմն ջանք պիտի ըլլուի անոր յաջողութիւն տալու, հարստութիւնը շատցընել տալու, խելք բացուելու բաներ ընելու, անվնաս գործքերը շատցընել տալու որչափ որ կարելի է, մեծերուն օգնելու, կրթութիւններ տալու, և ուրիշ ամէն բան ընելու է հասարակաց բարւոյն համար. ուրեմն սիրէ՛ անիկայ։ Ընտանիքները բարի հովիւի պէս են,

ոչխարներուն չէ թէ միայն բուրդը կը-
կտրեն ու եղքը մորթելու կըտանին,
հապա նաև զանոնք արածելու կըտա-
նին, կըպահեն զանոնք ցրտէն, անօ-
թութենէն ու գայլին բերնէն: Ղոռաջ-
նորդներուն պարտքն է ամէնուն ար-
դարութիւն ընել, տկարը պաշտպանել,
աղքատին օգնել, արուեստաներու ու
ճարտարութեանց ձեռք տալ ու օգնու-
թիւն հասնիլ, ազգին շահը ու պատիւը
պահել: Ղասանկ չեն ըներ քու գլխա-
ւորներդ. ուրեմն ո՛րչափ պարտական ես
զանոնք սիրելու ու յարգելու, նաև ա-
նոնց ապրուստին համար ալ քու ունե-
ցածէդ տալու:

Տէրութեան կարգաւորութիւննե-
րուն մէջը կիմացուին ան տեղուանքն
ալ, ուր որ աղքատները կապրին ու կը-
հոգացուին, հիւանդանոցները, ծերա-
նոցները, համբորդութիւններու ուվա-
ճառականութեան օգտին համար եղած
շէնքերը ու գործքերը, ընտոր են թըղ-
թաբերները, հասարակաց կառքերը,
փողոցները, կեսերը, և այլն. ասանկ

ալ կիմացուին դպրատուններըը, պի-
տուեթեանց տեղուանքը, արժանաւոր
մարդիկներըը վարձատրել ու անպի-
տանութիւն երեսը չնայիլ. նոյնպէս
իրեն կատավարութեանը կիյնայ որ
յանցաւորներըը ձանչնայ, ու արդա-
րութեամբ զանոնք պատժէ. ինչպէս
նաև ան զղուշութիւններըը որ կրնէ հա-
սարակաց ապահովութեան համար, ա-
ռողջութեան համար ու քաղքներուն
վայելչութեանը համար. թո՛ղ ուրիշ ա-
սոնց նման բաներն ալ: Միրէ ուրեմն
անիկայ, օրնէ անոր որչափ որ ձեռքէդ
կուգայ. ու երբոր կըլսես այնպիսի
բանասարկուներէն՝ որ կըսեն, «բայց աս
բանս գէշ կընեն... ան բանը կրնար
լաւագոյն ըլլալ... բայց ուրիշ տէրու-
թեան մը տակ... ուրիշ քաղքներու
մէջ. և այլն». դուն ասոնց հարցուր
թէ գո՞վ կուզէին դնել անոր տեղը, յի-
շեցուր թէ ինչ կըհանդըպէր թէ որ
իրենց էյնար օրէնքներ տալու, ու զա-
նոնք պահել տալու: Վիտեմ որ անոնց
բերանը կըտնէիր, ու խելագարութի

կըսեպէիր ըսածնին. որպէս զի նատո-
ղը ոտք հանել տան, ու իրենք նսաին
անոր տեղը: Գիտեմ որ կըհասկընայ-
իր ան ատենը, թէ Կարոլոսն իրա-
ւունք ունի եղեր, երբոր կըսէր թէ ամ-
էն տեղ ու ամէն բանի մէջ աղէկն ալ
կըդտնուի պէշն ալ. և թէ ամէն մարդ
պոհ պիտի ըլլայ իր քաղքին կարգաւո-
րութիւններուն. չէ թէ միայն ատանկ
պէտք է, հապա նաև քաղաքականու-
թիւնն ալ ատանկ կըպահանջէ:

Ձէ որ մեղուներու մէջ խռովու-
թիւն կըմնայ, մեղրը իշամեղուներուն
կըմնայ. ատանկ ալ թէ որ ժողովուրդ
մը միաբան չէ, իրեն թշնամիներուն
կերակուր կըլլայ: Ա՛յ վատահիք ան
մարդկանց՝ որոնք եաւէ են կողմնակ-
ցութեամբ ատելութիւնները ձեր մէջը
ձգելու: Ընանք ձուկ կուզեն որսալ
պղտոր ջրին մէջ. կըտւսան խառնա-
կութեց մէջը բան մը ձեռք ձգել, փոյթ
չունին թէ ինչ չար հետևանք կրնայ
գալ քաղքին վրայ: Ձեզի գեղեցիկ ու
մեծ մեծ խօսքեր կըխօսին, ձեզի ծա-

վեր լեռներ կբխոստանան. բայց հաւատացէք ինծի, անոնք միայն իրենց շահը կընային, ու ձեր շահը բանի տեղ չեն սեպեր։ Ըն քաղքէ քաղաք սերմանած տարաձայնութիւնները, տեսլութիւնները, ծաղրական ու նախատական անուննները, ան կարծիքներու տարբերութիւնները՝ որ կուզեն տարածել, անոնց հնարքներն են՝ որ իրենց փառասիրութիւնը տոչոլ տանին. ու չեն մտածեր՝ թէ ժկը ժկալին դէմ գըրգռելով, ազգը կըտկարացընեն։ Ըսիկայ է իրենց հնարքը. ձերն ալ ան պիտի ըլլայ՝ որ չիխաբուիք։ Ո՞յ է մուկին՝ թէ որ միայն նայի պզտի կտոր պանրի մը վրայ, ու իրեն համար դրած որոգայթին չնայի։ Ձատ չուան մը ծանր քարերն ալ ինչուան բարձր տեղուանք կըհանէ. քակէ անոր հիւսուածքն ու թելերը բաժնէ, տղայմըն ալ կրնայ փըրցընել անիկայ։ Ընթաղուն որ զմեզմէկ ժկէ բաժնեն, թէ որ կուզենք զօրաւոր ըլլալ։ Ըսիկայ նման է ընտանեաց մէջ հանդիպածներուն. երբոր մէկ մէ-

կէ բաժնուած եղբայրները իրենց մէջը դատաստաններ կունենան, ժառանգութիւնը կրպակի, աշխատանքնին ամենևին բանի չիզար, ու նախանձոտները անոնց ունեցածը կըփճացընեն։ Ներհակը՝ միաբան եղբայրներուն և ոչ մէկը դպչիլ կըհամարձակի. վասն զի մէկը մէկալին պաշտպան կեցած է, և ով որ մէկուն կըդպչի՝ ամէնքը անոր դէմ կելլեն. և ասանկով ուժերնին կըշատնայ ու ժառանգութիւննին կըմեծնայ։ Հայրենիքը մեր ընտանիքն է, եղբօր պէս ապրինք։ Ըս է մեր ընելիքը։

Դէշ խոտը ինքիրմէ կաճի. բայց ցորեն բուսցընելու համար պէտք է երկիրը բանիլ։ Ըսանկ ալ թշուառութիւնը ինքիրմէ կուգայ, բայց յաջողութիւնը միայն աշխատանքով ու յարատեւութէ կրնանք ձեռք ձգել։ Դուն ալ հարստութիւն կըսպասես նէ՝ միտդ մի դներ թէ բաներուն սղութեանը վրայ տալիկին պակասութէը վրայ կուտեւով, վաճառականութիւնը աւրըված է ըսելով, ա-

ուենի թշուառութիւններուն վրայ խօ-
սելով կըվատաբկիս։ Ըս փուճ խօ-
սակցութիւնները ամենևին օգուտ մը
չունին. վասն զի բաղդը խուլ է, պո-
ռացողներուն չինայիր, ու միայն գործ-
քերը կըտեսնայ. իր հասկընալուն չա-
նը՝ աշխատանքն է, ու անոր միայն պա-
տասխան կուտայ։ Ցնե որ քու եղած
տեսններդ թշուառ են ու շահ չեն
բերէր, դուն աւելի աշխատէ. աս է
լաւ ու աղէկ ճարը. վասն զի թշուա-
ռութիւնը՝ լացողներն ու տրտնջացող-
ները բանի տեղ չի սեպեր, միայն աշ-
խատանքէն կըվախնայ, ու անոր դի-
մացէն կըփախչի։ Ընչատուր բնա-
կիչները՝ քաղքին հարստութիւն կըբե-
րեն, ու քաղքի հարստութիւնը՝ բնա-
կիչներուն մեծութիւն ու առատութի
կըբերեն. թէ որ տուրքերը քեզի ծանր
կերևնան, թէ որ յիրաւի անտանելի
ալ ըլլան, տրտնջալովդ չես կրնար թե-
թևցընել. անոր տեղը ժամանակդ ա-
ղէկ գործածէ, երկիրդ լաւ բանեցուր,
աւելի ուշադիր եղիր քու գործքերուդ։

ձէ որ ըսես՝ ես կաշխատիմ, ու վաս֊
տըկածիս մեծ մասը ասանկ բաներու
կերթայ. կուզէի որ քու տեղդ ըլլայի,
առածիդ կրկինը վճարէի, և այնպէս
աւելի փոյթ ու ջանք կըլլար աշխատե֊
լու. ու աս կերպով հարուրին հարիւր
կըշահէիր: Հարիւր մըն ալ ըրած կըլ֊
լայիր քեզի և ուրիշներուն, քու ըն֊
տանիքդ աւելի առաջ կերթար. քեզի
ալ փառք կըլլար՝ որ քու քաղքիդ յա֊
ջողութեանը համար օգներ ես: Հայ֊
րենիքը ծառ մըն է, անոր արմատներն
ու ճիւղերը մենք ենք. որպէս զի ծա֊
ռը ուժով մեծնայ ու բոլոր ճիւղերը
կանաչնան, պէտք է որ արմատները
հողէն հիւթ առնեն ու տերևները օ֊
դէն թացութիւն:

Ահա, բարի քաղաքացիներս, ձեր
բովանդակ ընելիքը ասոնք են. հայ֊
րենեաց սէր ու անոր տէրութեանը,
միաբանութիւն, աշխատանք ու չափա֊

ւորութիւն . ասոնք են իմ սորվածս ներս , որ բոլոր կեանքիս մէջը գործածեցի : Ասոնց վրայ դուք ալ կրնաք առանց վախի համարձակ խօսելու , որչափ որ ուզէք : Հայց խօսիլը բաւական չէ , ուրիշ լաւագոյն բան ալ կըր. նայ ըլլալ , որ է ասոնք գործքով պահել , ու անոնց վրայ ջանք ունենալ :

Ե

Կարևոր բժշկութիւն ալ կըսովրեցընէ։

Ես ոչ երբէք վարպետութիւն ընել կըսիրեմ, մանաւանդ բժշկութեան մէջ։ Բայց Աստուած որ ինծի քիչ մը խելք ու աղէկ մտածել տուեր է, կըհասատամ որ աղէկ մտածմունքը՝ ամէն բանի կրնայ գործածուիլ։ Ասանկ ալ օրինակի համար, ինչպէս որ մեր թշուառութիւնները ու վիշտերը՝ ստիպորաբար մեր անփոյթութիւններուն պատուղն ու հետևանքներն են, նոյնպէս ալ մեր մարմնոյն հիւանդութիւններն ու տկարութեանց մեծ մասը՝ միայն մեր անկարգութիւններէն առաջ կուգան։ Ուստեակ բաներուն դիմացը առնելու մեզի սորվեցընող գիտութիւնը՝ Բժշկութիւն տեսակ մըն է ամէնէն հարկաւոր. ու ամէնքը կրնան

կրթուիլ ասոր մէջ առանց ուսումնա-
րանները երթալու, հիւանդանոցնե-
րը քալելու ու առանց ուրիշ վար-
պետի՝ բաւական է ամէն մէկուն ի-
րեն աչքն ու ականջը և աղէկ մտած-
մունքը, ինք վինքը քննելու և իր վը-
րայ անդրադարձութիւններ ընելու: Ես
նախապահողական բժշկութիւնը թէ
որ աւելի Հանչցուէր ու գործածուէր,
կրնար քիչ մը բժշկութեան արուեստը
խափանել տալ, ու բժիշկներու երթևե-
կութիւնը պակսեցընել: Հայց անանկ
չէ. կերևնայ թէ մարդիկ չեն ուզեր
դէմ դնել գալու հիւանդութիւննե-
րու, կամ մանաւանդ Հանք ընել ար-
գիլել որ չգայ: Ես անոր ներհակը
կըմտածեմ. ինչու որ կըտեսնեմ թէ մէ-
կուն ունեցած հիւանդութիւնը տոյգ
ու իրական է. իսկ անոր բժշկութիւը՝
տարակուսական. նոյնպէս հիւանդու-
թիւնը կարծես թէ վազելով կուգայ,
ու կամաց կամաց քալելով կերթայ:
Ընոր Համար Հանացեր եմ միշտ զգու-
շութիւններ ընել հիւանդութե դէմ,

որպէս զի դեղերու քիչ կարօտութիւն ունենամ. և որովհետև օգուտ տեսայ աս բանէն բոլոր կեանքիս մէջ, ու ինչ չուան հիմա ողջ առողջ մնայի՝ որ վաթսունութօթը տարուան եմ, կըփափաքիմ քիմ ձեզի ալ նոյն Համբան ցուցընելու: Ու ձեզի օգնելու Համար՝ հոս քանի մը կանոններ դնեմ, որոնք իմին ըրած դիտողութիւններէս Հանած եմ:

Հայց պիտցէք, ինչպէս միտք չունիմ ես բժշկութեան վարպետ ըլլալու, նմանապէս չեմ ուզեր շատախօսի տեղ անցնիլ, մանաւանդ որ կըխորշիմ աս տեսակ մարդիկներէն, և որչափ կըրնամ՝ կըփախչիմ անոնցմէ: Ասոր չեմ ըսեր թէ տուած կանոններս պահելով՝ ամէն հիւանդութիւններէ պիտի խալըսիք. անկարելի բանին ետևէն պէտք չէ ինալ, ոչ Հաւատալ և ոչ անոր վրայ յոյս ունենալ: Երբոր կըտեսնաս որ օդը պէշ է՝ անձրևի նշան կայ, վերարկուդ վրադ կառնուս. և ասով ապահով չես որ սաստիկ անձրև մը գալու ըլլայ նէ՝ անոր վրայէն անց-

նի. բայց հաւանական է որ ան վե-
րարկուովդ այնչափ չես թրջիր, որով-
հետև հասարակ անձրևի մը կրնայ օ-
գուտ ընել։ Ընանկ ալ իմ տուած դե-
ղերովս չէ թէ չես մեռնիր, հապա ա-
նով կրնայ ուշանալ մահդ, և ինչուան
ան ատենը կրնայ զքեզ ազատ պահել
տեսակ տեսակ հիւանդութիւններէ։

Ուրեմն ընտոր հիւանդները բժիշկ-
ներուն նուսխաները կուզեն ու ա-
նոնց կըսպասեն, ասանկ երբոր դուք
ալ առողջ էք, պիտեմ որ հիւանդու-
թիւններէ ազատ ըլլալ կուզէք, ու
անոր կերպը իմանալ. անոր համար
թղթի վրայ գրել ուզեցի աս իմ կա-
նոններս, որ համառօտ ու պարզ են,
մութ ու անհասկրնալի նշաններ չու-
նին, որ մէկը չիմանայ. վասն զի ա-
սայ որ պզտի հատիկները (հապերը)
դիւրաւ կըկըլլուին ու լաւ կըմարսու-
ին՝ քան թէ մեծերը. աս աղէկ բանն
ալ կայ, որ ես առանց ստակի կուտամ՝
ձեզի։

Բժշկութեան կանոնները։

1. Հոգւոյն ուժը ու առողջութիւնը՝ վարմանալի ազդեցութիւն մը ունի մարմնոյն վրայ։ Եթէ որ հոգին ապրեցած է, մարմինն ալ կապականէ։

2. Պղտութիւնները բազմածին են. ամէն մէկը հարիւրաւոր հիւանդութիւններ կրծնանին. թէ որ մէկ զաւակ մ՚ալ բերէ, ան ալ մահն է։

3. Պահն ու հիւանդութիւնները հինգ կարճ ու զօրաւոր պաշտօնեաներ ունին. ասոնք կըսուին, անժուժկալութիւն, դատարկութիւն, բարկութիւն, նախանձ ու անմաքրութիւն։

4. Ընտտուծոյ իմաստութին ու բարութիւնը մեր ըրած բաներուն ախորժ մը տուեր է՝ որ ամէն բանէն համ մը առնենք։ Ուստի աս ախորժը թէ որ չափաւոր կերպով գործածենք՝ օգտակար կըլլայ. իսկ թէ որ անկարգ կամ չափազանց կերպով գնահատար կըլլայ։

Ե. Ոկայ նաև ալէկ բան մը, որուն չափազանցը գէշի չերթայ։ Ընդհակառակը ալէկ ու հարկաւոր է պատուղները հասցընելու. բայց թէ որ սաստիկ կերպով գարնէ, կըջորցընէ զանք ու կայրէ։ Ընձրևը կըպարարտացընէ ու կըկենդանացընէ տունկերը. բայց թէ որ շատ ու երկար աւեն գայ, գաշտերը կըլեցընէ ու բոյսերուն արմատները կըփտաեցընէ։ Ընանկ ալ մարմնոյն օրինաւոր գործքերը՝ իրեն կեանք ու վայելչութիւն կուտան. իսկ չափազանցը ու զեղխութիւնը՝ իրեն պատիժ ու դահիճ կըլլան։

6. Ընտոր բերդերուն դիմացը պահապան կըդնեն՝ ներս մտնողը ճանչնալու համար, սանկ ալ ճաշակելացայարանքը դրուած է որ կերակուրները ճանչնայ՝ քանի որ ստամոքսը չեն մտած։ Իրեն պաշտօնը իմացընելն է՝ թէ որն է բարեկամը կամ թշնամին, և թէ կարժէ՞ զանոնք ընդունելու թէ չէ։ Վա՛յ է ան բերդին՝

որ որկրամոլութիւնը վրայ հասնի, ու պահապանը վռընտէ։

7. Նորոր փամփուշտ մը ուռած է և աւելի ուզես փչել նէ՝ կրճատեցընես. սասանկ ալ՝ ինչ որ ներս կառնես հարկաւորէն դուրս, ուրիշ բանի չիպար՝ բայց միայն ճնաս բերելու։

8. Պատահիլ կրնայ, որ շատ բեռ կրնայ վերցընել, ու աղէկ դորձածուի նէ՝ հեռու տեղ ալ կրտանի. բայց թէ որ չափազանց բեռնաւորես, կամ իր տանէին հանդիստ չտաս, բեռները կրթողու ու կէս ճամբան կրմրնայ։

9. Չափաւոր կինի խմելը՝ թէ որ ծարաւը մարելու կամ ուժ բերելու համար ըլլայ, անվնաս բան է. իսկ կարօտութիւն չունենալով խմելը՝ խեղդութիւն է։ Ընտի մը ջուր տալ պէտք ըլլայ նէ, պզտիկ առուէ մը ջուրը կրբերեն, չէ թէ մեծ գետին թումբը կրպատռեն, որ բովանդակ գետին ջուրը ինձը վազէ։ Ասոր վնասակար առուտուր է՝ խելքը ծախել քանի մը պահու կինի համար։

10. Ողին կամ գինւոյ ոգին (որ խտալացիք Ջուր կեանց կըկոչեն,) չի՛խաբէ զքեզ իր անունովը. անիկայ մէկու մը կեանք կամ զօրութիւն չտար, ոմանց նաև մահ կըպատճառէ: Ուսուի ասանկ բաներու համար մ'երթար քսակդ պարպեր՝ որ ստամոքսդ լեցընես. վասն զի աւելի լաւ ու հանդիսա կրնաս ապրիլ, մոմոուք ալ չես ունենար, թէ որ ծոցդ քիչ մը ստակ ըլլայ նէ:

11. Որոգայթի մէջ չիյնալու համար՝ միշտ զբաղմունքի հետ եղիր. վասն զի անժուժկալութիւնը՝ պարապորդ կենալով կըլլայ. ու թէ որ պարապ չգըտնէ զքեզ՝ անիկայ և ոչ արմատ մը կըրնայ ձգել:

12. Հեղգութիւնն ու ծուլութիւնը՝ քուն է, որուն մէջը աղէկ երազներ չեն տեսնուիր, հոգին ու մարմինը ոյժ չեն առնուր: Նէ որ ձեռքդ տկարութեան համար կամ ուրիշ բանի մը համար վզէդ կախած պահես, անիկայ տկար կըլլայ. բայց երբոր գործա-

ծես նէ, անոր ջիղերն ալ կը հաստնան ու կուժոզնան։

13. Ըն աշխատանքը առողջութեան օգուտ կընէ՝ որն որ շարժմամբ կըլլայ. թէ որ քու արուեստդ նստողական է, ու արիւնիդ շրջանը աղէկ չքալէը նէ, շարժում ըրէ հանդչելու առենդ. վասն զի նստած աշխատողը՝ իր յոգնութիւնը միայն քալելովը կանցընէ. ու երբոր մարմինը նեղութիւն կըզգայ, դրսի աղէկ շարժումը՝ արիւն առնելու չափ կօգնէ։

14. Չեղութիւնը՝ թշուառութիւն կըբերէ, իսկ թշուառութիւնը գրեթէ մարմինը կըմեռցընէ՝ զինքը շատ բաներէ զրկելով, ու հոգին տխրութեան մէջ կըձգէ։ Ընչխուժութիւնը՝ մեծութեան ու հարստութեան կըհասցընէ. և այնպէս նաև առողջ ու հանգիստ կեանք կունենայ։

15. Վախիր ուրեմն թմրած ու անշարժ կենալէն, որ չըլլայ թէ անոնք ձրագդ մարել տան. զգուշացիր նաև բարկութեան բոցէն, որ մէկէն՝ի մէկ

քու ձրապդ կըհալէ ու կըմաշէ։

16. ԽարկուԹիւնը՝ հոպւոյ հիւանդուԹիւն է, բայց մարմնոյն ալ շատ վնասներ ունի. վասն զի արիւնը կըտաքցընէ, սիրտը կըխռովէ, ջիղերն ու ըղեղը կըցընցէ, ու կրնայ անանկ սկար ու խեղճ Թողուլ, և երբեմն նաև յանկարծամահ ընել։

17. ԽարկուԹեան կիրքը կրնամանցընեմ ԹնդանօԹի մը, որ երկու կրակի բերան ունենայ, մէկը ուրիշին դէմ շրտակած, ու մէկալը միշտ դէպ՚ի նեռողը դարձուցած. ասով շատ հեղ ինքզինքը կըսպանանէ։

18. Ումանք կըսեպեն Թէ դրսէն այլայլելը կամ կիրք ելլալը՝ իբր Թէ իրենց բնուԹեանը ԹեԹևուԹիւն կըբերէ, ու իրենց բարկուԹիւնը ինջեցընելու կօգտէ. բայց աս բանս ըսել կուզէ՝ Թէ ուրեմն դեղը հիւանդուԹենէն գէշ է, ու մէկը զինքը գեաը ձգէ՝ որպէս զի ծարաւը մարէ։

19. Նոյն դեղը ԹեԹևնալու համար կիրք ելած աւեռնը, ինքն իր վրան

տիրել ու կիրքերը ձնշելն է. կոխէ մէկէն առջի երևցած կայծերը, ու կրակը չեբռնկիր։

20. Պատահէ թէ ան քու կիրքերուդ առեղը կարող էիր մեծ յանցանք մը ընել. թէ որ եաքը խելքդ վրայ գայ, խղճմտանքդ ալ զքեզ հանգիստ չթողուր. ու միտքդ դիր թէ խղճմտանքը խարտոց մըն է, որ հոգին մարմինը ու ոսկորները կըմաշեցընէ։

21. Ուրիշ խարտոց մըն ալ նախանձն է, որ շարունակ կուտէ զինքը, ու գիշեր յորեկ կըմաշեցընէ. ուրիշին ունեցած բարիքը՝ իրեն խրտուիլակ մը (քօրքուլուք) կըլլայ, որ միշտ գինքը վախով մը կարթընցընէ։ Ինկայ է որ նախանձոտին երեսին գոյնը կըթափէ ու կըդեղընցընէ, ախորժակը ու քունը վրայէն կառնէ, ու վերջը կրնայ նաև ձաթեցընել տալ։

22. Նախանձը, բարկութիւնը, հեղգութիւնն ու անժուժկալութիւնը անանկ աղաեղութիւններ են, որ հոգին կապականեն ու կաղտոտեն։ Գու-

շացիր նաև ան բաներէն՝ որոնք մեր-
ձոյն ալ վնաս կուտան ու զրսէն կերև-
ցընեն ։

23. Ընծաթը գէշ հոտերու մէջ
թողուի նէ, գեղեցկութիւնը ու փայ-
լունութիւնը կերթայ ։ Ժանկը անանկ
կուտէ պղնձէ ամանը, որ մէյմն ալ
փայլեցընելու մաքրել չես կրնար։ Ըղ-
ուեղութիւնն ալ ժանկ մըն է, որ մեր
մարմինը կրնայ մաշեցընել, ու առող-
ջութիւննիս վերցընել ։

24. Ինտոր որ արեգակը ամէնուն
համար կընծագէ, ասանկ ալ գետը ամ-
ենուն համար կըվազէ, և ամէնուն
համար օդը կըշարժի ։ Ուրեմն անանկ
աղքատութիւն մը չկրնար ըլլալ՝ որ
իր մարմինը լուանալու չթողու, ըն-
տոր նաև ձերմակեղէնները ու տանը
վերաբերեալ բաները, իր բնակարանը
մաքուր պահել ու անոր օդը փոխել
տալ ։

25. Թէ որ գքեզ մաքուր չիպա-
հես, վրայի աղտեղութիւնդ որդերու
և վէրքերու պատճառ կըլլայ, ամեն-

ներուդ աղաեղութիւնը կերակուրդ թոյն կըդարձընէ, տանդ թացութիւնը քեզի ցաւեր կըպատճառէ, կեցած տեղիդ ապականած օդը զքեզ կըդեղընէ ու շնչարգել կընէ, ինչուան նաև կրնայ խղդել տալ:

26. Կամակորութիւնն ու տղիտութիւնը՝ որոնք միշտ մէկ տեղ են, շատ հեղ մեզի հիւանդութեան ու մահուան պատճառ կըլլան: Հաներնին գիտցող ու տրվող մարդիկ անանկ բաներ կըզտնան, որ զիրենք կրնան պահել քանի մը տկարութիւններէն. բայց տղէտ հպարտները ան տեսակ բաներ ը ու լսածնին բանի տեղ չեն սեպեր. միտքերնին կըդնեն որ իրենք քան զանոնք աւելի գիտեն, որոնք որ կեանքերնին տրվելու համար ծախեր են. ու իրենց թանձր կամակորութեամբը՝ կարծես թէ հիւանդութեան կըսպասեն:

27. Հանիներ կան որ դեռ չեն ուզեր հաւանիլ, թէ աւելի պարզ ու ապահով է ծաղկի հիւանդութիւը պա-

տուաստեղը (աշ ընելը,) քան թէ եա-
քը բժշկելը. քանիներ կըծիծաղին լը-
սելով թէ ածուխին հոտը կամ կա-
զը մարդ կըսպաննէ, և թէ սունկի
(մանթարի) տեսակներ կան, որ թու-
նաւոր են: Այսպիսիները անանկ ան-
զգայ են, որ շատ ուշ կամ բանը բա-
նէն անցնելէն ետքը կըհասուտան:

28. Դուք անոնց մի՛ նմանիք սիրե-
լիք. թէ որ վրանիդ յանկարծ հիւան-
դութիւն մը գայ, և աս իմ խրատ-
ներս նայելով կրցաք առաջուց իմա-
նալ, ինկէն բժիշկի վազեցէք որ առող-
ջանաք: Պէտք չէ սպասենք ջուր տա-
նելու՝ երբոր կրակը բովանդակ շէնքը
առեր բռընկերէ. «նոր սկսած հիւան-
դութիւնը՝ շուտով կրբժըշկուի:»

29. Բայց ասոր մէջն ալ մի՛ հաւ-
տաք մինչեն բժիշկներուն զարմանալի
խոսամունքներուն, վասն զի վստահա-
նալը՝ իրաւ իմաստուն բան է, բայց
դիւրահաւան ըլլալն ալ՝ յիմարութի՛ է:

30. Մի՛ հաւտաք ան շատախօս
մարդիկներուն ալ, որոնք ամէն հի-

ընդունելութիւններու դեղեր ունին. վասն զի ամէնուն յարմարած կգեստը՝ մէկու մը յարմար չկրնար ըլլալ: Ոչ չի-հասկցուած ու երկդիմի խօսքերը՝ հիւանդութիւնը չեն առողջացներ. մէկուն առողջութիւն տուած դեղը՝ ուրիշին թոյն կրնայ ըլլալ:

Սիրելի ընթերցողք, ահա այսչափ է իմ բժշկական գիտութիւնս, զրսի երևոյթ մը չունի. սոյպ է նաև որ ինձի ոչ վարպետութեան և ոչ իշխանութեան մը պիտի հասցընէ: Հայց ձեզի աս բանս ալ կըսեմ, թէ աղէկ հասկցողին՝ ընտոր կըսեն, քիչ միան ալ բաւական աղէկ արգանակ կունենայ. այսպէս ալ՝ ըսածներս գործածել գիտցողին, բաւական է որ համառուսն ունենայ, անկէ շատ օգուտներ կրնայ հանել:

Վերջը՝ ձեր մարդավարութեանը համար, որ կեցաք մինչ ըրիք իմ խո-

սածնեբրուս, ձեզի առակ մը կընծայեմ, որ Քանդուին դեղավաճառը միշտ իր բերանը առած կըզուրցեր.

Սակաւ կերակուր և հոգ բնաւին
Քաջառողջ գործեն ըզքո մարմին:

2

Կարողական բարեբարութիւնը։

Նորոյ բան կըճանչնամ, որ հա֊ րուստները բոլոր աշխըրհքիս ստակո֊ վը չեն կրնար գնել, և անոնք են բուն հարստութիւնը, կամ թէ ան ալ չըլ֊ լայ՝ աղքատին մխիթարութիւնը, թէ որ գիտնայ ձեռք բերել. և աստնք են՝ վարկուճն ու սէր ունենալ բարի ան֊ ձինքներու վրայ։ Նա շատ բաղձանք ունեցայ աս երկու անգին ու շահաւոր բաները ձեռք բերելու, և ամէն ջան֊ քով եաւէ եղայ թէ ինչ կերպով կըր֊ նամ ունենալ. եաքը ձանչցայ թէ ի֊ մաստութիւնը՝ վարկուճն ունենալը կըր֊ նայ շահիլ, բայց ինքիրմէ բաւական չէ սէրն ալ մէկտեղ ունենալ։ Ինծի երեւցաւ թէ ասիկայ միայն բարի ըլլա֊

լավ կրնայ ձեռք ձգուիլ. վասն զի կա-
տարեալ ու ճշմարիտ ուրիշին բարին
ուզողը միայն կրնայ սիրուիլ, ու բա-
րի եղողը միայն սիրել գիտէ: Հաս-
տատ կրնամ զուրցել՝ թէ մարդ մը որ
ամենևին բարեկամ չունի, ինքն ալ մէ-
կը սիրած չէ ամենևին, և ոչ իսկ սիրա-
մը զաեր է՝ որ իր ցամաք ու անզգայ
սրտին յարմարի: Ինչպէս՝ թէ որ մէ-
կը իր մասը երկրնցընէ, ուրիշը անոր
ձեռքը չկրնար սեղմել. թէ որ ծա-
ռի մը պատուաստը (աչը) չորցած է,
ծառը անոր անունդ չիտար ու իրեն
հետը չկպչիր. թէ որ բան մը աղէկ ու
ամուր կպցընել կուզես, պէտք է եր-
կու կաւոր բանին վրայ ալ քսես ան
կպչուն նիւթը: Ըստր Համար առաքն
ալ կըսէ. « կարծր քարը՝ կարծր քա-
րի վրայ դրած, ամուր պատ չըլլար »:

Ըսանկ մտածելով ես իմ վրաս քըն-
նութիւն ըրի, թէ արդեօք անանկ բա-
ներ ունիմ՝ որ ինծի բարեկամներ գըտ-
նամ, ու մանաւանդ թէ՝ ունեցածներս
պահեմ: Ինծի կերևնար թէ ես աղէկ

մարդ մըն եմ, բայց իմ չափաւոր պակասութիւններս ալ ունիմ. կուրախանայի որ շատերու աղէկութիւն կուզեմ, և մէկու մը ոչ երբէք չար կուզէի. սըրտիս մէջ ուրիշին վրայ սէր մը կիմանայի, և անոր համար կրնայի յուսալ որ ես ալ բարդ մը ունենամ ուրիշներէն սիրուելու: Ըս քննութիւններըը ընելուս առենը՝ օգուտ մը եղաւ ինծի, որ քանի մը պակասութիւններս դուրս հանեցի՝ զիս ուղղելու համար. ու կարգաւ աչքիս դիմացը բերի հարկաւոր պարտքերս, մտածելով թէ կըրնամ վրաս զանալու ատ բաներըը թէ չէ: Երբոր մէկը իր տանը մէջի բաներըը կրնայի երբեմն ու կըհամրէ, աւելորդներըը ու հինեըը դուրս կըձգէ ու քովէն կըհանէ, և իրեն պէտք եղածներըը լաւ կարգի կըդնէ:

Կըսուսամ որ դուք ալ ինծի շնորհակալ կըլլաք, որ հիմա կըյայտնեմ ձեզի իմ առանձին իմացածներս. որոնք թէ որ օգտակար ըլլան ձեզի, ուրիշ հատուցում չեմ սպասեր ունե-

նալ. միայն ուրախութեամբ կուզեմ՝ որ բարեկիրթ մարդիկները շատնան. որոնց սէրը ու վարկումը՝ ինձի ամէնէն մեծ են:

Ընդի հարցմունքն որ սրտիս ըրի՝ թէ ո՞րն է իրեն պարտքը, ու որոնք են իրեն սիրածները, աս պատասխանը առի. «քու հայրդ ու քու մայրդ»: Ըզգացի մէկէնիմէկ որ աս խօսքերը ուժով մը սիրաս զարնել կուտան, ու միխիթարեցայ: Ընչպէս է՝ ես ինձի ըսի, ամէն սէտք եղածը հոն անոնց վրայ ցուցընելու է. յարգութիւն, երախտագիտութիւն, սէր ու վստահութիւն: Ո՛վ կարուղս, կրնա՞ս մոռնալ անոնց ունեցած պարտականութիւններդ, որոնք են՝ կեանքդ, աղայութեանդ հոգերը, իրենց ջանքը, նեղութիւնը, աշխատանքները. անոր արթուն կեցնալները՝ որն որ զքեզ աշխարհք բերաւ ու իրեն կաթովը սնուց. անոր համբե-

րութիւններն ու հոգերը, որ զքեզ մեծցընելու աշխատեցաւ ու քեզի ապրուստ պատրաստեց. անոնցմէ ունեցած կրթութիւնդ ու անոնց տուած օրինակները կրնան մոռնալ։ Յիշէ՛ միշտ թէ աս գործ որգիական լսուած խօսքին մէջը բան մը կայ, որ կըպատուցընէ թէ ընտոր պիտի գործուած ներկայացընեն երկրիս վրայ քու հայրդ և քու մայրդ, և թէ պէտք է որ պատուես զանոնք, օգնես ու հնազանդիս անոնց։ Ինոնք կըծերանան, կըհիւանդնան, ան ատենը դուն արթուն պիտի կենաս անոնց վրայ, որչափ որ կըրնաս՝ աշխատիս պիտի անոնց կարօտութիւնը լեցընելու համար։ Պակսութիւններ ալ ունենան նէ՝ աչք պիտի գոցես. թէ որ մէկը իմացընէ ալ քեզի, դուն պիտի գիտնաս արդարացընելուն կերպը։ Ինանոնք կըսարգես՝ թէ որ դուն զքեզ պատուաւոր ու յարգելի ընես. որովհետև առաքինի որդին վարագուրի մը պիտի նըմանի, որ հօրը պակսութիւնը գոցէ,

ու մօրը տկարութեանը պաշտպան կե֊
նայ : Երբոր առու մը մանր քարերուն
վրայէն թափանցիկ պայծառ կըվազէ,
ամէնքը կըգովեն անոր բուն աղբիւ֊
րը, ու չեն փընտրեր թէ անիկայ ա֊
ռաջ պղտոր էր՝ թէ պայծառ :

Միաքդ բեր, նորէն ես ինձի կը֊
սէի, թէ որ առեղով մտքէդ անցած
ալ ըլլար՝ որ դուն հարուստ կամ մեծ
մարդ ես, ու յանկարծ հանդիպէր որ
իրաւ անանկ եղած ըլլայիր, ու փար֊
թամ և հանգիստ վիճակ մը ունեննայ֊
իր, մտածէ թէ պիտի չանայիր աւե֊
լի լաւ պատուելու քու հայրդ, չէ նէ
անոր աղքատութեանը վրայ պիտի ա֊
մչնայիր : Ըն որդին որ իր ծնողացը
աղքատ վիճակին վրայ կամչնայ, ին֊
քը զինքը կանարգէ. որովհետև կըյայտ֊
նէ թէ ինքը ապերախտ ու հպարտ
մարդ է, ու այնպիսի բաղդին անար֊
ժան է. անկէ զատ՝ եղբը ամենևին
օգուտ մըն ալ չունենար իր մեծութէն :

Ուրեմն ինչ բարիք որ մեզի հասնի,
պարծանք պիտի սեպենք անոնց ալ

սպասիս տալու , որ առանց անոնց մեզի
ոչինչ կըլլայինք , ու բան մը չէինք
կրնար ունենալ : Ամէն բանէն վեր՝
նայինք որ անոնց օրհնութեանը ար-
ժանի ըլլանք . որովհետև մէկ որ ծնո-
ղացը օրհնութիւնը չունի , յոյս չու-
նենայ Աստուծոյ պարգևներուն , և
ոչ աշխարհքիս բարիքներուն : Ասանկ
ապերախտ ու անօրէն որդի՝ ընտոր
անբժշկելի չիմար մըն է , կամ հրէշ
մըն է որ չիբժշկուիր ու երեսէ ընկած
է : Ծանր է այնպիսին՝ թէ որ ինքն
ալ հայր ըլլայ : Ծերութեան առեներ
ինչպէս պիտի կարենայ համարձակիլ
իր իրաւունքները ուզելու , երբոր ին-
քը չէ ձանչցած : Որդւոյը տուած յար-
գութիւնը իրեն , ամբչցընէ պիտի զին-
քը ծերութեան առենը , ու չհամար-
ձակի պիտոր օրհնելու նաև իրեն յա-
ջորդները , վախնալով թէ չըլլայ որ
անոնց դժբաղդութիւն մը բերէ : Ա՛վ
կարծես , ուրա՛խ կեցիր . դուն դո՛հ
ես հայր ըլլալուդ վրայ . ասիկայ նշան
է թէ դուն Աղէկ որդի եղած ես :

«Գոհ Հայր ըլլալուդ վրայ։» Ո՛վ թէ ընտոր աս խօսքին աւելի ուժով մը զգայի սրտիս զարնուածքը. ընտո՛ր կրնայի հասկըցընել անոր՝ որ աս խօսքէն չայլայլէր, ու ներսի դիէն չշարժէր։ Ո՛րչափ բարի ու նախատես է Ըստուած, որ այնչափ ուրախութիւններու աւիշներ մէկտեղ միացուց այսպիսի հարկաւոր պարտքերուն հետ։ Նեղութիւնները ու աշխատանքները չեն մոռցուիր՝ երբոր մեր պզտիկ տղուն առջի ժպտիլը տեսանք. ինչ վախեր, և նաև ինչ ուրախալի յոյսեր ու մտածմունքներ կունենանք անոր խեղճ պզտիկ տղուն վրայ, երբոր տեսնանք անոր առջի շարժմունքը. անոր ամէն մէկ պզտիկ խօսքը բերանը բացուելու աւետը՝ մեզի մեծ ուրախութիւն է։ Ո՛հ. ամէն բանէն աւելի անոյշ է, աւելի սիրով ու առանց շահու մը եղածը՝ ասիկայ է։ Գիտենք որ օր մը մեզմէ պիտի բաժնուին մեր զաւկընները. գիտենք որ օր մը իրենց սէրը մեզմէ պիտի կտրի. փոյթ չէ,

չենք պահանջեր մեր տուածներուն կատարեալ փոխարէնը. թող անոնք երջանիկ ըլլան կըսենք, նաև տանց մեզի ալ, ու իրենց ըրած կապերուն մէջն ալ. սա է մեր փափաքը, մեր էն սիրելի փոյթը: Այր մը կըմոռնայ իր ցաւերը, տառապանքներն ու աշխատանքը՝ առաջուց տեսնելով կամ միտքը բերելով իր որդուց եաքի աղէկութիւնները. նոյնպէս ալ մայրը՝ որն որ արթուն կեցեր է իր խեղճ տղուն վրայ, ու ամէն կերպով մնուցեր է զանի: Ո՛վ սիրելիք, ձեր մէջը հայր կամ մայր եղողը խօսածներս աղէկ կըհասկընայ, ուրիշները դեռ չեն կրնար աղէկ իմանալ. ինչու որ՝ մէկը չկրնար ճշմարիտ խնդութիւնները իմանալ, երբոր ճանչցած չէ:

Հայց կարծեմ թէ բաւականին չափ կըհասկընան ու ինծի հետ կըզարմանան, թէ այսչափ բնական զօրաւոր ու անոյշ բանը, երբեմն անանկ տեսակ սրտերու կըհանդիպի, որ անոր դէմ կընեն ու կանարգեն: Ցաւը իրեն հիւ-

թովը՝ ձիւղերը կըսնուցանէ, ու անոնք
ալ իրենց շուքովը արեգակին տաքու-
թենէն զանի կըպաշտպանեն. թըռ-
չունը իրեն շինած բոյնին մէջ կըսնատի
իր հաւկիթներուն վրայ, իրեն ձագերը
բերնովը կըկերակրէ. նոյնպէս ուրիշ
կենդանիներն ալ կաթ կուտան ու կը-
պաշտպանեն իրենց ձագերը. և արա-
րած մը չկայ որ դէմ կենայ աս բնա-
կան բնութեան կործքին... կարելի՞
բան է մարդկանց մէջ՝ որ ծնողք ե-
րեք թողուն իրենց որդիքը: Ըեմ
կրնար հաւատալ՝ որ ասիկայ բանի տեղ
չդնելէն կամ բնութեան դէմ անգը-
թութենէ մը առաջ գայ: Ոուրա-
թիւնն ու վախն է, մարդկային նկատ-
մունքը, ամօթը, և մանաւանդ մըրա-
թիւնն է պատճառը՝ որ աւրուած ու
տկար անձինքները իրենց կըթաշեն, և
այսպիսի սրբազան պարտքերու դէմ
ընել կուտան: Ոուչէ վախնալով եա
կըթաշուէին առջի րրած սխալմունքէն,
թէ որ իրենց դիմացը երևնար աս ցնա-
տկար բանին հետևանքները, ու ի-

բնոյց զաւկըները երեսէ ձգելնուն վը-
նասները. վասն զի մարդ թէ որ մո-
լութեան անդունդը չափէր նէ, կը-
վախնար անոր եզերքին ալ մօտենալու:
Հայց մէկը երբոր դժբաղդութեամբ
մը անոր ձէջն ընկեր է, լաւ է որ պըլ-
լըուի անոր խորտուբորդ տեղերուն ու
փշերուն, քան թէ թողու զինքը որ վար
գլորտըկի ինչուան Հոն պտնուած ատը
ծայրերուն վրայ: Ախալմունքը անմե-
ղադիր կըլլայ՝ երբոր կըձանչցուի ու
անոր դարմանն կըտարուի, չէ թէ չտես
ուզելով ըլլալ, ու անկիւթեամբ
բնութեանը դէմ ընելով:

Ես չեմ կրնար ասկէ աւելի չար
դժբաղդութի մը երեւակայել, որ Հայր
մը ու մայր մը չուզեն կամ վախնան
Հայր կամ մայր կոչուելէն, կամ ան
անունը իրենց վրայ ունենալէն, նաև
բռնադատուած ըլլան իրենց արիւնը
երեսէ թողուլ: Ընկէ վերջը ուրիշ բան
մըն ալ կուգայ, որ է՝ իրենց դէշ մեծ-
ցուցած տղոցը երեսը զարնել անոնց
ոգիտութիւնը, անընդունակութիւնը,

պակասութիւնները, մոլութիւնները ու չար վարքը, և կենալ ըսել անամօթաբար, թէ « իմ՝ պարտքս աղէկ չիկատարեցի, պէտք եղածը չըրի, տղուս դաստարկութեանը պատճառ եղայ, իմ աղջկանս վարքը աւրեցի, անոնց ոչ իրատներ և ոչ առաքինութեան օրինակներ տուի »: Ա՛ս բանները միայն բաւական էր որ իրենց ծերութիւնը պատն ընէր, ու իրենց ցաւ և վիշտ բերէր: Ինչու որ՝ մօրը պարտքը միայն իր տղան աշխարհ.ք բերել ու կաթ տալը չէ, հօրը պարտքը միայն իր տղուն ապրուստը հոգալը չէ իրեն քրտինքովը, հապա՝ պարտական են նաև աղէկ սնունդ տալու անոնց հոգւոյն ու սրտին, կրթութիւն պէտք է տան՝ որ բարեպաշտ, իմաստուն, աշխատասէր մարդիկ ըլլան անոնք. գլխաւորաբար պարտական են անոնց աղէկ օրինակ տալ, որն որ իրատներէն աւելի ուժով է: Ինչո՞ւ կըտեսնաս ան պզտիկ այծը՝ որ մօրը եաւէն կերթայ ինչուան կըցուած ժայռերուն վրայ

ալ, ու ցաթկըտել կըսորվի անանկ դժուար տեղերուն վրայ։ Կըթաղձամ որ քու տղադ քեզի շատ ծանրութիւն չըլլայ եսքը, պէտք է որ անանկ սորվեցնես՝ որ կարենայ իր ապրուստը պատուով շահիլ։ Կուզեմ որ քու աղջիկդ քեզի օր մը տրտմութիւն չըլլայ, պէտք է որ անոր սրտին մէջը հասատես Աստուծոյ ու առաքինութիւնը, և դուն բարի օրինակ տաս անոր։

Միաքերնիդ դրէք՝ թէ որ կուզէք աս ըսածներս ունենալ ու ձեռք ձգել, խստութենէ ու թշտու երես ցուցընելէն հեռու պիտի կենաք։ Ետ տեղ պէշ վարմունքներն են որ կըզրգռեն ձեր տղաքները. բարկութիւնը՝ դիտցէք որ փոխադրական ախտ է։ Կարգաւորեալ վարուքիները, արդարութիւն ու անուշութիւն ցուցընելը՝ հայրական իշխանութեան ճշմարիտ նըշաններն են։ Ընտոր՝ երբոր վարդը կըպատրաստէ իր ականերուն մէկը, մէկալնունը չէ թէ կըլաւնան, մանաւանդ թէ աւելի կատաղի կըլլան.

բայց երբոր շունը իրեն ձագերը կըլըզէ ու անոնց հետ խաղալով կը֊նայ կելլայ՝ նաև պահապան կեցած առեն֊ալ, զանոնք ընդասուն, զպուշաւոր, արթուն ու հաւատարիմ կընէ։ Դուն ալ ասանկ պիտի ըսես. Ուզի՛ իմ, իմ սիրելի զաւակս, կուզեմ որ իմ յիշա֊տակս օրհնես, ուրախութեամբ յիշես միշտ անցած ժամանակը որ զքեզ կը֊պահէի. կուզեմ՝ որ չկարենաս մո֊ղադրել ոչ իմ անհոգութիւնս, ոչ ա֊նիրաւութիւնս, ոչ խստութիւնս և ոչ չար օրինակներս. որպէս զի դուն եր֊ջանիկ կեանք ունենաս, ես ալ ծերու֊թեանս առեն գոհ ապրիմ, կուզեմ միշտ Ընդէկ հայր ըլլալ։

Ընդէկ եաքը կըհետևի մեկալ պարտքն ալ, որ ամուսինները իրենց մէջը պի֊տի ունենան. որ սովորական սիրոյ պարտականութենէն զատ, նաև Ընտ֊տուծոյ դիմացը երդուընցած են՝ որ

մէկը հպատակ ու հաւատարիմ մնայ, ու մէկալը պաշտպան ու բարեկամ ըլլայ անոր։ Ընոր համար ասիկայ սըրբազան կապ մըն է, որ ինքն Աստուած ըսաւ մարդուն, «թողցես զհայր և զմայր քո, և երթիցես զհետ կնոջ քո»։ Արդարեւ մեծ միութիւն մըն է ասիկայ, ուր ամէն եղած վատութիւնը, նեղութիւնը և ուրախութիւնը՝ հաւասար են իրենց մէջ. ուր վայելքը՝ իրենց միացան ըլլալովը կաճին. և երբոր մէկը մէկալին կօգնէ՝ կեանքին ծանրութիւնը կըթեթևցընեն, ու երկուքն ալ մէկ մէկու երջանկութեանը համար կաշխատին. մէկտեղ կըտանջուին ու մէկտեղ կըվայելեն։

Վա՜յ է անոր որ այսպիսի մեծ ու հարկաւոր պարտքերուն դէմ կըմնէ. թէ որ կինը երդմնացանց ըլլայ իր հաւատարմութեանը, այրը թողու զանի, չպաշտպանէ ու բռնաւորութիւն ընէ, Աստուծոյ համար պիտի տան՝ որ իրենց երդմունքէն պակսեցան։ Բայց նաև հոս աշխարհքիս մէջն ալ

արդար պատիժը կըսկըսի. իրենց ան-
միաբանութիւնը՝ հակառակութիւն ու
թշուառութիւն կըբերէ տանը մէջ.
ձախորդութեանց կըհանդըպին՝որ ըն-
տանիքը տակնուվրայ կըլլայ. իրենց
որդիքը նեղութեան մէջ կըտեսնան,
իրենց չար օրինակովը կաւրուին, ու
եաքը նաև իրենք կամըչնան անոնց
վրայ: Ընտանիք կըլլայ՝ ընտոր երբոր
ձիերը կառքը մէկտեղ չքաշեն, և մէկը
աչ դին ու մէկալը ձախ դին քաշեն,
կառքը կըկործանի ու փոսը կըկըլորի:

Գիտեմ որ կատարեալ մարդ ըը-
ժուար կըգտնուի, և երբեմն պակսու-
թիւններ կունենայ վրան. բայց ասոր
համար պէտք չէ յուսահատիլ, հապա
մէկմէկու միշտ կարեկից ըլլալու է:
Երբոր ընկերդ կիհիւանդնայ՝ միտքդ
չիպար թէ յանդիմանելով կամ հետը
պէշ վարուելով զինքը բժշկես, հա-
պա բժշկին կարգաւորած դեղը անոր
կուտաս: Պակսութիւններն ալ հոգւոյ
կամ բնութեան հիւանդութիւններ են,
և մէկ հատիկ դեղը զանի բժշկելու՝

ներողամտութիւն է։ Ասոր մէկուն պակասութիւնը չես կրնար շըտկել գէշ վարմունքով, մանաւանդ թէ անանկ կերպերը դիմացինին միտքը կըպղտո-րեն, ու կըսեպէ թէ անիկայ կամաքը ի-րեն դէմ կընէ, ու առանց պատճա-ռի կըտրտանջայ. անոր համար կարծես թէ փոյթն ալ չէ անոր յանդիմանու-թիւններէն։ Ընտարակոյս մտքերնիս դնենք, թէ խաղը, դինին, խեղկա-տակութիւնը ու շռայլութիւնը՝ գըլ-խաւոր թշնամիներն են ընտանեկան միաբանութեան մէջը. ու յիշենք միշտ՝ թէ աշխատանքը, ջանացողութիւնը, մէկմէկու վստահիլը, քաղցրութիւնն ու ներող ըլլալը՝ անանկ անոյշ նուա-գարաններ են, որ պէտք է միշտ միա-տեղ զարնել՝ աս ընկերական պարտքը աղէկ ընելու համար։

Կրնծի միշտ ցաւ եղած էր, թէ ինչ-պէս եղբայր մը կամ քոյր մը ունենա-

լէն զրկուեր եմ. և երանի՛ թէ եր-
կուքն ալ ունենայի։ Այդ գիտեմ որ
բոլոր սրտանց պիտոր սիրած ըլլայի
զանոնք։ Ճէ որ ես մեծ եղբայր եղած
ըլլայի՝ ինծի պարտք և ուրախութիւն
պիտի սեպէի անոնց վրայ հօր պէս
նայելու, օգնելով անոնց, պաշտպանե-
լով, ամէն ունեցածներս անոնց հետ
բաժին ընելով, և բարի օրինակ ըլլա-
լով։ Ճէ որ պզտի ըլլայի, ու ա-
նոնք զիս սիրէին, իմ երախտագիտու-
թիւնս ու սէրս աւելի պիտի շատնար։
Ը՛հ. ան ատեն ընտո՛ր զօրաւոր կըլ-
լայինք ամէն պատահարներու մէջ.
վասն զի իրենց մէջը միաբան եղբար-
ները հաստատէկ կապոցի մը կըննանին,
որ սաստիկ ուժով բաներու ալ կըդի-
մանան։ Ըն տունը բաղդաւոր կըլլայ,
վասն զի՝ երկուքին միաբան աշխատի-
լը աւելի կարժէ, քան թէ չորսինը՝
որոնք առանձին մնալ մնալ աշխա-
տէին. ու ընտոր թէ մէկը գամը զար-
նէ, մէկալն ալ գամին ծայրը կըշտակէ։
Բայց թէ որ մէկ ձեռքը մէկալ ձեռ-

քին օգնել չուզէ, ոչ երբէք քանը ա-
ղէկ կըլլայ. նոյնպէս մէկ ոտքը քալել
չուզէ, մէկալովը կաղ կաղ առաջ կեր-
թայ: Տեսեր էք մրջիւններուն շէնքը.
բոլոր մրջիւնները կաշխատին ու միա-
բան կըգործեն, ու անանկ հրաշալի
գործք մը կելլայ. թէ որ ցրուես զա-
նոնք մէկը մէկալէն, կըտեսնաս որ
ոչինչ է մէկ մրջիւնին շինածը:

Ատոնցմէ պահեցէք աս ձշմար-
տութիւնը ամէնքնիդ, որ աս բաղդը
կըվայելէք. ու գիտցէք որ Աստուած
կօրհնէ եղբարց միաբանութիւնը ու
սէրը: Աս բանս՝ որ կրնանք ըսել թէ
կեանքին հետը կըսկըսի, ուրիշ ամէն
բաներուն առջինը պիտի ըլլայ, ու ա-
նանկ գործածուի պիտոր, թէ որ բնա-
կան մոլութիւն մը կամ ցաւալի ան-
միաբանութիւն մը չբաժնէ: Ան և
աս ալ հանդըպի, դեռ կապ մը մէջեր-
նին կըմնայ, ան արիւնին կապը կըսեմ՝
որ սուտ բան չէ, ու աշխարհքիս մէկ
բանն ալ ամենևին կարող չէ բաժնե-
լու, և շուտով կամ ուշ՝ կրնայ նորէն

կապուիլ: Ընտանիք հաշտուելու շատ օ-
րինակներ տեսեր եմ. երկու ատելի եղ-
բայրներ երկար ատեն բաժնուելէն
ետքը՝ մէկմէկու հանդիպցուր, կար-
ծես թէ ներքին ուժ մը կը հրէ մէկը
մէկալին կողմը, ու ակամայ ալ ըլլայ՝
մէկմէկու կըսըլլուին բարեւելով, ու
նորէն սիրով կըմիանան: Ընտոր միտ-
քերնին կրնան չբերել իրենց մանկու-
թեան բաները, իրենց մէկտեղ խա-
ղալները, նոյն հայրական ծածքին տա-
կը ըլլալին, ու մէկտեղ ունեցած
նոյն մօրը սէրը իրենց վրան, ու նոյն
հօրը ունեցած ներողամտութիւնը,
որ իրենց այնչափ սխալմունքներուն
ներեր ու մոռցեր է: Ան որ մէկուն
սիրտը ներսէն աւրուած չըլլայ կամ
բոլորովին ապականած, կարելի է որ
ան բաներս միտքը բերելով՝ իրեն սիր-
տը չզարնէ, ու աղջի ունեցած սէրը
նորէն չերևցընէ:

Ընչափ մեծ վատահութիւն ունիմ
ան արեան կապակցութեան վրայ, որ
անոր ուժը կըզգամ ազգականներուս

վրայ ալ. թէպէտ այնչափ մօտիկ չեն
ինծի անունք եղբայրներուս պէս, ու
նաև շատ չեմ ճանչնար զանոնք: Ը.ս
ազգականի անունը միայն ինծի կերև-
նայ անոնց իրաւունք մը տալու՝ որ իմ
վրաս փոյթ ունենան, ու անոնց մաս-
նաւոր պարտքը պիտի ըլլայ, որ կա-
րօտութեան ատենը օգնեն ու մեզի
ձեռք տան: Ինչպէս տան մը մէջ թէ
որ մէկը դժբաղդութեամբ անիրաւ
դատաստաններ ունենայ, մէկալնոնք
ամէնքը կամըչնան. ու թէ որ իր յան-
ցանքէն ալ չըլլայ ան դատաստանը,
ասանկով ալ անիկայ ամէնուն երես
զարնել մըն է, ու ազգականներուն
անփոյթութիւնը կըմեղադրեն, որ հոգ
չեն տարած բանը աղէկի դարձընելու:
Ը.ստուած ամէն բան անանկ զար-
մանալի կերպով կարգադրեր է, որ մեր
բարին ու յաջողութիւնը՝ պարտքերնիս
կատարելուն հետը միատեղ կապուած
ըլլան. և մեր երջանկութեանը շատ
մեծ օգուտ կըլլայ՝ թէ որ աղէկ եղբայր
ու աղէկ ազգական ըլլանք իրարու:

Սակայն թէ որ ես ոչ եղբայր և ոչ քոյր ունեցեր եմ, փա՛ռք Աստուծոյ՝ բարեկամներ ունիմ։ և ասանկ բանիս վրայ դա՛նէ իմ փորձովս կրնամ խօսելու։

Ութը բան պէտք է մտածել՝ երբոր մէկը ուզէ բարեկամութիւն ընել կամ բարեկամութիւն կապել ուրիշի հետ։ Նախ՝ ախտաւոր և մոլի մարդ մը չկըրնար ճշմարիտ բարեկամ ըլլալ. որովհետև անկեղծ ու սրտանց գործքերը միայն համեստ անձի վրայ կերևնան։ Ախտաւոր մարդուն բարեկամութեան հաւատալը, ինքը զինքը որոգայթի մէջ ձգել է. աղուէսը զինքը բարեկամ կըցուցընէ անմեղ նապաստակին, որպէս զի անոր ձագերուն տեղը իմանայ։ Ախտաւոր մարդուն բարեկամութիւնը ուզելը, ըսել է թէ անոր փոխադրական ախտը իր վրան կուզէ առնել։

Երկրորդ՝ բարեկամներուն մէջ թէպէտ ոչ երբէք մէկմէկու պարտականութիւններ կըպահանջուին, բայց միշտ ալ կըպահանջուին անոնք՝ ճըշ-

մարիա բարեկամուԹիւնը ցուցընելու համար։ Երբոր մէկը ծառայուԹիւն մը ընէ քեզի, ու դուն անոր փոխարէնը ընես, կերևնայ Թէ պարտքէդ ազատ կըլլաս։ Ինանկ չէ. դեռ պարտք մըն ալ կըմնայ, որովհետև անիկայ առջինը եղաւ քեզի օգնելու՝ երբոր պարտք չունէր, լաւ կըլլայ որ դուն ալ առղը գայ նէ առջինը ըլլաս ուրիշ բանի մը մէջ։ Նրաւ որ աս կերպով կըլլայ ե. րախտագիտուԹեան պարտքը ամէն մարդկանց մէջ, բայց բարեկամաց մէջ ուրիշ լաւ բան մըն ալ կայ, յայտնի դիտնալով որ ըրած ծառայուԹիւնները դէրդ բանի մը տեղ պիտի չսեպուին. բանը որոշողը ու դուրս հանողը՝ եղած պարագաները պիտի ըլլան. աւելի բարեբաղդը ան մարդն է՝ որ կըրնայ ուրիշի աւելին ընելու։ Ուրեմն դերքին լաւ բարեկամներ դանալու համար պէտք է ծառայուԹիւններ ընել առանց պահանջելու, և մանաւանդ՝ առանց անոնց իմացընելու։

Ու երրորդ՝ ով որ քեզմէ կըպահէ

իրեն խորհուրդները ու մտածմունքը, ավ որ շողոքորթել պիտէ միայն ու նեբել չգիտեր, անիկայ բարեկամ չէ. որովհետև ճշմարիտ բարեկամին մտաձուլթիները՝ յայտնի ու բաց պիտի ըլլան, միշտ սրտանց ու անկեղծ ճշմարտութեամբ պիտի զուրցէ ամէն բան, ու ամենևին ոխ պիտի չպահէ:

Ըս նշաններէն և սրտիդ զգածմունքներէն՝ կրնաս դատաստան ընել ուրիշներուն բարեկամութեանը վրայ. բայց զգույշ կեցիր՝ որ աս բանիս վրայ չխաբուիս. նայէ թէ չըլլայ որ շահը կամ փառասիրութիւնը մտածըլլայ բնութեանդ մէջ, ու ան է լաւը ըսելով խաբեն զքեզ. վասն զի անարդ ու զզուելի բան է՝ բարեկամ մը փնտրտել միայն օգուտ հանելու համար. նոյնպէս վտանգաւոր ու ցածութիւն է փառասիրութեան համար այնպիսի անձինքներու հետ կապուիլ, որ քեզմէ վեր աստիճանի ու վիճակի մարդիկ ըլլան: Ձուկ մը կայ՝ որ կաղնի ծառին վրայ կըպըլլուկ ըն-

տոր անկոչ բարեկամ մը, որ անոր ուժովը ինքն ալ ապրի: Ըն խեղճ պըզտի շունը՝ որ տուխծին վանդակին մէջ կըդնեն որ մէկտեղ ապրի ու անոր հետ ուտէ, անանկ հետու բան է ա՜նոր տուխծին հետ բարեկամ ըլլալը, որ միշտ վախնալով կընայի անոր ա՜ւելցած կերակուրներէն ուտելու, չէ նէ օր մը տուխծը անօթութեան ա՜տենը կրնայ զինքը ուտել:

Ո՞զուշանանք աս տեսակ բարեկա՜մութիւններէն. ու այսպիսի ազնուա՜կան բանին քաղցրութիւնները վայե՜լելու համար՝ աղէկ ընտրենք մեր բա՜րեկամները, ու անով յուսըննենք թէ մենք ալ աղէկ բարեկամներ ենք:

Աշխարհքիս մէջ սովորաբար փի՜ղերը մրջիւններէն սակաւաթիւ են. կուզեմ ըսել թէ պզտիկները մեծերէն շատ աւելի են, և թէ ծառաներուն թիւը տէրերէն շատ աւելի է: Որով՜

հետև ուրիշ կերպ ըլլալը անհնարին է, ինծի կերևնայ թէ լաւը ան է՝որ ամէն մարդ իրեն ինչ որ վիճակեր է, ինքզինքը անոր յարմարցընէ, ու խաղաղութեամբ ապրի։

Շատ հեղ տրտունջներ լսեր եմ աէր եղողներէն իրենց ծառաներուն վրայ, ու կըվկայեմ՝ալ որ շատ անգամ իրաւունք ունէին. բայց կրնամ ալ ըսել՝որ իրենք ալ ան մեղադրութեանը մասնակից են։ Շատ դիպուածներու մէջ ես անոնց կըսէի. « դուք սըժդոհ էք ձեզի ծառայողներուն վրայ. բայց թողութիւն ըրէք, ինչ բան ըրած էք անոնց որ ձեզի աղէկ ծառայեն։ Միշտ արդարութեամբ վարուեր էք անոնց հետը. պահանջեր էք անոնց հետը. պահանջեր էք անանկ բաներ որ իրենց ոյժէն կարողութենէն վեր ըլլայ, կամ զանոնք ընկճել տայ. ինչպէս որ պէտք է նէ ու իր աաեղին վճարեր էք անոնց ծառայութիւններուն վարձքը. անոնց հետ անարդութեամբ կամ խստութեամբ վարուած էք։ Ան որ անոնք իրենց

հանդըպած դժբաղդութեան աւեն կարօտութի ունեցեր են ձեզմէ, պաշտպաներ էք, անոնց օգներ էք։ Նշանած է որ ձեր գէշ օրինակով՝ իրենց գործքէն, փոյթէն, գուցէ նաև բարեսըրտութենէն պակաս ըլլան »։

Տէր մը որ իրեն պարտքերը չպահէր, շատ դժուարին է որ հաւատարիմ ծառաներ գանէ։ Նրաւ որ իմ կեանքիս մէջ քիչ անգամ պէտք եղած է որ ծառայութեան կարօտ ըլլամ։ աւելի շուտ ու դիւրին կըլլար ինքիրմէ ըրած գործքերս. շատ մտմտուք չեմ ունեցած ծառաներու, աղախիններու և խանութի մանչերու վրայ։ Հայդի միայն իմ ձիս ունէի՝ ընտոր ըսեր եմ, որ առանց անոր բան չէի կրնար ընել. և ատոյգը կըզուրցեմ թէ անոր աշխատելէն առքը, իրեն խատը ու զարկին տալու չէի չարչարեր. ոչ երբէք չափազանց կըբեռնաւորէի զանի. և երբ որ յոգնած կըտեսնայի՝ կըթողուի որ հանգչի։ Ըս կենդանին ինծի ամենևին ջնաս տուած չէ, մանաւանդ ի-

բեն ջանքովն ու լաւ աշխատելովը շատ օգուտ ըրեր է. ու իրեն ցրցուցած սէրը վրաս՝ ինծի շատ հաճելի էր: Թէ որ ձայն մը հանէի, պատասխան կուտար պրսի նշանով մը, ու կարծես թէ կուբախանար տուած նշանիս: Երբոր ջուտ տեղէ մը անցնիլ պէտք ըլլար, քիչ մը աւեն իրեն կռնակը եղած կողովին վրայ կելլէի՝ որ չթրջիմ. ինքը ուրախութենէն կըխըխընջար ու աղաղակ կերթար, թէ և բեռը աւելի ծանրացած էր: Ցեմ կարծեր թէ ծեծն ու զաւազանը կարենային աւելի աղէկ ծառայութիւններ ընել տալու, որչափ որ աղէկ վարուելովս ընել կուտայի:

Հայդ դուք որ ձեզի նման արածներու ծառայ ունիք, կըբաղձաք որ աղէկ ջանքով ձեզի ծառայեն անոնք, կուզէք որ սիրեն զձեզ, հնազանդին ու յարգեն զձեզ, ըսածներուս ուշադրութեամբ աղէկ մտիկ ըրէք: Ձեռնները ոչ երբէք աղէկ բան կընեն ու շատ հեղ պարապ կըկենան, թէ

որ զանոնք բանեցընող գլուխը ողորմելի ու խեղճ ըլլայ : Վիշեր ու ցորեկ աշխատողը, անկէ աւելի ու լաւ չկըրնար ընել, թէ որ իր ատենին քիչ մը չհանգչի : Կատքին անիւը ձամբայ ելլելէն առաջ, ու ձամբան ընելէն ետքը եղտաել պէտք է. թէ որ հեծած ձիդ աղէկ կըքալէ, անոր մի զարներ. վասն զի արագ երթալուն տեղը՝ կըկենայ ու քեզի կից (թէքմէ) կըզարնէ : Ցատծներս երկու խօսքով յայտնեմ քեզի. խօսքդ բռնող, արդար ու քաղցր եղիր, թէ որ կուզես աղէկ աէր ըլլալ :

Խօսեցայ աէր եղողներուն տրտընջանաց վրայ. բայց ատոնց աղաղակը ոչինչ է՝ ծառաներուն անհատնում տրտունջներուն նայելու ըլլանք նէ, թէ որ հանդըպիս ծառայի մը որ զինքը գոհ ու բարեբաղդ կոչէ, կրնաս նշանել զանի՝ ընտոր թէ զարմանալի

բան մը գտած ըլլայիր։ Գիտեմ ու կըճանչնամ թէ ծառայող մարդը փափուկ չկրնար կեցնալ. բայց պէտք է ըսել՝ թէ շատ հեղ իրեն վիճակը այնչափ ծանր չէր ըլլար, թէ որ ունեցած վիճակին դէմ բաներ չընէր։ Դուն կըծառայես կամ քու ուզելուդ և կամ կարօտութեանդ համար։ Ճէ որ ուրիշ բան կրնայիր ընել, ու ծառայութիւնը ընտրեցիր, ամենևին իրաւունք չունիս ու տրտունջներդ բան չեն գար։ Բայց թէ որ ուրիշ բան ընել չէիր գիտեր, դարձեալ իրաւունք չունիս տրանջալու տիրոջդ դէմ. որն որ քու ըրած ծառայութեանդ կըվճարէ, քեզի տուն տեղ ու հաց կուտայ. որ եթէ չիտար՝ դուն չէիր կրնար անոնք ունենալ։

Լսենք հիմա թէ ինչ բանի վրայ են աս տրտունջները։ Ծառային՝ամէն մէն տէր պահանջող կերևնայ. անհաւատարիմ, վնասմոլ ու նախանձոտ ծառային՝ տիրոջը ըրած արթնութիւնն ու զգուշաւորութիւնը՝ իրեն կըծծու-

թիւն ու կասկածոտութիւն կերևնան. յանդուգն ծառային՝ տիրոջը հրամանը կամ ազդարարութիւնը՝ թշնամանք ու յանդիմանութիւն կերևնան։ Կըսնայ ըլլալ որ դուն քու տիրոջդ վրայ ձգես քու յանցանքներդ. կարելի է որ քու նախանձդ անանկ շարժի, որ ինչուան քեզի փափաք մը գայ քան ըզտէրդ վեր ըլլալ, որն որ իրաւունք ունի քեզի հրամայելու։ Խեղճ մարդ. թէ որ ասանկ է, կընախանձիս ուրեմն տիրոջդ ունեցած հոգերուն վրայ ալ, որ քունինդ չէ պատերէդ աւելի շատեն։ Ըէ՛. ամէն փայլուն եղածը ոսկի չէ, ու ամէն տուն իրեն պակասութիւնները ունի։ Մտիկ ըրէ ինծի. երբոր կըլսընես քու պարտքերդ, բանդ կընայիս, հանգիստ կուտես կըխմես։ Նայ քու տիրոջդ գլխուն մէջ չես գիտեր թէ ի՞նչ բաներ կեփին. պէտք է որ մտածէ տանը ամէն հարկաւոր բաները, բոլոր ընտանեացը ու քեզի համար հոգ պիտի ունենայ. ու էն եաքը պիտի դիտաս, թէ « ամ

մէն մարդ տէր է, ու ամէն մարդ ծա-
ռայ է »: Դուն իրեն կըծառայես,
ո՛ վիտէ ինքն ալ մեծ ու զլխաւոր տէր
մը չունենայ, ուսկից կըսպասէ բան
ձեռք ձգել, ու կըդողայ անոր դէմ բան
մը ընելու. ինչու որ՝ ինքը ուրիշ ա-
նանկ տէր մը չկրնար գտնալ, ընտոր
որ դուն զինքը գտեր ես: Երբոր ալ
ձեռքը կըհրամայէ, շատ հեղ ձախը
կըհնազանդի. և ասա բանը սովորական
է. ու դժբաղդ պիտի չսեպէ զինքը՝ ով
որ երկու ձեռքովն ալ կըհնազանդի:
Ըս բանիս վրայ աղէկ կըսէր մար-
դուն մէկը. « զինքը յարմարցընողին՝
չկայ անանկ դէշ անկողին մը, ուր
չկարենայ քուն ըլլալ: Անանկ երկար
դործ մը չկայ՝ որ չկարենաս կարճեցը-
նել, անոր շիտակ ու դիւրին ձամբան
գտնելով: Չկայ անանկ ծանր բեռ մը,
որ բեռնաւորելու կերպը դիտնալով
չկարենաս թեթևցընել »:

Ուրեմն ով որ ուրիշին իշխանու-
թեան տակն է, պէտք է որ հոն կե-
նայ: Ծառային վանդակը որչափ ալ

շուտ շուտ փոփոխես, միշտ նոյն բանտին մէջն է, ու անոնց և ոչ մէկուն մէջ կըփափաքի կենալու։ Ծառային հաւատարմութիւնը ու չանցաւղութիւնը անանկ մարդիաներ պիտի ըլլան, որ տիրոջը վստահութիւնը ու առատաձեռնութիւնը միշտ իրեն քաշեն։ Վերջապէս՝ քիչ խօսքով լսելնելու համար կըսեմ, աղէկ տէր մը գտնալու համար, պէտք է աղէկ ծառայ ըլլալ։

Պէտք ուրիշ բան մըն ալ կայ գիտնալու, որ հոս աշխարհիս մէջ ամէնքնիս մէկ մէկու ծառայ ենք։ Վարդըս մինակ ինքիրեն մնայած՝ անանկ տկար արարած մըն է, որ մէկը չկայ ամենևին որ կարենայ ըսել, « ես մէկուն կարօտութիւն չունիմ »։ Ամէնուն Հայրը Աստուած է, ու մենք ամէնքնիս ընտար եղբարք մէկմէկու ձեռք պիտի տանք, ու իրարու բարի ուզենք։ Դէ որ տեսնանք մեր եղբայրը տա-

ոտպանաց կամ կարօտութեան մէջ՝ օգնենք անոր. ապա թէ ոչ՝ և ոչ մենք արդիւնք կունենանք որ մէկը օգնէ մեզի՝ նեղութեանց մէջը ընկած ատեն՝ նէս: Կըտեսնանք որ ան պզտիկ յարդի կտորը երբ խիստ ծանր կուգայ մըրջիւնին՝ որ քաշելով կըտանի, մէկէն ուրիշ մրջիւն մը կուգայ անոր օգնելու: Ա՛եղուն երբ իր ընկերը կըտեսնայ որ ծանր բեռներով փեթակը կըդառնայ, կըվազէ մէկէն թեթևցընելու զանի, ու անոր կէս ծանրութիւնը վրան կառնու: Իրաւ որ բազդ մըն է մէկը գտնել՝ որ ուրիշին ծառայութիւնները ընէ, բայց աւելի մեծ բազդ է՝ որ մէկը կը կարող ըլլայ ինքը ուրիշներուն ընելու. որովհետև. դիմացինը երախտապէտ տեսնալը՝ հաճելի բան է, բայց հազար անգամ աւելի հաճելի է կըսեմ անոր աւելի տուողը. այսինքն՝ անանկ բան ընողը, որ ուրիշը իրեն երախտապէտ ընէ: Մէյ մը որ աս զբաղութեան համը առնես, միշտ կուզես վայելել. ու անիկայ շատ հանդար-

ատւթիւն կուտայ հոգւոյդ, ու սրտիդ
երջանկութիւն։ Ասատ կրնայ ըսուիլ,
թէ բարի գործքերը՝ շատոյդ բաներու
նման են. վասն զի առջինը ընողը՝ ե-
կորդն ալ կընէ, ու անոր եաւէն ու-
րիշ շատեր ալ կընէ։ Ընթողունք ու-
րեմն որ բարիք ընելու առիթները փախ-
չին. և մանաւորապէս չհարցընենք թէ
անիկոյ կարօտ է արդեօք մեր օգնու-
թեանը, մեզի պէս կըմտածէ, կըգոր-
ծէ ու կըհաւատայ. չարչարուուլ մար-
դը մեր եղբայրն է. ուրիշ բան պէտք
չէ մտածելնք։ Ինոր համար ընենք՝ ինչ
որ կարող ենք նէ, անմեղադիր չընենք
զմեզ մեր աղքատութիւնը պատճառե-
լով. վասն զի մեծ բարիքը ոսկիով չըլ-
լուիր։ Ասուած աւելնուն չէր հրա-
մայէր որ մէկզմէկ սիրեն, թէ որ չգիտ-
նար թէ ամէնքն ալ անոր ընդունակ
են ու կրնան գործքով ալ ցուցընել։
Ով որ մէկուն աշխատանք կամ վաս-
տրկի գործք մը կըզտնայ, ստակէն ա-
ւելի կաժէ։ Ետ հեղ բարի համբաւ
ունենալը՝ տուած ստակէդ աւելի շա-

հաւոր է, և համարուին ունենալէն ա-
ւելի՝ բարի օրինակը օգուտ կրնայ ը-
նել: Ու վերջը՝ ան տեսած բարի օրի-
նակիդ հետևելու ջանքէն, ալ ուրիշ
հարկաւոր բան չեմ ձանչնար: Կա-
րեպաշտութեամբ, կարեկից ըլլալով,
մխիթարանքներով ու օգնութիւն հա-
նելով կրնայ նաև աղքատը ուրիշին
բարիք ընել, թէ և ուրիշ բան ալ
չունենայ: Այս բարիքները օգուտ ալ
կըբերեն. վասն զի լաւ ու սրտանց
խօսք մը երբեմն շատ աւելի սիրտ կու-
տայ մեկուն, որչափ որ ուրիշ զօրա-
ցուցիչ դեղերը չէին կրնար զանի
բժշկելու:

Այս բաները մխաքերնիս պահենք.
և որովհետև չկարծած առեներս կըր-
նանք կարօտութիւն ունեցող ուրիշի
օգնութեանը, ուստի գիտնանք թէ առ-
կէ աւելի ծանր ու անախորժ բան չկայ,
երբ պէտք ըլլայ մեկէ մը օգնութիւն
ուզել, որուն որ առեներ ձեռս բերե-
ենք: Ընանկ չափենք ուրեմն խօսակ-
ցութիւններս ու գործքերնիս՝ որ մե-

կու մը վիրաւորելու առիթ չըլլանք. ու թէ որ դժբաղդութեամբ բան մըն ալ հանդիպած ըլլայ, մեզի ցածուցիւն չսեպենք համարձակ խոստովանելով՝ թէ յանցանքը մերն է: Նակ թէ ուրիշները զմեզ անարդեր են, յիշենք թէ անիրաւութիւնները մոռնալը՝ սիրոյ պարտք է: Վերջապէս ով սիրելիք, ինծի մոիկ ըրէք. երբոր են-թադրէք ալ որ ուրիշները ձեզի հետ թշնամացեր են կամ՝ կըկարծեն թէ ձեզմէ անարդուեր են, դուք անձամբ անոնց եաևէն գնացէք՝ որ առջի իրիկուընէ հաշտութիք. որպէս զի պիշերը հանգիստ անցընէք, ու Ընտուծոյ պատուէրը կատարէք:

Կիրքեր ու տհաճութի բերող շատ առիթներուն մէջը՝ ուրիշ մըն ալ կայ, որ երբեմն մեր միտքը չէնար. ու ասիկայ է՝ անքաղաքավար կերպերը, որ վարմունքի ու խօսակցութեան մէջ կըլլուին: Պարզ չկայ որ յօժարութիք ձեռքը քսէ քերիչին (ռէնտէին) վրայ, ու իրեն մատուըները քերթուածին

պէս՝ նեղանալով մէկդի չի՛ձգէ։ Այդպէս մէկուն մարքէն ալ չանցնիր որ երթայ ջուխտ ոգնի (քիբրի) կենդանին. որ անոր ներհակ՝ յօժարութեամբ կը դղրդնէ ճերմակ մաքուր աքիսը (քաքումը։) «Ոեղբը լզել կուտայ, վանդի անոյշ է», կըսէ առակը. այսպէս ալ մարդկանց մէջի անվայել կամ անքաղաքավար կերպերը՝ հաճոյ չեն անցնիր, ու մէկ մէկէ հեռացընել կուտան. ասոր ներհակ՝ միշտ օգտակար է որ մէկը ինքզինքը անոյշ ու սիրելի ցուցընէ։ Այսանի է որ կծու խօսքերը՝ աւելի այժ չունին քաղցր խօսքերէն, որ ամենք կրնան անոր հակառակը կարծել. և ոչ իսկ ան տմարդի ու զաժան կերպերը՝ ծանրութիւն մը կամ մէկ տարբերութիւն մը կաւելցընեն իրաւունք ունենալու կամ հրամայելու աւեն։

Ըս հարկաւոր բաներուս մէջ ջանացէք զգուշանալ Սիրելիք. և մանաւանդապէս թէ որ ձեր պատիւը կուզէք պահել, խօսակցութեան առեն

ու գործողութիւններու մէջ պիտի դի-
տէք զանազան վիճակի մարդիկը, ու
անոնց սկարութիւնները և հասակը
պիտի նայիք։ Ամէն պարագաներու
մէջ՝ պարտական է մարդ իր կինը պաշտ-
պանելու, և թէ որ վար գարնելու ըլ-
լայ՝ ինքը յաճ մարդ մը կըհամարուի։
Ո՛դուշաւոր ու շրջահայեաց պիտի ըլ-
լայ ձեր լեզուն անմեղ տղաքներուն դի-
մացը խօսելու առեն. անոնք փափուկ
ծաղիկներու կընմանին, որ դէշ հով
մը գարնելուն պէս՝ կրնան թառամիլ ու
չորնալ։ Ո՛ւերերը պատուեցէք. տա-
րիքը առնողը ու ձամբուն վերջերը մնո-
ղը՝ այժը կորսընցուցած ըլլալով,
կարօտ է ան ձեռքին՝ որ զինքը վեր
վերցընէ. պէտք է ուրախացընել ա-
նոր պանդխտութեան վախճանը, ու
իր մնացած քիչ ձամբուն վրայ ծաղիկ-
ներ ցանելու է։ Վա՛յ է ան պատան-
ւոյն՝ որ ծերերը չուզեր յարգելու. ինքը
ամօթով կըմնայ ու խղճմտանքները կը-
շատցընէ՝ երբոր իր վրան ալ տարիք-
ները ծանրանան։ Ներո՛ղ անոր որ ան

վերջին տարիքին հասած՝ բոլոր կեանքը աղէկ անցուցած ըլլայ, ու միայն իր գովելի բաները լսէ. և ինքն իրեն համարձակ կարենայ ըսել. « Իմ ընկերքիս ձեռքէ ոչ մէկուն չեմ ուզեր, որուն որ կրցայ բարիք ըրի, աղէկ գաւակ եղայ, աղէկ հայր ու ծնող եղայ, աղէկ եղբայր, աղէկ բարեկամ, աղէկ տէր, աղէկ ծառայ, ու նաև աղէկ մարդ եղայ. և հիմա հանդիստ ու յօժար սրտով հոգիս Աստուծոյ ձեռքը կը յանձնեմ »:

Այս բանիս կը բաղձամ բոլոր սրտանց ձեզի ու ինծի համար սիրելի ընթերցողք: Մեր որ ես ինչպէս որ պէտք էր նէ իր առենին ձանչցած չըլլամ արդարութեան ձամբաները, որուն վրայ քիչ մը վախ ունիմ՝ աչքս ուշ բացուելուն պատճառաւը. սակայն դուք օգուտ հանեցէք աս հիմակուան սորվեցուցած բաներէս, որ ան երջանիկ վախճանին ինծմէ աւելի դիւրաւ հասնիք:

Ե

Կարողանին բարեպաշտութիւնը։

Պէտք է առաջ գիտնալ՝ թէ իմ հայրըս ինծ բարի քրիստոնէի մը պէս կրթեր էր, և տրվեցուցեր էր որ Աստուծմէ վախնամ. և մանաւանդ՝ ընտոր առաջ ըսեր եմ, միտք ունէր զիս քահանայ ընելու, և իր տանը մէջ պահելու։ Ինքը գոհ չէր ան սովորական հոգևոր կրթութիւններուն՝ որ աղոցը կըտրուի ընդհանրապէս. բայց մեր բարի ժողովրդապետին ջանքովը՝ զիս քիչ մը աւելի կրթեց հատաոտ բաներուն մէջ։ Կուզէր որ ամէն կիրակի օրը տանը մէջ խօսիմ ինչ որ եկեղեցին լսեր էի. անանկ որ՝ շուտով ան աստիճանին հասայ, որ չէ թէ միայն պատասխան կուտայի ամ-

մէն եղած հարցմունքներուն, հապա նաև. ես ալ կրցայ վարպետ ըլլալ քրիստոնէական վարդապետութեան։

Ասանկ դեռ պզտի տղայ ըլլալովս՝ հասասոյ բաները գիտէի, ու այնպէս մի տարիքի մէջ տրվեր էի պատուիրանքները. թէպէտ այնչափ չէի կըրնար հասկընալ ու անդրադառնալ, և աւելի յիշողութիւնս կըբաներ քան թէ խելքս։ Հովանոցակ քրիստոնէական վարդապետութիւնն ու աղօթքները անանկ միտք կառնէի, ընտոր ուրիշամէն ուսման դասերս։ Ջերմեռանդութիւններ ու առաքինութեանց կրթութիւններ կընէի, և ամենևին քրիստոնէի պարտքերէն չէի պակսեր. բայց յայտնի կըսեմ՝ թէ իմ բարեպաշտութիւնս աւելի ունակութիւն մը ու սովորութիւն մըն էր, քան թէ ներսէն ու բանը աղէկ հասկընալէն։

Սակայն աս կրթութիւնս և աս ըրած ունակութիւնս ընդունայն ու անօգուտ չեղան։ Միտքս դրի որ ես լաւ մարդ ըլլամ, առաքինութիւնները վաս-

ալկիմ, ու գէշ բնութիւններուս դէմ դնեմ։ Այսեցյայ մէկ կողմանէ որ քա֊նի մը նոր սրվաճ առաքինութիւննե֊րուն մէջէն մէկքանին սրտիս մէջ չէ֊ին կրնար ածիլ, ու մէկալ կողմանէ՝ մանր պակասութիւնները, քանի մը ար֊մատացած մանր կրքեր՝ ամէնն ըրած չանքիս դէմ կըկենային, ու չէի կըր֊նար փրցընել. ու խոտի նման՝ մէկ դիէն փրցընել կըջանայի, մէկալ դիէն կըտեսնայի որ նորէն կըծլէին։ Ըն ա֊տեն հասկըցայ թէ իմ այժմ բաւա֊կան չէ յաղթելու աս դժուարութիւն֊ներուն. ուստի ես ինծի ակսայ հար֊ցընել՝ թէ արդեօք ո՞ւր կրնամ՝ աւելի զօրաւոր օգնութիւն մը գտնել։

Նըրսէր աս հարցմունքը կընէի, սիրտս գրեթէ բոլորովին կոտրած էր. բայց ան միջոցին որ անանկ պաղ կեր֊պով մը կեցեր էի, կարծես թէ պա֊տասխան մը եկաւ՝ որ դէպ՚ի երկինքը նայիմ։ Ինծի երևցաւ որ ան աստեղը վերէն ճառագայթ մը կինչնար հո֊գւոյս վրայ, ու յանկարծակի կըլու֊

սաւորէր զիս : « Ընդհակառակն է՝ կանչեցի, հոն վերն է ճշմարիտ ոյժը : Ընտրած միայն կը բաշխէ զանի . միայն բարեպաշտութեամբ ու հաւատքով կրնայ դանել զանի քրիստոնեայ մը. ասոր ու ժամ միայն կրնայ ոտքի տակ առնել ներքին թշնամիները, ու իր անձին վրայ յաղթութիւն ընել » :

Ըն առեն բովանդակ անցած բաները մէկէն մըտքիս դիմացն եկան, ու նոր լուսով մը զանոնք պայծառացած տեսայ : Ներքոր միտքս կուզար պզտիկուց սորվածներս, կըզարմանայի թէ ինչպէս աղէկ չեմ հասկըցած ու չեմ իմացած ան բաները՝ որ հիմա մեկէնիմէկ կըյայտնուին . ուրչափ պաղութիւններ ու անհոգութիներ ըրեր էի բարեպաշտական գործքերուն մէջ, որոնք հոգւոյս կեանքը պիտի պահէին : Միտքս ան բաներուս վրայ երթալու առեն, հոգիս միշտ աւելի կըլուսաւորուէր, ու սրտիս մէկ նոր ներքին յորդոր մը կուդար. որն որ կրնամ ձըշմարտապէս Ասրբ աղբեցութի կոչե-

լու. ու ինձի երևցաւ թէ միայն այն վայրկեանին կրցայ զԱստուած ճանչնալու։ Այսպէս ինձի գալով ու վրաս գաւ մըն ալ զգալով քայլերս զիս դէպ՚ի եկեղեցին կըտանէին՝ պրեթէ առանց իմանալուս. Հոն մտայ, երեսի վրայ ինկայ, ու աղջի անգամն եղաւ որ ճշմարիտ զգածեալ սրտով փառաւորեցի զԱստուած աղօթքով ու շնորհակալութիւններով։

Ըն օրէն ետքը՝ իմ բարեպաշտութիւնս միայն փուճ կամ պաղ ունակութիւն մը չեղաւ. սրտիս մէջ կիմանայի զարմանք, երախտագիտութիւն ու սէր առ Աստուած. վերջապէս իմացայ թէ աս մեր գերագոյն կրօնն է յաւիտենական աղբիւրը ճշմարիտ առլութեան, անգին յուսոյ ու քաղցր ակնթարութեան։ Ըն առեն աղջի ուղեցած բարի սկզբունքներովս՝ բարեպաշտութեան պարտքերը կկատարէի. չէ թէ մարմնավ միայն եկեղեցին կերթայի նիւթապէս, չէ թէ բերանավ միայն կերդէր Աստուծոյ գովութիւն,

ները կամ ցնդմամբ աղօթքներս կը-
զուրցէի, չէ թէ միայն ականջիս կու-
պային Աստուծոյ խօսքերը, այլ քո-
վանդակ հոգիս կըզգար, աղօթք կը-
նէր ու զԱստուած կըփառաւորէր։ Ան
աոեներ նաև այժմ շատցաւ կրքերուս
դէմ կռուելու, ու բարի ճամբուն մէջ
առաջ երթալու։ Ոչ որ Աստուած
չկամեցաւ որ աւելի յառաջանամ անոր
մէջ ինչպէս որ կըփափաքէի, իրեն քա-
րի կամքը ըլլայ. բայց միշտ պարտա-
կան եմ շնորհակալ ըլլալու Աստուծոյ,
որ ամէն անգամ որ իրեն կապաւի-
նէի՝ կըպահէր զիս, ու ինծի կօգնէր՝
որ բոլորովին անարժան չըլլամ իրեն
բարութեանը։

Աստուծոյ բարերարութիւնը մեծ
է սիրելիք. բայց աս միայն չգտայ ես
սուրբ կրօնին բարեպաշտութեան մէջ
ըլ։ Ա՛նչցայ նաև Աստուծոյ անհուն
մեծութիւնը, որ իմ ամէն քայլս կը-
ցուցընէր ու կըվկայէր անիկայ. մեծ
մեծ մտածմունքներ ունեցայ, որով
աչքիս դիմացը զարդարուած կըտես-

նայի բովանդակ արարածները։ Մլատ-
քիս դիմացը կուգար Հարիւր տա-
րուան կաղնի ծառէն ինչուան նոյն ա-
ռաւօտեան դուրս ելած ու բուսած
խոտին ծիլը, ան արտերը Հերկող ու-
ժով եզէն ինչուան ան խեղճ մանր
որդը՝ որ մամուռին տակը կըծածկուի,
ան բարձր երկինքը թռչող արծիւէն
ինչուան ան մեղուն՝ որ ծոթրինին վը-
րայ կըբզզայ, երկինքը փայլփլող աստղ-
ներէն ինչուան փոսուրայն, որ մուխ
ատեն տակը լոյս մը կուտայ. կըտես-
նայի որ ատոնք ամէնքը միաբան կը-
փառաւորէին զՄատուած, ու իրեն
կարողութիւնն ու իմաստութիւնը կը-
յայտնէին։ Ատանկ իմ սիրտս ալ զուար-
ճանալով՝ անոնց Հետ միաբան կերգէի,
որոնք միշտնջենաւոր գովութիւններով
ամէն արարածները Հայներնին բար-
ձրացուցած կըփառաբանէին իրենց
ստեղծողը։

Սակայն աս երջանիկ ատեններուս միջոցը՝ Աստուած ուզեց իրապէս վիս փորձել. ու պահանջեց ինծմէ ան պարտքը՝ որ ամէն մարդ իր վշտերուն ատենը պիտի վճարէ: Իմ խեղճ հայրս ինծմէ բաժնուեցաւ իրեն մահուամբը: Իրեն երկար ու ցաւալի հիւանդութիւնը, որուն մէջը ամենևին տրտունջ մը բերնէն չելաւ, ինծի յայտնի ցոյց՝ թէ ընտոր արդար մարդուն առ Աստուած վստահութիւնը՝ չարչարուելու ատենը համբերութիւն կուտայ, ու մեռնելու ատենը յոյս և համակերպութիւն: Հայրս կորսունցընելը՝ որ իմ առջի դժբաղդութիւնս եղաւ, ուրիշ բան մըն ալ ինծի սորվեցուց. այսինքն՝ իմացայ թէ վիշտեր ալ կան որ միայն մեր սուրբ հաւատքը կրնայ թեթևցընել: Ինծո՛ր կրնանք տանիլ մեր շատ սիրելւոյն մահուանը, թէ որ չկարենանք ըսել, «նորէն կըզտնանք մէկզմէկ ուրիշ լաւագոյն տեղ մը»: Մխիթարական յոյս. ուրեմն ան վերջին տուած ողջոյնը յաւիտենական չէ, ան

միաբան կապերը որ Ս. ստուած հոս աշխարհքիս մէջը իբր սուրբ կապ մը դրեր է, յաւիտեան բաժնուած չեն մընար, թէ որ արժանի ըլլանք միատեղ մի և նոյն երջանկութեան տեղը դրնալու նէ:

Նոյն ատենը դեռ մարքիս մէջ կային սուտ մուտ պատմութիւններու յիշատակներ, որ տղայութեան ատենը անզգոյշ ու տգէտ անձինքներ պատմեր էին զիս համոզելով: Երբ այնչափ չէի հաւատար մեռելներու երեւմունքներու վրայ ու անոնց տուած վախերուն, սակայն բոլորովին ազատ ալ չէի ասանկ աւելորդապաշտական բաներէն, որ հօրս մեռնելու ատենները նորոգուեցաւ՝ զգայական կիրքերս շարժելէն: Ասոր կըփափաքէի որ հօրս շուքը ինծի երեւնար, չէ թէ որ սարսափ մը գայ ինծի, այլ երեւակայութեանս հաճոյ բան ըլլայ. վախ մը չունէի իրեն դիմացը երեւնալէն, ու միայն իրեն օրհնութեանը կըսպասէի. ու թէ որ զար զիս փնտրուեր որ իրեն հետը

տանի՝ աւելի ուրախութիւն կունե-
նայի : Կ՚ուզեր մը քնանալու տեղս ա-
սանկ խորհուրդներով գլուխս տաքցած՝
կէս գիշերուան տեղները յանկարծ
արթընցայ. ու աչուըներս բանալու
տեղը ինծի երևցաւ հօրս պատկերը
լուսնի պէս պայծառ, որ իբր թէ
ձերմակ լաթով պըլլուած շիտակ ոտ-
քի վրայ իմ անկողնէս իրեք քայլ
հեռու կեցած էր : Ասկէն անկողնէն
վեր ցատքեցի՝ ուրախութեան ձայն մը
հանելով. ու հազիւ թէ ոտքս վար
դրի, ալ ամենևին բան մը չտեսայ :
Յիմա հասկըցայ՝ ես ինծի ըսի, թէ
զգայութեան խաբէութիւն էր անի-
կայ, իմ սխալ երևակայութեամբս միտ-
քըս դրածն էր : Ուստի ամչնալով ու
ցաւելով այսպիսի տկարութեանս վրայ՝
որ ինծի զնասակար երևցաւ, ծունկի
վրայ ընկայ անկողնիս քովը, ու ա-
ղաղակեցի. « Ո՛վ Աստուած իմ ներէ
ասանկ անհիմն բաղձանքիս : Ըէ, հո-
գին որ անդամ մը քու դիրկդ դարձեր
է, ալ չի հեռանար անկէց աս մեր թը-

շուտ երկիրը գալու : Մեզի կըմնայ որ մեր աքսորնիս ալ լըմընցընենք, ու վազենք քեզի հանդիպնք, և անոր հետը մէկտեղ վայելենք՝ որն որ զմեզ թո-
ղուց : Ո՛վ Աստուած իմ, կըճանչնամ որ չես տուած մարդու մը զգայական ճամբով միւս կեանքին գաղտնիքները տեսնալու . ոչ ոք գալիքները կրնայ ճանչնալ, ոգիները կամ տարերքները երդուըլնցընել՝ ընտոր կախարդները կուզեն ընել. որովհետև դու միայն ժամանակը ու միջոցը գիտես, դու կըհրամայես միայն ամէնուն, զեր-
բնական կարողութիւնը ուզօրութիւնը քուկդ է : Հաւատալի բաները քու բա-
րութիւնդ մեզի տրվեցուց, և ուրիշ ճշմարտութիւն չկայ՝ քու աստուա-
ծային խօսքէդ զատ » :

Աս բանս բաւական եղաւ խելքս բանալու, ու զիս ամըրցուց՝ որ վախե-
րս, երազներս ու կախարդներուն նախապաշարմունքներս դէմ դնեմ, և
ասանկ սուրբ հաւատքը չնչեց ինծմէ
բոլոր աւերդապաշտութեան շուքն

ալ. որովհետև ան բանն որ միշտ սար-
սափներ կըձգէ ու մոլորութիւններ
կըբերէ, մեր հաւատքին հետը չկըր-
նար միաբանիլ, որն որ բովանդակ
յոյս և ճշմարտութիւն է: Ամբարիշ-
տը ու չարագործը միայն կըդողան,
ու ամէն կողմանէ վախնալու երև-
ոյթներ կըտեսնան, և անհիմն բանե-
րու կուզեն ապաւինիլ: Հայց բարե-
պաշտ ու արդար մարդը՝ միայն Աս-
տուծոյ վրայ հաստատած է իրեն հա-
ւատքը, և անոր միայն կապաւինի:

Ո՛վ փորձած չէ աս սուրբ հաւատ-
քին ոյժը, ու անոր ապաւինութեանը
կարօտ չէ եղած: Ո՞ր մարդը՝ թէ որ
բոլորովին պաղած ու խստացած չէ,
չըզգար արդեօք դրդիռ մը որ զինքը ու
ամէն բան ստեղծողին դիմացը զե-
ւին խոնարհի: Ան պզտիկ տղէն՝ որ
դեռ նոր աշխարհք կուգայ, ինչուան
ան ծերը որ աշխարհքէս դուրս ելլե-

լու վրայ է, շնորհակալ սիտի չըլլայ
ան բարիքներուն՝ որ իրենց խոստա-
ցուած են մեկալ աշխարհքը, կամ ա-
նոնց համար՝ որ հոս դեռ կըվայելեն:
Խեղճ ու անօթի աղքատէն ինչուան
ատուտ պատուոյ մէջը եղած թագաւո-
րը՝ չունիմ Աստուծմէ խնդրելու բան
մը, որուն կարողութիւնը կրնայ ու-
կարները ու խեղճերը բարձրացընել,
ու մեծերուն իշխանութիւնները տկա-
րացընել: Ո՛չ, ուրչափ կըցաւիմ անոր
վրայ՝ որ զԱստուած պաշտել չգի-
տեր, ու անոր աղօթք ընել չուզեր.
թէ որ երջանիկ կըսեպէ ինքզինքը,
պիտանայ որ ապերախտ է՝ երբոր իր
պարտքը չընէր. թէ որ նեղութիւնները
կըկրէ, թէ որ իր վրան ծանրացեր է
ցաւը կամ թշուառութիւնը, այնպի-
սին ոչ մխիթարանք ունի և ոչ յոյս.
թէ որ մեղաւոր է ու խղճմտանքէն կը-
չարչարուի, ներում չունենար իրմէ՝ երբ
որ չապաշխարէ: Ո՛վ սուրբ աղօթք,
դուն ուրչափ բարիք ըրեր ես ու կրնես:
Ես ալ մարդ եմ, և ուրիշներուն նման

մարդկութեան բաները ունիմ, նոյն տկարութեան ու տառապանաց պարտքերը վրաս են. բայց երբոր առաւօտը աղօթք ըրած ըլլամ, աւելի լաւ ու զօրաւոր կըզգամ զիս նոյն օրուան մէջ. երբոր իրիկուան աղօթքս կընեմ, հանգիստ ու խաղաղ կըհանգչիմ նոյն պիշերը. երբոր զիս երջանկութեան մէջ կըտեսնամ, աղէկ կըվայելեմ նոյն երջանկութիւնը աղօթք ընելէն ետքը. երբոր վրաս նեղութիւն կուգայ, աղօթքը ինծի կարողութիւն կուտայ՝ որ ամուր սրտով համբերեմ, ու վստահութիւն կուտայ՝ որ իրեն յուսամ: Ո՛վ սիրելիք, հաւատացէք ինծի. որպիսի վիճակի մէջ որ ըլլաք, միշտ աղօթք ըրէք. վասն զի աղօթքը վահան մըն է՝ որ փորձութիւններուն դէմ կըդնէ, պալատամ է՝ որ վէրքերը կըբժշկէ, անտեսանելի ձեռք մըն է՝ որ դողդոջիւնները ամուր կըբռնէ, օդնութիւն հասնող ձեռք է, որ ապաւինողին կերկրնցընէ: Աղօթքը նաև ուրիշ շարժիչ ու զերազանց բան մըն

ալ ունի։ Դիմացս կըկանչեմ ան տըկար ու թեթեւամիտ մարդը, որ չի՛ խանդաղատի ու յարգութիւն մը չըդպայ, տեսնելով անմեղը կամ ապաշխարողը որ կեցեր Աստուծոյ դիմացը աղօթք կընեն։ Ձոդ դիմաց ելլան ան կարծրասիրտները՝ որ չփղձկին ու չշարժին, տեսնելով ժողովրդեան բազմութիւնը, որ եկեղեցւոյ մէջ Աստուծոյ դիմացը ընկած կաղօթեն։ Ձոդ տեսնամ, կրնա՞յ ան յանդուգն անհաւատը չյարգել զքահանան, որ իր ձեռքը վերցուցած կօրհնէ բոլոր ծունկ չըդած ժողովուրդը։ Աղօթքը, ո՛վ սիրելիք, հաւատքը կըզօրացընէ, յուսոյ սիրտ կուտայ, ու սէրը կըպահէ. ո՜րոնք որ քրիստոնէին առջի առաքինութիւններն են...։

Այսչափս բաւական է. պէտք է որ հոս խօսելէն դադրիմ։ Ձէ և միշտ քրիստոնէական վարդապետութիւններուս մէջ քալէ եղեր եմ, ու շատ մտիկ ըրեր եմ աւետարանին բացատրու-

թիւններուն . բայց զիս այնչափ չեմ սեպեր՝ որ կարենամ ձայնս երկինքը հասցընելու՝ ընտոր կըսուի , այսինքն՝ իմ չափէս վեր խօսելու , ու վրաս առնեմ՝ սորվեցընել ինծի նման աշխարհականաց մարդիկներուս՝ մեր սուրբ կրօնին բովանդակ պատուէրքները ու ճշմարտութիւնները : Այս չէ՝ որ ոչխար մը միտքը դնէ թէ բոլոր հօտին առաջնորդ ինքն ըլլայ . վասն զի կրնայ ըլլալ որ մոլորցընէ զանոնք ու գայլին բերանը տանի . հովիւին կրնայ զանոնք կառավարելու : Բայց ոչխար մը կրնայ խորհուրդ տալ , օրինակ ըլլալ մաիկ դնելու անոր ձայնին , ու հովիւին ուզածին պէս վարուիլ . ես ալ աս բանս միայն ուզեցի ընել :

Ըսանկ է , ընթերցողքս . թէ որ մտքիս դրածին զրուածներովը կրցայ զձեզ համոզել , թէ մեր կրօնը աղբիւր է ամէն առաքինութիւններու , թէ ան միայն կրնայ այժ տալ զանոնք վաստրկելու , և թէ անիկայ միայն կրնայ զձեզ երջանիկ ընել հոս ու մեկալ աշ

խարհքին մէջ, մեծ ուրախութիւն կու-
նենամ ու վախճանիս հասած կըլլամ.
ասկէ աւելի խօսիլը՝ ինծի համար չէ։

Զեզի կըմնայ ինծի նման ոչխարները,
ձեր հովիւներէն սորվիլ, դիւրանալ
ու հնազանդ ըլլալ անոնց ձայնին, ու
յարգել ան սուրբ կարգը՝ որ ինքն
Ն.սուած անոնց տուեր է։ Ուրեմն
գայէք մոիկ ըրէք Ն.սուծոյ ձայնին՝
որ անոնք ձեզի կիմացընեն. և ան
ձայնը ձեր ականջէն ինչուան սրտեր-
նիդ հասնի. վասն զի այն Ն.սուծոյ
բանն է՝ որ ամէնուն կեանք կուտայ։

Ը

Կարոլոսին վերջի պատմած Առակը մեծերու ու պզտիկներու վրայ։

Ա ԵՐԶՒ անգամն որ խօսեցայ Կա՛ րոլոսին հետը (կըզուրցէ Ռանդուն,) չկրցայ բռնել զիս, որ իմ զգացած կիր՛ քերս չիթափեմ իրեն դիմացը. ինչպէս սրտակից բարեկամի մը՝ պատմեցի ա՛ նոր իմ թշուառութիւններս, կորսըն՛ ցուցած յոյսերս, ունեցած ոխերս, սրտիս կրքերը. նաև տրտնջալով թէ կըտեսնամ պարապորդ մարդիկներ որ հարուստ եղած են, բանի չեկողները իշխանութեան հասած են, ու չարա՛ սէրները՝ պատուաւոր գործքերու մէջ մտած են։ «Այն օրը ինծի մաղձոտ օր մըն էր, ամէն բան մութ կըտեսնայի, ու զրեթէ Աստուծոյ նախախնամու՛ թեանը վրայ ալ կըտրտնջայի, ու ամ՛ էն բան մարդկանց անիրաւութեանը

վրայ կըձգէի . և թէ ես աս Հասակիս
ցած վիճակի մէջ գտնուեր եմ, կարող
չեմ ոչ անուն մը ունենալ, ոչ աստի-
ճանի մը Հասնիլ, և ոչ իմ գաղթիս
օգնել . և եաքը աս ալ կըսէի . « Ներա-
նի՛ Հարուստներուն , որոնք ոսկիով
կրնան աստատ բարիք ընել ուրիշին :
Ներանի՛ կալուածք ունեցողներուն , ո-
րոնք կարօտութիւն չունին աշխատե-
լու և Հացերնին Հոգալու : Ներանի՛ ան
իշխաններուն , որոնք իրենց ձանձրու-
թիւն տուողներ չունին , իրենց կամքը՝
օրէնք է , ամէնքը զիրենք կըպարգեն,
կուզեն իրենց Հետ բարեկամանալ ու
անոնց պաշտպանութեան տակը ըլ-
լալ : Ո՛Հ, ինչո՞ւ ես ալ ոսկի , ազնուա-
կանութիւն ու իշխանութիւն չունիմ,
որ կարենամ իմ ինչ ըլլալս ցուցընել,
ու ինչ որ ուզեմ՝ ընեմ » :

Ծառուց կարդաս որ ըսեմ՝ ինչ որ
կրնամ՝ նէ . միայն երբեմն գլուխը կը-
շարժէր՝ ըսածներուս չՀաւնիլ ցուցը-
նելով . եաքը ձեռքէս բռնելով սրխմեց
մխիթարելով մը , ու նստեցուց գիս .

և ուրիշ բան չիմանալով պատմեց ինծի ան առակը։

Ապեռով մարդուն մէկը իր տանը բարձր ու գեղեցիկ պատշգամը (քեօշքը) ելած, վար նայելու առենը ուրիշ մարդ մը առաւ վարը գետնին վրայ, որ ջրհորի մը քով կեցած էր։ Ապանկ նայելու առենը՝ թէպէտ չորս կողմէն քամին կըփչէր, ու քամիին ձայնը իր ականջները կըթնատացընէր, բայց ինքը ինքիրմէ միամտաբար կըմտածէր, «ես որ հոս վերը կեցեր եմ, հոն վարը կեցողէն շատ մեծ եմ, որն որ ինծի ասանկ պզտիկ կերևնայ»։ Ապա բանս կըսէր՝ ընտոր շատ մարդիկ կըննեն, իրենց բուն հասակը չափելու առեն՝ կըմոռնան դուրս հանելու իրենց ոտքին տակը եղած բարձրութիւնը։

Ներքոր ասանկ մեծամտութեամբ կըննայէր վարի կեցած մարդուն վրայ, յանկարծ գլուխը բան մը ինկաւ, աչքը վերցուց տեսաւ որ քովի տանը բարձր աշտարակին վրայ մէկը կայ։

Ան մարդն ալ՝ պատշգամին վրայ եղող մարդը տեսնելով որ իրմէ վար է, ա՛նարպեւով գեղջիօրէն անոր գլխին վրայ թքեր էր։ Յաստիկ բարկացաւ պատշգամին վրայ եղող մարդը աս եղած բանին, ու կանչեց. «Է՛հ, ինչո՞ւ թէ ես կարող չեմ հոն վերը հասնելու», ու սպառնալիքներ կընէր աշտարակին վրայ եղողին։ Բայց իրեն ըրած սպառնալիքները փուճ էին, ու վերը կեցողը կըծիծաղէր ու խաղի կառնէր զանի։

Ան իրեն ծիծաղելու առեն ալ, յանկարծ ինքն ալ զգայ որ իր գլխին վրայ ալ բան մը ինկաւ. աչքը վեր վերցուց, տեսաւ օդուն մէջ մէկ օդապարիկ գունտ մը՝ որ վեր կըբարձրանար, ու անոր տակը եղած նաւակին մէջ նստած մարդ մը կար։ Ան մարդն ալ աշտարակին վրայ եղողը իրմէ վար տեսնելով, ու ամբարտաւան կերպով մը զինքը ցուցընել ուզելով իրեն զօսանք կըսեպէր անոր գլխուն մանր խիճեր նետելը, որ իր նաւակը ձան-

բացընելու համար հետը տարեր էր։ Աշտարակին վրայ եղող մարդը առ բանս տեսնելով՝ սաստիկ կատղեցաւ, ու ըսաւ. « Ա՛հ, երբ թէ ես ան նաւակին չե՞մ կրնար հասնիլ ». ու բարկութեամբ կըսպառնար օդապարիկին մէջ եղող մարդուն. բայց իրեն սպառնալիքներն ալ առնելի բանի չեկան։

Ան բաները ըլլալու առեն՝ ան մարդն որ վարը գետինն էր, վեր նայելով տեսաւ պատշգամին վրայի կեցողը, աշտարակին վրայինը ու օդապարիկին մէջինն ալ, ու ըսաւ. « Ինչ գեղեցիկ բան է անանկ բարձր ըլլալը, հեռու տեղուանք կըտեսնան ու հանգիստ շունչ կառնուն։ Ա՛հ որ ես ալ գոնէ պատշգամին վրայ ըլլայի, քիչ մը աւելի օդ կառնէի, ու աս ցած տեղին տաքութիւնը զիս չէր խղդեր »։

Անանկ զուրցելու առեն՝ ձայն մը լսեց իր քովի ջրհորին մէջէն, որ ջրհոր փորող մարդու մը ձայն էր, և ան խորունկ տեղը կեցած՝ հող կըհանէր ջուր դնելու համար. ու

կըսէր , « ինչպէս գէշ կեանք է ա-
սանկ գեռևի տակ անցընելը , քըր-
տինք թափել ասանկ թաց ու ապակա-
նած օդին մէջը , և մութ կանթեղի մը
լուսով կենալ. ուր վերը ուրիշները խո-
տի վրայ կըքալեն ու արեգակ կըվայ-
լեն » : Ան խօսքերը վերը կեցող մար-
դուն գուխը շարժեցին , ու կըսէր .
« ահա գոյ մէկը՝ որ ինծմէ աւելի
վար ու թշուառ է » :

Ան բաները հանդիպելու առեն՝
ամպերը երկինքը թանձրացան , ու
յանկարծակի սաստիկ փոթորիկ մը ե-
լաւ , որոտումներ կըլլային , ու անանկ
փայլակներով դիզուած ամպերը կը-
րակ կըթափէին : Ան միջոցին օդապա-
րիկը աղիս անդին կերթար սաստիկ
քամին բռնութենէն . ու նաւակին
մէջի եղող մարդը ալ չէր մտածեր ա-
ւազ վար նետելու և ուրիշները խաղ
ընելու , մանաւանդ թէ ուզած կըլլար
հազար անգամ որ ասանկ բարձր չըբա-
նուէր ան միջոցին , ու իր տեղը սի-
րով կըփոխէր էն ցածը կեցողին հետ :

Բայց ան առեն որ անօգուտ հա-
ռաչանքներ և ընդունայն կրկանչվըռ-
տէր , կայծակ մը զարկաւ օդապարիկ
դունտին վրայ ու բռընկցուց. նաւակին
ՄԷջի մարդը գահավէժ վար ընկաւ ու
կտոր կտոր եղաւ : Ան կայծակը շի-
տակ աշտարակին վրայ ալ ընկաւ , ու
հոն եղած մարդը կայծակնահար ե-
ղաւ : Ան կայծակը աշտարակին քա-
րերէն կոտրտեց , որ ընկաւ անոր
տակը եղած պատշգամին վրայ . և հոն
տեղը կեցող մարդուն վրայ ինկալով՝
անոր մէկ թևը կոտրեց . իսկ վարը
գետնի վրայ կեցող մարդն ալ սաստիկ
անձրևէն թրջուեցաւ :

Ջրհորին մէջ գտնուող մարդը և
ոչ իսկ իմացեր էր ան փոթորկին կա-
տաղութիւնը ու մէկալ հանդիպածնե-
րը . իր հանգստեան ժամը հասած ըլ-
լալով՝ ալ տրտունջ մը չէր ըներ , մա-
նաւանդ՝ ախորժակով կըկոըրտէր կե-
րած սև հացը , և քթին տակէն ու-
րախ ձայնով կերգէր :

Յետով ան առեն ըսպասեցին դեռ

նի վրայ եղող մարդը, ծռեցաւ դէպ
'ի ջրհորին բերանը, ան գործաւորին
հետը խօսեցաւ՝ պատմելով բոլոր հան-
դիպածները: Ու եռքը աս բանս ա-
ւելցուց, «ա՛լ մի տրտնջար ասանկ ցած
տեղ կենալուդ վրայ. որովհետև էն
բարձր եղողը աւելի մօտ էր փոթորի-
կին, ու առջինը եղաւ կայծակէն զար-
նուելուն, ու դէշ կերպով. նոյն զար-
նուիլը՝ աշտարակին վրայ կեցողին ալ
մահ բերաւ, և պատշգամին վրայ ե-
ղողին թևը կոտրեցաւ: Նա ալ իմ
բաժինս առի, որովհետև քեզմէ աւե-
լի բարձր գտնուեցայ ան միջոցին:
Դուն առաջ կըտրտնջայիր՝ երբոր մէ-
կալնանք վիզերնին բարձրացուցած հը-
պարտ կերպեր կընէին. հիմա դուն ի-
րաւունք ունիս երգելու, վասն զի փո-
թորիկը անոնց հանդիպեցաւ, քեզի
ձնաս մը չբերաւ՝ ոչ աշխատանքիդ և
ոչ հանգչելուդ: Նա ալ ասկէ եռքը
երգել և ուրախ կենալ կուզեմ, ա՛լ չեմ
տրտնջար. թէպէտ քիչ մը թրջուեցայ,
բայց արեգակը ելածին պէս կըչորնամ:

Ըս խօսքերուն վրայ ջրհոր փորո-
ղը սկսաւ մտածութիւններ ընել, ու
եաքը ինքը ինքիրեն ըսաւ. «Ախ-
թարուինք պզտիկ ու ցած տեղ ըլլա-
նուս վրայ. վասն զի աս աշխարհքին
մէջի մեծութիւը՝ կանգունով կըգնուի,
ու անոր վճարուած ստակը՝ մոմոուք-
ները, վանդնները ու թշուառութիւն-
ներն են: Սակայն և ոչ աս գնովս այն-
չափ բարձրութեան մարդ կրնայ հաս-
նիլ, որ իրմէ վեր բարձր բան չգըտ-
նուի. որովհետև միայն Աստուած է
որ իրեն մեծութեանը մէջ հանգիստ
կըվայելէ. իրմէ վեր մէկը չտեսնար,
և ամենևին չկրնար մէկէ մը վար ըլ-
լալ»:

Աստի փափաքինք օր մը առաջ
իրեն մօտենալու, ու իրմով մեծնալու.
ինչու որ՝ աս տեղի մեծութիւնն ուպլըզ-
տիկութիւնը ոչինչ են ու քիչ առեն
հասնի:

ՑԱՆԿ ԳԼԽՈՑ ԵՒ ԲԱՆԻՑ

Ա. Ո՛վ էր կարոլոս 7
— Իր վարմունքը ու գրուածքը. 18
Բ. Կարոլոս կըպատմէ թէ ինչքը ինչ
պէս իմաստուն եղեր է . . 31
— Իրեն առջի փառասիրութեան
գրգիռը 35
— Ժամանակն ընտրը անցընելուն է 40
— Դատարկութիւնն ու ծուլութիւնը ինչ պէսիսկար հե-
տևանքներ ունին 44
— Արիութիւնը ու յարատևութիւնը ամէնուն հարկաւոր է. 50
— Ցոյսը դեղ է համբերութեան. 57
Գ. Կարոլոսին վարպետ փաստաբան
ըլլալը 62
— Մարդուս առջի պարտքը որն է. 67
— Ուրիշին ունեցածին վր պէտք
չէ նախանձիլ 71
— Փոխ առնելն ու տալը ընտրը
պետք ըլլայ. 77
— Աշխարհքի ընկերութիւնը օրէն-
քով պէտք է կառավարուի. 85
Դ. Կարոլոսին քաղաքականութիւնը. 95

— Ազգն ու կառավարութիւնը սիրե-
լը, և միաբան ապրիլը ամէն
ըսկայ մեր քաղաքականութենէ. 98
Ե. Կարոլոս բժշկութիւն ալ կըսոր-
վեցընէ 109
— Անոր բժշկութենէ կանոններըը . 113
Զ. Կարոլոսի բարեպաշտութիւնը. . 125
— Որդւոց պարտքը հօրը մօրը վր. 128
— Ծնողաց պարտքը որդւոցը վր. 132
— Ամուսիններուն պարտքը իրա-
րու վրայ 138
— Եղբարց ու ազգականաց պարտ-
քը իրենց մէջը 141
— Բարեկամներուն պարտքը . . 146
— Տէրերուն պարտքը իրենց ծա-
ռաներուն 149
— Ծառաներուն պարտքը իրենց
տէրոջը 153
— Ամէն մէկուն պարտքը իրենց-
մէջը 157
Է. Կարոլոսին բարեպաշտութիւնը. 165
— Կարոլոս կըհասկըցընէ թէ ըն-
տ՛ր հետու կենալու է աւե-
լորդապաշտական բաներէն. 172
— Հաւատքին և աղօթքին ոյժը
ընտ՛ր զօրաւոր բան է . . 176
Ը. Կարոլոսին վերջին պատմած ա-
ռակը 182

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Cantù, Cesare,

Carolo Monteveichia's moralische u. nützliche Ermahnung (In Armenischer Ü bersetzung) Der Auctor Ces. Cantu ist in der Vorrede genannt

Venedig 1843
P.o.it. 225 m
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10754563-0